

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qasımlı Kəmalə Gəray qızı

**Müasir şəraitdə milli valyuta strategiyasının
formalaşması xüsusiyyətləri**

M A G İ S T R D İ S S E R T A S İ Y A S I

İxtisasın adı 060401

İxtisaslaşmanın adı

Dünya İqtisadiyyatı

BİM

Elmi rəhbər

i.e.d., prof. R.T. Həsənov

Magistr proqramının rəhbəri

dos. Cəmilov M.R

Kafedra müdürü:

i.e.d., prof Ş.H.Hacıyev

B A K I - 2015

M ü n d ə r i c a t

Giriş.....	3
Fəsil 1 Milli valyuta sistemi və valyuta strategiyalarının formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları.....	7
1.1 Milli valyuta sistemi: mahiyyəti, əsas elementləri və funksiyaları.....	7
1.2 Valyuta siyasəti və valyuta strategiyalarının forma və istiqamətləri.....	14
1.3. Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və valyuta strategiyasının vəzifələri.....	26
Fəsil 2 Milli valyuta strategiyasının formalaşmasına təsir edən əsas amillər.....	41
2.1. Tədiyyə balansı və onun valyuta siyasətinin formalaşmasına təsiri.....	41
2.2 DTS-ə inteqrasiya: tədiyyə balansı və valyuta strategiyası	51
Fəsil 3 Azərbaycanın valyuta strtegiyasının perspektivləri.....	63
3.1 Müasir şəraitdə Azərbaycanın valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi vəzifələri və istiqamətləri.....	63
3.2. Azərbaycanın valyuta strategiyasının geoiqtisadi amilləri.....	70
Nəticə və təkliflər	81
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	86

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Hazırda dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin artması ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq valyuta əlaqələri də genişlənir. Ölkələr arasında valyuta münasibətləri dünya təsərrüfat sistemi çərçivəsində, beynəlxalq xidmətlərin, əmtəə və kapitalın mübadiləsi əsasında yaranır. Valyuta münasibətləri nisbi müstəqilliyə malik olub, tədiyə balansı, valyuta kursu, kredit və əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar vasitəsilə təmin edilir. Valyuta münasibətləri ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin və onlar arasındakı iqtisadi münasibətlərə adekvat olaraq təkmilləşir. Dünya təcrübəsinə əsasən, bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq valyuta münasibətlərinin bir-birini tamamlayan bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həyata keçirilir. Birinci rəqabətə əsaslanaraq inkişafa stimül yaradır, ikinci isə bazar tənzimlənməsinin mənfi nəticələrinin dəf edilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu iki tənzimləyici arasındakı sərhəd konkret vəziyyətlərdə fayda və gəlir baxımından müəyyən olunur. Ona görə də onlar arasındakı nisbət tez-tez dəyişir. Böhran sarsıntıları, müharibə və müharibədən sonrakı dağıntılar zamanı dövlət valyuta tənzimlənməsinə üstünlük verilir, bəzən bu üsul çox sərt şəkildə həyata keçirilir. Valyuta-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması zamanı valyuta əməliyyatlarının liberalizasiyası baş verir, bu sahədə bazar rəqabəti gücləndirilir. əsində əsas rol oynayır.

Ölkənin həyata keçirdiyi valyuta strategiyası və müvafiq siyasət daxili və xarici bazarlarında reallaşdırdığı məhsulların milli valyutada qiymətlərinə təsir edir. Ölkənin valyuta siyasətinin iqsadi təbiəti tarixi - təkamül baxımından təhlilə məruz qaldığı üçün növbə-növ sıralanmalar, yəni onu valyuta məhdudiyyətləri, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması, valyuta tənəzzüllərinin qarşısının alınması və valyuta dayanıqlığının təmin edilməsi kimi prioritet və konkret məqsədlərin qoyuluşunda öz imkanını tapır.

Milli valyuta strategiyasının formalaşmasında valyuta siyasətinin aktual əhəmiyyət kəsb etməsi, onun valyuta böhranlarının qarşısının alınmasında mühüm rol oynaması ilə də səciyyələnir. Belə ki, müasir qloballaşma şəraitndə valyuta böhranının axın şəklində yayılması prosesi açıq-aydın müşahidə olunmaqdadır. Milli valyutalar

zaman-zaman iri möhtəkirlərin hücumuna məruz qalırlar. Bu hücumlar çox asanlıqla ölkədəki sabitliyi poza bilər. Valyuta siyasəti nəticəsində bu kimi mənfi halların qarşısını almaq olur. Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu yetərinə aktual hesab edilir.

Dissertasiya işinin əsas məqsədi: Azərbaycanda milli iqtisadi sistemin dünya təsərrüfat sisteminə fəal integrasiyası şəraitində iqtisadi inkişaf siyasətinin mühüm elementi kimi valyuta strategiyasının formalaşmasını şərtləndirən amillərin qiymətləndirilməsi və onların inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsinin tədqiqi hesab edilir. Milli effektiv valyuta strategiyasının qiymətləndirilməsi aşağıdakı vəzifələrin tədqiqini tələb edir:

Müasir şəraitdə iqtisadi inkişafın əsas dominantlarını müəyyənləşdirilməsi;

Valyuta sisteminin və strategiyasının inkişafı şəraitinin tədqiqi;

Azərbaycanın beynəlxalq valyuta sisteminə integrasiyasının xüsusiyyətləri və zəruri edən amillərin müəyyənləşməsi;

Azərbaycanın tədiyyə balansı və onun valyuta siyasətinin formalaşmasına təsiri;

Tədiyyə balansının milli iqtisadiyyatın rəqəbətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsində rolunun qiymətləndirilməsi;

Müasir şəraitdə Azərbaycanın valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi vəzifələri və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Magistr dissertasiyasının tədqiqat obyektini milli valyuta strategiyasının formalaşması prosesləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycanda milli valyuta strategiyasının formalaşması xüsusiyyətləri, əsas elementləri və strategiyanın inkişaf perspektivləri təşkil edir.

Əsas elmi nəticələr: Dissertasiya çərçivəsində apalınmış tədqiqatların yekunu olaraq aşağıdakıları qeyd etməyi məqsəd müvafiq hesab edirik.

Valyuta sistemi - təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi əsasında meydana gəlmiş valyutanın fəaliyyəti ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi yaranan, milli qanunvericilik və dövlətlərarası sazişlər əsasında mövcud valyuta məzənnəsi və ödəmə münasibətlərini tənzimləyən prinsip və razılaşmalar toplusudur. Valyuta strategiyası və siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə,

işsizlik və inflyasiyanın artımının dayandırılmasına, ödəniş balansı müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir.

Azərbaycanın beynəlxalq valyuta sistemində integrasiyasına təsir göstərən əsas amillərdən biri neft amilidir. Bu amil bizi bütün dünyada tanıdan amillər sırasındadır. Azərbaycanın beynəlxalq valyuta sistemində integrasiyasına səbəb olan, zəruriləşdirən amillərdən biri də Azərbaycanın tranzitiv ölkə olmasıdır. Bu xüsusiyyətə malik olmaqla ölkəmiz bir çox ölkələr arasındakı əlaqəni genişləndirir, sürətləndirir və ölkələr arasındakı dostluq münasibətlərinin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayır. Xarici ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların marağına səbəb olan bu amil nəticəsində Azərbaycan xeyli gəlir əldə edir.

Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansının əsas göstəricilərinin cari vəziyyətini təhlil edərkən onun xarici amillərin təsiri ilə xüsusi bağlılığını və milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətə davamlı iqtisadiyyat kimi formalaşdığını səciyyələndirən aşağıdakı məqamları qeyd etmək olar: Azərbaycanın əmtəə ixracında kətdikcə çoxsahəli meylin artmasına baxmayaraq hələ də obyektiv olaraq ixracat xammal yönümlüdür. Azərbaycan ixracatının əsas maddələri olan xam neft, neft emalı məhsulları və təbii qaz ümumi ixracatın dəyər həcmində 95 faizini təşkil edir ki, bu da ixracat nomenklaturalı malların dünya qiymətlərindəki dəyişikliklərdən Azərbaycan ixracatının asılılığını müəyyən edir.

Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və xarici kapitalın hərəkəti üzərində məhdudiyyətlərin olmaması respublikaya investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biri olmuşdur. Bu da həm milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətçiliyinin artmasına şərait yaratmış, həm də ölkənin tədiyə balansının sabitliyinin təmin olunmasını şərtləndirmişdir. Bunun da nəticəsində ölkənin strateji valyuta ehtiyatları yüksək tempə çoxalaraq 50 mlrd. doll. çatmışdır.

Başlıca olaraq neft-qaz sektorunda, habelə iqtisadiyyatın tikinti və kommunikasiya sahələrində uğurla davam etdirilən inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi üçün xarici maliyyələşdirmə axını bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycanın xarici ölkələrdən investisiya cəlb etməsini şərtləndirən əsas xüsusiyyətlər:- ölkə ərazisində investisiyaların gəlirli olması; nadir xammal ehtiyatlarının olması; islahatların gedişinə beynəlxalq təşkilatlarının etimad dərəcəsinin artması və nəhayət

milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artması ilə bağlıdır. Tədiyyə balansının cari vəziyyətinin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin gücləndirilməsi:- ixracyönümlü istehsalın artırılması; beynəlxalq xidmətlərin inkişafı; investisiyaların stimullaşdırılması və milli valyutanın məzənnəsinin sabit saxlanması amillərindən xeyli asılı olcaqdır.

Ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində səmərəli fəaliyyəti və ümumiyyətlə, sistem dəyişikliyin əsas məqsədlərindən biri olan milli iqtisadi sistemin formalaşdırılması nöqteyi-nəzərindən valyuta strategiyası son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri kimi ortaya çıxır. Valyuta siyasəti milli iqtisadi inkişaf strategiyasının üzvi tərkib elementi olmaqla bəhm, əksər makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasına, milli təsərrüfat subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinə və bütövlükdə, tədiyyə balansına güclü təsir göstərmək iqtidarındadır.

Tədqiqatın nəticələrinin istifadəsi : Tədqiqat işinin nəticələri milli valyutaa strategiyasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Bununla yanaşı, tədqiqatın nəticəsində irəli sürülən tövsiyələrin həyata keçirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişafın daha da genişlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxara bilər.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

1 Fəsil Milli valyuta sistemi və valyuta strategiyalarının formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1 Milli valyuta sistemi: mahiyyəti, əsas elementləri və funksiyaları.

Valyuta sistemi təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi və dünya bazarının inkişafı əsasında formalaşmış, beynəlxalq müqavilə və dövlət-hüquqi normalarında əks olunmuş pul-kredit münasibətlərinin məcmusudur. Valyuta sistemini iki tərəfdən nəzərdən keçirmək olar: birincisi, o, obyektiv reallıq olub, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsi nəticəsində yaranır, ikincisi, bu obyektiv reallıq dərk olunaraq hüquqi normalarda və beynəlxalq razılaşmalarda əks olunur. Məhz bu mənada məqsədyönlü fəaliyyət kimi valyuta sisteminin yaradılmasından danışmaq olar. Beləliklə, valyuta sistemini valyutanın fəaliyyəti və onun təşkilinin formaları ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlər toplusu kimi müəyyənləşdirmək olar. Təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi artdıqca milli, regional və dünya valyuta sistemləri formalaşır. İlkin olaraq milli valyuta sistemi yaranmışdır. Bu, tarixən formalaşmış və milli qanunvericilikdə öz əksini tapmış ölkənin valyuta münasibətlərinin təşkili formasıdır. Milli valyuta sistemi ölkənin valyuta qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Milli valyuta sistemi daxili pul sisteminin tərkib hissəsidir və onun xarakterik xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Lakin eyni zamanda, milli valyuta sistemi nisbətən müstəqildir və milli çərçivələrdən kənara çıxır. Onun əsas xüsusiyyətləri inkişafın səviyyəsi, ölkənin iqtisadiyyatı və xarici iqtisadi əlaqələrinin vəziyyəti ilə müəyyən olunur.

Milli valyuta sistemi dünya valyuta sistemi ilə ayrılmaz əlaqələrə malikdir. Dünya valyuta sistemi dünya təsərrüfatı çərçivəsində valyuta münasibətlərinin təşkilinin qlobal formasıdır. Bu forma çoxtərəfli dövlətlərarası sazişlər əsasında beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları tərəfindən tənzimlənir.

Dünya valyuta sistemi özündə bir tərəfdən valyuta münasibətlərini, digər tərəfdən isə valyuta mexanizmini əks etdirir. Valyuta münasibətləri fiziki və hüquqi şəxslərin, firmaların, bankların beynəlxalq hesablaşma, kredit və valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək məqsədilə valyuta və pul bazarlarında əlaqələri əhatə edir. Valyuta mexanizmi hüquqi normaları və bu normaları milli, həm də beynəlxalq səviyyədə əks etdirən alətləri özündə birləşdirir.

Dünya valyuta sistemi XIX əsrin ortalarında mürəkkəbləşdi. Dünya valyuta sisteminin stabilliyi və fəaliyyət xüsusiyyəti onun dünya təsərrüfatı strukturunun prinsiplərinə uyğunluğu və aparıcı dövlətlərin maraqlarının və güclərinin qruplaşması səviyyəsindən asılıdır. Verilmiş şərtlərin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq dünya valyuta sistemində periodik böhranlar yaranır ki, bu da son nəticədə sistemin dağılması və yenisinin əmələ gəlməsi ilə nəticələnir. Ancaq dünya valyuta sistemi global dünya təsərrüfat məqsədləri güdür və fəaliyyətin və tənzimlənmənin xüsusi mexanizminə malikdir. O, milli valyuta sistemləri ilə yaxından əlaqəlidir. Bu əlaqələr milli banklar və xarici iqtisadi fəaliyyət xidmətləri vasitəsilə həyata keçirilir və aparıcı dövlətlərin valyuta siyasətlərinin koordinasiyası və dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsi zamanı əmələ gəlir. Dünya və milli valyuta sistemləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə onların eyni olması mənasına gəlmir, belə ki onların məqsədləri, fəaliyyət və tənzimlənmə şərtləri, dünya təsərrüfatına və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsiri müxtəlifdir. Onlar arasındakı əlaqə və müxtəliflik bu sistemləri təşkil edən elementlərdə təcəssüm olunur.

İstənilən valyuta sisteminin baza elementi valyuta hesab edilir. Valyuta deyəndə yeni növ pul deyil, onların funksiya göstərməsinin xüsusi üsulu başa düşülür ki, bu zaman da milli pullar beynəlxalq ticarət, kredit, ödəmə-hesablaşma əməliyyatlarını əhatə edir. Əksər təsərrüfatçılıq fəaliyyətlərinin nəticələrinin mübadiləsi və onların beynəlxalq hesablaşması pul formasında həyata keçirilir. Ona görə də beynəlxalq münasibətlərdə bir ölkənin pul vahidi digər ölkənin pul vahidi ilə qarşı-qarşıya dayanır. Ölkə daxilində milli pul vahidi həmin ölkənin pul nişanı kimi fəaliyyət göstərir. Müxtəlif səbəblərdən (xarici ticarət, kapital ixracı və s.) milli pul vahidi ölkə sərhədlərindən kənara çıxdıqda, o, yeni keyfiyyət kəsb edir –valyuta kimi çıxış edir. Statusuna görə valyutaları aşağıdakı növlər üzrə təsnifləşdirirlər:

milli (ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş pul vahidi, buraxıldığı ölkənin ərazisində qanuni ödəmə vasitəsi);

xarici (digər ölkələrin valyutalarında ifadə olunmuş əskinaslar, monetlər və tələblər, digər ölkələrin ərazilərində qanuni ödəmə vasitələri);

beynəlxalq şərti (XİH);

regional (avro).

Milli valyuta sisteminin əsasını milli valyuta təşkil edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə olunan pullar valyuta şəklini alır. Beynəlxalq hesablaşmalarda adətən digər ölkələrin pul vahidi olan xarici valyutadan istifadə olunur. Xarici valyuta valyuta bazarlarında alqı-satqı obyektidir, beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə olunur, bankların hesablarında saxlanılır, ancaq göstərilən dövlətin ərazisində qanuni tədiyyə vasitəsi sayılmır (güclü inflyasiya dövrləri istisna olmaqla). “Valyuta” kateqoriyası milli və dünya təsərrüfatları arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təmin edir.

Dünya valyuta sistemində bir sıra valyutalar rəsmi olaraq BVF tərəfindən verilən ehtiyat valyuta statusuna malikdirlər. Ehtiyat valyuta – beynəlxalq ödəmə və ehtiyat vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən dövrli milli valyutadır. O, digər ölkələrin valyutalarının valyuta paritetlərinin və valyuta məzənnələrinin müəyyən edilməsi üçün baza rolunu oynayır. Ehtiyat valyutalardan valyuta müdaxilələrinin həyata keçirilməsi və dövlətlərin rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması üçün istifadə edirlər. Beləliklə, ehtiyat valyutaların əsas təyinatı beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xidmət göstərməkdir. Ölkələr ehtiyat valyutada özlərinin likvid aktivlərini saxlayırlar və bu aktivlərdən tədiyyə balansının mənfi kəsirini örtmək üçün istifadə edirlər.

Hər hansı sistemi xarakterizə edərkən valyutanın dövrliliyi səviyyəsi, yəni xarici valyutaya dəyişməyin sərbəstlilik dərəcəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də valyuta dövrliliyinin müxtəlif səviyyələrini xarakterizə edən sərbəst dövr valyuta, nisbətən dövr valyuta və qapalı-valyuta meyarlarından istifadə edilir. Dövrlilik səviyyəsi valyutanın xarici valyutaya dəyişdirilməsinə tətbiq olunan və yaxud da tətbiq olunmayan məhdudiyyətlər, onu tənzimləyən rəqlamentləşdirici tədbirlər sisteminin mövcudluğundan, valyuta əməliyyatlarının növləri və sübyektlərinə tətbiq olunan hüquqi və kəmiyyət məhdudiyyətlərinin mövcudluğu ilə müəyyən olunur. Hazırkı dövrdə ancaq bir sıra sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin valyutaları tam sərbəst dövrliliyə malikdir, qalan ölkələrin əksəriyyətində valyuta əməliyyatlarına bu və ya digər məhdudlaşdırıcı tədbirlər mövcuddur.

Dövrlilik üsuluna görə, yəni bu və ya digər valyutanın müxtəlif ölkələrin valyutalarına nə dərəcədə sərbəst mübadilə edilməsindən asılı olaraq aşağıdakı növ valyutaları fərqləndirirlər:

1) sərbəst dönərli valyutalar (SDV). Bu valyutalar qeyri-məhdud daxili və xarici dönərliyə malikdirlər və valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması üçün istifadə edilə bilərlər. BVF-nin Nizamnaməsinin yeni redaksiyasına uyğun olaraq (1978-ci il) bu anlayış “ sərbəst istifadə olunan valyuta” anlayışı ilə əvəz olunmuşdur. BVF tövsiyələrinə görə, bu cür valyutalar kimi ABŞ dollarını, avronu, ingilis funt-sterlinqini, İsveçrə frankını, yapon ienasını göstərmək olar. Faktiki olaraq sərbəst dönərli valyutalar həmin ölkələrin valyutalarına aid edilir ki, bu ölkələr əsasən sənayecə inkişaf etmişlər və tədiyyə balanslarının cari əməliyyatları üzrə valyuta məhdudiyyətləri yoxdur.

2) nisbətən dönərli valyutalar. Bu valyutalara valyuta məhdudiyyətləri tətbiq edilir və onlar bütün xarici valyutalara mübadilə edilmirlər;

3) qapalı (dönərli olmayan) valyutalar. Bu valyutalar ancaq bir ölkə çərçivəsində fəaliyyət göstərir və dünya valyuta bazarında digər valyutalara dəyişdirilmir.

Valyuta məzənnəsi müəyyən bir ölkənin pul vahidinin digər ölkənin pul vahidində və ya beynəlxalq hesablaşma valyuta vahidlərində ifadə edilmiş qiymətidir.

Valyuta məzənnəsinin əsasında (xususiylə möhkəmləndirilmiş rejim zamanı) valyuta pariteti durur. Valyuta pariteti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş iki valyuta arasında olan nisbətdir. Avronun tətbiqinə qədər paritetlər Avropa valyuta sistemi ölkələrində aktiv surətdə istifadə edilirdi. Qızıl-monet standartı zamanı valyuta məzənnəsinin əsasını qızıl pariteti, yəni iki valyutanın qızıl çəkirlərinin nisbəti təşkil edirdi. Praktikada valyutaların məzənnələri ancaq təsadufi olaraq və qısa müddətə onların paritetləri ilə üst-üstə düşə bilər. Bu, tələb və təklifin tarazlığı zamanı baş verir. Qızıl standartı zamanı valyuta məzənnələri paritetdən yalnız “qızıl nöqtələri” sərhədində, yəni $\pm 1\%$ həddində fərqlənə bilərdi. Çünki, qızılın göndərilməsi zamanı çəkilən xərclər heç vaxt onun dəyərinin 1%-ni keçmirdi. Hər bir valyuta sisteminin məxsusi valyuta məzənnəsi rejimi, valyuta məzənnəsinin müəyyən edilməsi və dəyişdirilməsi mexanizmi vardır.

Valyuta sisteminin fəaliyyət göstərməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də valyuta məzənnəsi rejimidir. İki əks valyuta məzənnəsi rejimi mövcuddur ki, onların da əsasında müxtəlif variantlarda valyuta məzənnəsi rejimi formalaşdırmaq mümkün olur: Təsbit olunmuş valyuta məzənnəsi rejimi və üzən valyuta

məzənnəsi rejimi. Təsbit olunmuş valyuta məzənnəsi rejimində ölkənin milli valyutasının məzənnəsi qanunvericilik yolu ilə müəyyənləşdirilir və əsasən çox cüzi kənarlaşmalara (müəyyən dəhliz daxilində) yol verilir. Təsbit edilmiş məzənnə rejimi dedikdə ölkənin milli valyutasının sərbəst dönərli xarici valyutaya qarşı dəyişməz saxlanması nəzərdə tutulur. Yəni təsbit edilmiş məzənnənin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o kifayət qədər uzun müddət ərzində (aylar və ya illər) sabit qalır. Məzənnəni sabit saxlamaq üçün Mərkəzi Bank valyuta bazarında tələb və təklifi aktiv alış-satış əməliyyatları vasitəsilə tarazlaşdırır. “Üzən” valyuta məzənnəsi rejiminin tətbiq edildiyi zaman valyuta məzənnəsi valyutaya olan tələb və təklifin təsiri əsasında formalaşır, hər gün və tez-tez dəyişir. Lakin, “üzən” valyuta məzənnəsi rejimi mərkəzi bank tərəfindən valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanını istisna etmir. Belə ki, müstəsna hallarda Mərkəzi Bank məzənnənin kəskin tərəddüdlərinin qarşısını almaq məqsədilə valyuta bazarına müdaxilə edib məzənnə dəyişikliyi “hamarlaya” bilər.

Hesablama üsuluna görə, valyuta məzənnələri faktiki və paritet (müqayisə olunan ölkələrin valyutalarının alıcılıq qabiliyyəti paritetlərindən çıxış edilərək müəyyən edilən) olurlar. Paritet məzənnələr praktikada tez-tez real hesablama ilə üst-üstə düşürlər, ondan bu və ya digər tərəfə fərqlənirlər.

İnflyasiyanı nəzərə almaqla nominal (NM) və real (RM) məzənnələri fərqləndirmək lazımdır. Bununla yanaşı, nominal effektiv valyuta məzənnəsi və real effektiv valyuta məzənnəsi fərqləndirilir. Nominal effektiv valyuta məzənnəsi milli valyuta ilə digər ölkələrin valyutaları arasında həmin ölkələrin bu ölkənin valyuta əməliyyatlarında xüsusi çəkisindən çıxış edilərək hesablanmış nisbəti əks etdirən valyuta məzənnəsi indeksidir. Real effektiv valyuta məzənnəsi qiymət dəyişmələrini nəzərə almaqla hesablanan nominal effektiv valyuta məzənnəsidir. Milli valyutanın dönərlik dərəcəsi və valyuta məzənnəsinin səviyyəsi, həmçinin digər valyuta parametrləri valyuta bazarında müəyyən edilir.

Valyuta sisteminin digər elementi valyuta məhdudiyyətlərinin mövcudluğu və ya mövcud olmamasıdır. Valyuta sərvətləri ilə əməliyyatların məhdudlaşdırılması həmçinin BVF vasitəsilə dövlətlərarası tənzimlənmənin obyektinə kimi çıxış edir.

Valyuta bazarı xarici valyutanın və müxtəlif valyuta dəyərlilərinin alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar nəticəsində yaranmış sabit iqtisadi və təşkilati münasibətlər sistemidir. Valyuta bazarında müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı münasibətlər sistemi bərqərar olur. Valyuta bazarının əsas subyektləri kimi transmilli banklar, kommersiya bankları, ticarət-sənaye və maliyyə şirkətləri, mərkəzi banklar, birjalar, beynəlxalq və regional təşkilatlar, fiziki şəxslər və digərləri çıxış edirlər.

Valyuta bazarının əsas vəzifəsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xidmət göstərməkdir. Milli valyuta bazarları dedikdə ölkə ərazisində yerləşən bankların ölkənin milli valyutasına münasibətdə, həmçinin onun rezidentlərinə və qeyri-rezidentlərinə valyuta xidmətləri göstərmələri üzrə həyata keçirdikləri əməliyyatların məcmusu başa düşülür. Bundan başqa, şirkətlərin öz aralarında həyata keçirdikləri valyuta əməliyyatları da daxili milli bazar əməliyyatlarına aiddir. Valyuta bazarları xarici pulların alınıb satıldığı məkana deyilir. Valyuta bazarlarında xarici pullar ölkənin öz milli pulu qarşılığında dəyişdirilir. Ancaq, təbii ki, bir ölkənin valyuta bazarında iki xarici pulun da dolaylı və ya dolayısız yoldan, bir-birinə çevrilmə imkanı vardır. Bu açıqlamalara görə, əgər dünyada tək bir pul vahidi istifadə edilsəydi (məsələn qızıl standartındakı kimi) valyuta bazarı da lazım olmazdı. Halbuki, hər ölkə siyasi suverenliyi nəticəsində fərqli bir pul vahidinə malikdir.

Valyuta bazarı əməliyyatlarında ən yüksək həcmə nağd pulların alqı-satqısı deyil, nağdsız valyuta bazarında olan əməliyyatlar təşkil edir. Adətən nağd valyutadan istifadə edənlər, gəzmək məqsədi ilə xaricə getmək, kiçik yığımlarını inflyasiyadan qorumaq və ya valyutadakı dəyər artımlarından spekulativ mənfəət əldə etmək istəyənlərdir. Ancaq ixracat və idxalat əməliyyatlarında hesablaşmalar, ölkə xaricinə sərmayə göndərilməsi kimi böyük həcmli əməliyyatlar nağdsız ödəmə formasında yerinə yetirilir. Bu cür ödənişlərdə bank köçürmələrindən geniş istifadə edilir. Hər bir milli valyuta bazarı öz xüsusiyyətlərinə malikdir ki, bu da onu unikal, digərlərinə oxşamayan edir. Beləliklə, müasir valyuta sistemləri və valyuta bazarları mahiyyətinə görə dünya səviyyəsində fəaliyyət göstərirlər, bu da onları dünya təsərrufatının və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevirir.

Nəhayət, milli valyuta sisteminin vacib elementi institusional elementdir. Burada söhbət milli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin reqlamentasiyasından və ölkələrin valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsindən (mərkəzi bank, iqtisadiyyat və maliyyə nazirlikləri, bəzi ölkələrdə-valyuta nəzarəti orqanları) gedir. Milli valyuta qanunvericiliyi milli və xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatları tənzimləyir (sahiblik hüququ, idxal-ixrac, alqı-satqı). Dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsini Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF- 1944-cü ildə yaradılıb), Avropa Valyuta Sistemində isə-Avropa Valyuta Əməkdaşlığı Fondu (1973-1993) həyata keçirir. Bu fond 1994-cü ildən Avropa Valyuta İnstitutu ilə əvəz olunmuşdur. Adları çəkilən milli və beynəlxalq institutların fəaliyyətlərinin son məqsədi beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərinin böhransız, təhlükəsiz inkişaf rejimini dəstəkləmək və onu yenidən işləyib hazırlamaqdır.

1.2 Valyuta siyasəti və valyuta strategiyalarının forma və istiqamətləri.

Dünya təcrübəsinə əsasən, bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq valyuta münasibətlərinin bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bazar tənzimlənməsi dəyər, tələb və təklif qanununa əsaslanır. Bazarda valyuta məzənnəsinin dinamikliyi siqnalı və qiymət mexanizmi vasitəsilə iqtisadi agentlər valyuta alıcılarının tələbləri və onların təkliflərinin imkanları haqqında məlumat əldə edirlər. Həmçinin bazar valyuta əməliyyatlarının vəziyyəti haqqında informasiya rolunu oynayır.

Bazar və dövlət tənzimlənməsi bir-birini tamamlayırlar. Birinci rəqabətə əsaslanaraq inkişafa stimulyaradır, ikinci isə bazar tənzimlənməsinin mənfi nəticələrinin dəf edilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu iki tənzimləyici arasındakı sərhəd konkret vəziyyətlərdə fayda və gəlir baxımından müəyyən olunur. Ona görə də onlar arasındakı nisbət tez-tez dəyişir. Böhran sarsıntıları, müharibə və müharibədən sonrakı dağıntılar zamanı dövlət valyuta tənzimlənməsinə üstünlük verilir, bəzən bu üsul çox sərt şəkildə həyata keçirilir. Valyuta-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması zamanı valyuta əməliyyatlarının liberalizasiyası baş verir, bu sahədə bazar rəqabəti gücləndirilir. Ancaq dövlət valyuta münasibətlərinin reqlamentasiyası məqsədi ilə həmişə valyuta nəzarətini saxlayır. Valyuta siyasəti bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində vacib

yerlərdən birini tutur. Valyuta siyasəti ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun gələn, beynəlxalq valyuta və digər iqtisadi münasibətlər sferasında həyata keçirilən fəaliyyətlərin məcmusu başa düşülür. O, iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərinə nail olmağa yönəldilmişdir ki, bu məqsədlər- İqtisadi artımın sabitliyini təmin etmək, işsizliyin və inflyasiyanın artımının qarşısını almaq, tədiyyə balansında tarazlığın qorunmasını dəstəkləməkdən ibarətdir..

Valyuta siyasətinin forma və istiqamətləri ölkənin valyuta-iqtisadi vəziyyəti, dünya təsərrüfatının təkamülü, dünya arenasında gücün yerləşməsi ilə müəyyən olunur. Müxtəlif tarixi etaplarda birinci planda valyuta siyasətinin yerinə yetirdiyi əsas problemlər irəli sürülür: valyuta böhranının dəf edilməsi və valyuta stabilləşməsinə təmin etmək; valyuta məhdudiyyətləri, valyuta dönərliliyinə keçid; valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması və s. Valyuta siyasəti ölkələrin qarşılıqlı münasibətlər prinsipini əks etdirir. Bu prinsiplərə ölkələr arasındakı tərəfdaşlıq və mübahisələr aiddir. Bu mübahisələr özünü ilk növbədə inkişaf etmiş ölkələrin digərlərinin daxili işlərinə müdaxilə etməsində göstərir, nisbətən zəif tərəfdaşların diskriminasiyasına səbəb olur. Hüquqi cəhətdən valyuta siyasəti valyuta qanunvericiliyi ilə rəsmiləşdirilir. Valyuta qanunvericiliyi-ölkədə və onun sərhədlərindən kənarda valyuta sərvətləri ilə əməliyyatların yerinə yetirilməsi ardıcılığını tənzimləyən hüquqi normaların məcmusu, həmçinin dövlətlər arasında valyuta problemlərinə dair ikitərəfli və çoxtərəfli valyuta razılaşmalarıdır. Tarixi olaraq müasir valyuta razılaşmalarının sələfi Latin pul ittifaqı olmuşdur (1865-1926-cı illər). Bu ittifaqın məqsədi üzv ölkələr üçün yeganə pul vahidi yaratmaq idi və bir ölkənin pul vahidi digər dövlətlərdə də qanuni ödəmə vasitəsi funksiyasını yerinə yetirə bilirdi. Daha sonra 1922-ci ildə keçirilmiş Genuya konfransında qızıl-deviz standartının yaradılması rəsmiləşdirildi. 1944-cü ildə keçirilən Bretton-Vudsk konfransı müharibədən sonrakı valyuta sistemini möhkəmləndirdi. BVF-nin Nizamnaməsinə dəyişikləri dəstəkləyən Yamayka razılaşması müasir dünya valyuta sisteminin prinsiplərini müəyyən etdi. Regional birliklər çərçivəsində də valyuta razılaşmaları həyata keçirilir, məsələn, Avropa Valyuta Birliyinin yaradılması.

Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri də valyuta tənzimlənməsidir. Valyuta tənzimlənməsi-dövlətlərin beynəlxalq hesablaşmalarının

reqlamentasiyası və valyuta əməliyyatlarının aparılması ardıcılığıdır. O, milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə həyata keçirilir. Birbaşa valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları və icraçı güclərin fəaliyyəti yolu ilə həyata keçirilir. Dolayı tənzimlənmə isə bazarın iqtisadi agentlərinin davranışlarına təsir edən iqtisadi, xüsusilə, valyuta-kredit metodlarının istifadəsi ilə realizə olunur. Təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsinin inkişafına yardım etdi. O aşağıdakı məqsədləri izləyir: ayrı-ayrı ölkələrin valyuta siyasətlərinin koordinasiyası, valyuta böhranının dəf edilməsi üzrə birgə tədbirlər, aparıcı dövlətlərin valyuta siyasətlərinin digər dövlətlərə münasibətdə razılaşdırılması. Regional valyuta tənzimlənməsi iqtisadi integrasiya birlikləri çərçivəsində həyata keçirilir. Buna ən yaxşı nümunə inkişaf etmiş ölkələrin qruplaşması sayılan Avropa Birliyidir.

Valyuta siyasəti – dövlət orqanları, mərkəzi banklar, maliyyə təşkilatları, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən valyuta münasibətləri sahəsində həyata keçirilən iqtisadi, hüquqi və təşkilati tədbirlərdir. Valyuta siyasəti dövlətin daxili valyuta bazarında həyata keçirilən xarici valyuta ilə əməliyyatların və xarici valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi istiqamətində apardığı daxili və xarici iqtisadi siyasətdir. Valyuta siyasəti mərkəzi bank və digər maliyyə-kredit təşkilatları qismində mərkəzi hökumət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasəti ölkədə makroiqtisadi sabilliyin təmin olunmasına və ölkənin əlverişli beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasına yönəldilir. Dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik və aşağı inflyasiya davamlı iqtisadi artımın və əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsinin əsas şərtləridir. Valyuta siyasəti tədiyə balansının müsbət saldoya çatması üçün aparılan beynəlxalq maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Dövlət valyuta siyasətinin əsas elementləri kimi, valyuta müdaxilələrindən və məhdudiyyətlərindən istifadə edir.

Valyuta siyasəti valyuta problemlərinə dair qərarların hazırlığı, qəbulu və realizasiyasını müəyyən edir. Valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi bir neçə səviyyəni əhatə edir: Xüsusi müəssisələr-buraya milli və beynəlxalq banklar və korporasiyalar daxildir. Onlar böyük valyuta resurslarına malikdirlər və valyuta əməliyyatlarında fəal iştirak edirlər. Milli hökumət (maliyyə nazirliyi, mərkəzi bank, valyuta nəzarəti orqanları) və Dövlətlərarası səviyyədə.

Valyuta siyasəti öz forma və məqsədlərindən asılı olaraq struktur və cari valyuta siyasətinə bölünür. Struktur valyuta siyasəti dünya valyuta sistemində struktur dəyişiklərinin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş uzunmüddətli tədbirlərin məcmusudur. O, bütün ölkələrin maraqlarına uyğun prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə keçirilən valyuta islahatları formasında realizə olunur. Cari valyuta siyasəti valyuta məzənnəsinin, valyuta əməliyyatlarının, valyuta bazarı və qızıl bazarının fəaliyyətinin gündəlik və operativ tənzimlənməsinə yönəlmiş qısamüddətli tədbirlər məcmusudur.

Valyuta siyasətinin formaları. Valyuta siyasətinin aşağıdakı əsas formaları tətbiq olunur: Diskont siyasəti- mərkəzi bankın uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi; deviz siyasəti (valyuta müdaxiləsi) – valyuta bazarlarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması məqsədilə mərkəzi bankın valyutaların alqı-satqısı əməliyyatlarında müntəzəm iştirakı; və onların müxtəlif növləri-valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası, valyuta məhdudiyyətləri–valyuta əməliyyatlarının inzibati tədbirlər və qanunverici aktlarla qadağan olunması və ya limitləşdirilməsi ; valyutanın dönərlilik dərəcəsinin tənzimlənməsi, valyuta məzənnəsi rejimi, devalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin məqsədyönlü uçuşlandırılması), revalvasiya (milli valyutanın məzənnəsinin qaldırılması).

Diskont siyasət - bir tərəfdən beynəlxalq kapitalın hərəkətinə, digər tərəfdən isə daxili kreditin, pul kütləsinin, qiymətin, məcmu tələbin dinamikasına təsir yolu ilə valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə yönəldilmiş mərkəzi bankın faiz dərəcəsini dəyişməsidir. Məsələn, tədiyyə balansının passiv saldosu zamanı faiz dərəcəsinin artırılması faiz dərəcəsinin aşağı olduğu ölkələrdən kapital idxalını stimullaşdırır və milli kapitalın ixracını zəiflədə bilər ki, bu da tədiyyə balansının vəziyyətinin yaxşılaşmasına və valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq. Rəsmi faiz dərəcəsini aşağı salaraq, mərkəzi bank valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının aktiv saldosunun azaldılması məqsədi ilə milli və xarici kapitalın azaldılmasını nəzərdə tutur.

Müasir şəraitdə diskont siyasətin effektivliyi aşağı düşmüşdür. Bu hər şeydən əvvəl onun daxili və xarici məqsədləri arasındakı ziddiyyətdən irəli gəlir. Əgər faiz dərəcələri konyukturanın canlanması məqsədilə aşağı salınırsa və kapitalın azalmasına

səbəb olursa, deməli tədiyyə balansına mənfi təsir edir. Əgər faiz dərəcəsinin artımı iqtisadiyyatın durğunluq vəziyyəti zamanı tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişsə, bu zaman iqtisadiyyata mənfi təsir edir. Diskont siyasətin səmərəliliyi xarici kapitalın ölkəyə axınından asılıdır, lakin qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcələri həmişə kapitalın hərəkətini müəyyən etmir. Kapitalın və kreditin beynəlxalq tənzimlənməsi diskont siyasətin tədiyyə balansına olan təsirini də zəiflədir. Buradan diskont siyasətin qısamüddətliyi və nisbətən aşağı səmərəliliyi ortaya çıxır. Aparıcı ölkələrin, ilk növbədə isə ABŞ-ın diskont siyasəti digər rəqiblərə mənfi təsir edir. Bu ölkələr milli maraqlarının əksinə faiz dərəcələrini yüksəltməyə və aşağı salmağa məcbur olurlar. Nəticədə, periodik olaraq faiz dərəcələri müharibələri alovlanır.

30-40-cı illərdə mərkəzi banklar Keynslərin təkliflərinə uyğun olaraq “ucuz pullar”, yəni aşağı faiz dərəcəli siyasət həyata keçirmişlər. Beləliklə, yeni faiz dərəcələri İngiltərə bankında 1932-1952-ci illər arasında 2%, ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemində (FES) isə 1937-1948-ci illər arasında 1% həcmində saxlanılır. 50-ci illərdən bir sıra amillərin təsiri altında diskont siyasətin aktivləşdirilməsi baş verir. Bu amillər aşağıdakılardır: valyuta dönərliliyinin daxil edilməsi, beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin liberalizasiyası, Avropa valyuta bazarının inkişafı, kapitalın, həmçinin ölkələr arasında neft dollarlarının sürətlənməsi.

Deviz siyasəti- dövlət orqanları tərəfindən xarici valyutanın alqı-satqı yolu ilə milli valyuta məzənnəsinə təsiri metodudur. Milli valyuta məzənnəsinin artırılması məqsədi ilə mərkəzi bank onu satır, azaldılması məqsədi ilə isə milli valyutaya mübadilə ilə xarici valyutanı alır. Deviz siyasəti əsasən valyuta müdaxiləsi formasında həyata keçirilir, yəni xarici valyutanın alqı-satqısı yolu ilə milli valyuta məzənnəsinə təsir məqsədi daşıyan mərkəzi bankın valyuta bazarındakı əməliyyatlara müdaxiləsi başa düşülür. Onun xarakterik xüsusiyyətləri nisbətən böyük miqyasla malik olması və qısa zaman periodunda tətbiq olunmasıdır. Valyuta müdaxiləsi rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları və ya banklararası “svop” müqaviləsinə əsaslanan, mərkəzi bankların milli valyuta ilə qısamüddətli qarşılıqlı kreditləri hesabına həyata keçirilir. Svop(məzənnə svop-u) - məzənnə riskindən sığortalanmaq məqsədilə müəyyən müddətdən sonra yenidən əksinə mübadilə edilməsi şərti ilə milli valyutanın xarici valyutaya mübadilə edilməsidir. Valyuta

müdaxiləsi dövlətin mərkəzi bank qismində valyuta tənzimləməsi məqsədi ilə valyuta bazarına müdaxiləsidir. Mərkəzi bank valyuta bazarında xarici valyutanın kütləvi təklifi və ya yığılması yolu ilə valyuta bazarını tənzimləyə bilər. Valyuta müdaxiləsindən çox vaxt ölkəyə mal və xidmətlər idxalının ixraca nisbətə sürətlə artması nəticəsində milli valyuta məzənnəsinin xarici valyutaya nəzərən aşağı düşdüyü şəraitdə valyuta məzənnəsinin stabilləşdirilməsi üçün istifadə olunur. Valyuta müdaxiləsi XIX əsrdən tətbiq edilməyə başlamışdır. Qızıl monometallizminin ləğvindən sonra valyuta müdaxiləsi geniş vüsət aldı. 1929-1933-cü illər dünya iqtisadi böhranı zamanı mərkəzi banklar valyuta dempinqinə yardım etmək üçün öz valyuta məzənnələrinin aşağı salınması məqsədini daşıyan valyuta müdaxiləsindən istifadə etmişlər. Valyuta müdaxilələrinin həyata keçirilməsinin maddi bazası kimi 30-cu illərdə ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Kanada və başqa ölkələrdə yaradılmış valyuta stabilləşdirilməsi fondları çıxış etmişdir. Bu fondlara -valyuta məzənnəsinin tənzimləmək məqsədilə valyuta müdaxilələrindən istifadə edən, qızıl, xarici və milli valyutalar ilə olan dövlət fondları aid edilir. Müasir şəraitdə bu fondların təyinatı və rolu ayrı-ayrı ölkələrdə əsas xüsusiyyətlərə malikdir. Fransada bu hədəf fondu rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları səviyyəsində müəyyən olunur. Fransa bankı öz müdaxilə əməliyyatlarının xarakter və miqyasını açıqlamamaq üçün bu fondun ölçüləri haqqında məlumatlar nəşr etdirmir. ABŞ-da valyuta stabilləşdirilməsi fondu öz real məğzini itirmişdir (onun həcmi 1934-cü ildən, yəni yaradılması vaxtından 2milyard dollar həcmində dəyişməz qalmışdır.), belə ki, federal ehtiyat bankları valyuta müdaxilələrini əsas etibarilə “svop” müqavilələri əsasında xarici ölkələrin mərkəzi banklarının kreditləri hesabına həyata keçirirlər. Böyük Britaniyada valyuta stabilləşdirilməsi fondları hal-hazırda ölkənin bütün qızıl-valyuta ehtiyatlarını birləşdirir.

Deviz siyasəti ancaq müvəqqəti və məhdud miqyasda valyuta məzənnəsinə təsir edir. Əgər məzənnə formalaşdırılmasının bazar amilləri dövlət tənzimlənməsindən güclüdirsə, o zaman valyuta müdaxiləsinə çəkilən xərclər heç də həmişə valyuta məzənnəsi stabilliyini təmin etmir.

Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası - beynəlxalq hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxilələrini həyata keçirmək və valyuta itkilərindən qorunmaq məqsədi ilə

dövlətlərin, bankların və TMK-ların valyuta ehtiyatlarının onların tərkibinə müxtəlif valyutaları daxil etmək yolu ilə strukturunun tənzimlənməsinə yönəldilmiş siyasətidir. Bu siyasət qeyri-sabit valyutaların satılması və daha sabit, həmçinin beynəlxalq hesablaşmalar üçün vacib olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. ABŞ dollarının qeyri-sabitliyi onun kapitalist dünyasının rəsmi valyuta ehtiyatlarında olan payının tərəddüdünə səbəb oldu (1973-cü ildə 84.3%, 1983-cü ildə 71.3%, 1993-cü ildə təxminən 60%). Mövqelərin möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq rəsmi ehtiyatlarda alman markının (təxminən 20%), yapon ienasının, İsveçrə frankının payı artır.

Valyuta pariteti və valyuta məzənnəsi rejimi milli və dövlətlərarası tənzimlənmənin obyektidir. Bretton-Vudsk razılaşmasına əsasən ölkələr dollara nisbətə bazar məzənnəsi əsasında BVF-də milli valyuta məzənnəsini möhkəmləndirdilər və rəsmi qızıl qiymətinə uyğun olaraq valyutanın qızıl tərkibini müəyyənləşdirdilər. Fondun üzv dövlətləri öhdəlik göturdülər ki, bazarda öz valyutalarının məzənnələrinin paritetdən $\pm 1\%$ yuxarı yayınmasına yol verməsinlər. (Avropa valyuta razılaşmasına əsasən Qərbi Avropa ölkələri üçün $\pm 0,75\%$). Möhkəmləndirilmiş məzənnə rejimi zamanı periodik olaraq valyuta ziddiyyətlərini kəskinləşdirən valyuta təhrifləri-rəsmi və bazar məzənnələrinin uyğunsuzluğu baş verirdi. Bretton-Vudsk sisteminin böhranı nəticəsində bazar tələbi və təklifinin təsiri altında nisbətən sərbəst tərəddüd edən üzən valyuta məzənnələri rejimi təqdim olundu. 1971-ci ilin avqustunda xarici ölkələrin mərkəzi bankları üçün dolların qızıla mübadiləsinin dayandırılması nəticəsində ölkələrin əksəriyyəti üzən valyuta məzənnəsi rejiminə keçdilər. Bu, 1973-cü il 16 mart tarixində “qrup 10”-un Paris razılaşması əsasında möhkəmləndirildi.

Qarşılıqlı tərəddüdlərinin dar hədləri çərçivəsində birgə tərəddüd edən valyuta məzənnəsi rejimi olan “Avropa valyuta ilanı” rejimi Avropa iqtisadi birliyi ölkələri tərəfindən təqdim olunmuşdur. Əvvəlcə (1972-ci ilin aprel- 1973-cü ilin mart ayları) “tuneldə ilanlar” rejimi tətbiq olundu. Qrafik şəkildə “ılan” – 6 Avropa ölkəsinin (Almaniya, Fransa, İtaliya, Niderland, Belçika, Lüksemburq) öz aralarında ($\pm 1,25\%$) valyuta məzənnələrinin tərəddüdlərinin dar çərçivəsini kimi müəyyən edilirdi, “tunel” isə- onların dollara və başqa valyutaya ($\pm 2,25\%$) birgə üzməyinin xarici sərhədlərini müəyyən edirdi. 1973-cü il 19 martda tunelin ləğvi ilə AİB ölkələrinin öz aralarında

məzənnə tərəddüdlərinin sərhədi $\pm 1,125\%$, 1976-cı ilin yanvarından sonra isə $\pm 4,5\%$ olmuşdur. Əgər ölkənin valyuta məzənnəsi bu sərhəddən aşağı düşərdisə mərkəzi bank xarici valyuta ilə milli valyutanı satın almaq formasında valyuta müdaxiləsi həyata keçirməyə məcbur idi. Valyuta müdaxiləsinin koordinasiyası, hesablaşmaların tənzimlənməsi və qarşılıqlı kredit dəstəyi üçün AVƏF (1973—1993-cü illər.) yaradıldı, daha sonra isə bu fond 1994-cü ildə Avropa Valyuta İnstitutu ilə əvəz olunmuşdur.

Valyuta siyasətinin formalarından biri də təsbit olunmuş və üzən valyuta məzənnələri arasında aralıq mövqe tutan ikiqat valyuta bazarıdır. Bu forma 70-ci illərin əvvəllərindən Belçika, Fransa və İtaliyada təqdim olunmuşdur. Onun əsas mahiyyəti valyuta bazarını iki hissəyə bölməkdir: kommersiya əməliyyatları və xidmətlərinə görə rəsmi valyuta məzənnəsi tətbiq olunur; maliyyə əməliyyatlarına görə isə (kapitalın, kreditin hərəkəti və s.) bazar məzənnəsi tətbiq olunur. Kommersiya əməliyyatları üzrə azaldılmış məzənnə əmtəə ixracının stimullaşdırılması və tədiyyə balansının tarazlığı üçün istifadə olunur. Kommersiya və maliyyə məzənnələri arasındakı uyğunsuzluq əhəmiyyətli dərəcədə olan zaman mərkəzi bank onları bərabərləşdirmək üçün valyuta müdaxilələri həyata keçirirdi. İkiqat valyuta bazarı valyuta ehtiyatlarına bir qədər qənaəti təmin edirdi, belə ki valyuta müdaxilələrinə tələbat azalmışdır. Üzən valyuta məzənnələrinə keçidlə əlaqədar olaraq ikiqat valyuta bazarları 1973-cü ildə İtaliyada, 1974-cü ildə Fransada, daha sonra isə Belçikada ləğv olunmuşdur və hal-hazırda bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiq edilir.

Devalvasiya və revalvasiya valyuta siyasətinin ənənəvi metodlarıdır.

Devalvasiya (latın. “de” - “əks hərəkət”, “valeo” - “əhəmiyyət kəsb edirəm” deməkdir) – xarici valyutalara, eləcə də beynəlxalq valyuta hesab vahidlərinə (SDR, Avro) münasibətdə milli valyutanın rəsmi məzənnəsinin azalması və ya pul vahidinin qızıl məzmununun qanunvericiliyə uyğun olaraq azaldılmasıdır (qızıl standartı zamanı); pul tədaviyünün və valyuta məzənnəsinin sabitləşmə metodudur. Qızıl standartı ləğv edildikdən sonra (1930-cu illər) devalvasiya valyuta siyasəti metodu kimi istifadə olunur. Üzən valyuta məzənnəsinə keçməklə bazarda devalvasiya körtəbii şəkildə baş verir və heç də həmişə qanunvericiliklə tərtib olunmur. Uyğun olaraq “devalvasiya” anlayışı forma dəyişikliyinə məruz qalır. Devalvasiya dedikdə valyutanın məzənnəsinin nisbətən

uzun müddət aşağı düşməsi başa düşülür. 12 valyutanın birgə üzməsinə əsaslanan Avropa valyuta sistemində (2,25%, 1993-cü ilin avqustundan 1,5% hədlərində) vaxtaşırı olaraq rəsmi devalvasiya və revalvasiya (1979-1993-cü illərdə 16 dəfə) keçirilirdi. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) üzv ölkələri 10%-dən az ölçüdə öz valyutalarının planlaşdırılan devalvasiya haqqında Fondu xəbərdar etməli və 10%-dən yuxarı devalvasiya zamanı onun (Fondun) ilkin icazəsini almalıdır. Devalvasiya çox zaman pul islahatının aparılması metodu kimi istifadə olunur. Belə ki, 1924-cü ildə Almaniyada markanın devalvasiyası və 1 yeni marka = 1 trln. köhnə marka nisbətində köhnə pul vahidlərinin yeni pul vahidlərinə mübadiləsi həyata keçirildi. Devalvasiya tədiyyə balansının əsas tənzimlənmə metodlarından biridir, lakin onun səmərəliliyi konkret şəraitdən asılıdır. Devalvasiyanın nəticələri milli idxalatçılar və ixracatçılar üçün müxtəlifdir. Bir tərəfdən, devalvasiya milli ixracatçılara əlverişlidir, belə ki, onlar öz qiymətdən düşmüş valyutasına daha sabit xarici valyutanın mübadiləsi zamanı devalvasiya (ixrac) mükafatını alır və qiymətdən düşmüş valyuta ilə öz öhdəliklərini ödəyən borclulara əlverişlidir. Digər tərəfdən, devalvasiya nəticəsində idxalatçılar (hesablaşmalar) üçün zəruri xarici valyutanın alınması onlara baha başa gəlir); öz tələblərinə görə devalvasiya olunan valyutayı alan kreditorlar, eləcə də avuarların sahibləri ziyanə düşürlər. İxracın stimullaşması üçün devalvasiyanın səmərəliliyi ixrac potensialının mövcudluğundan və dünya bazarında rəqabət şərtlərindən asılıdır. Əgər ölkə beynəlxalq ixtisaslaşma ilə əlaqədar xarici malların idxalından nisbi azaddırsa və idxalı əvəzləyən siyasəti uğurla həyata keçirirsə, idxalı ləngidə bilər. Devalvasiyanın nəticələri müəyyən dövrdən sonra təzahür edir. Az ölçüdə devalvasiya (məsələn, 1967-ci ildə funt sterlinqin 14,3%, 1971-ci ildə dolların 7,89%) valyuta möhtəkirliyinə təsir göstərərək, valyuta məzənəsinin təkrar azalması təhlükəsini saxlayır (adı çəkilən valyutalarla bu hal baş vermişdir). Devalvasiyanın ölçüsü adətən digər valyutaların azaldılmasında zəncirvari reaksiyaya səbəb olur və bu zaman təşəbbüskarda rəqabət üstünlükləri yox olur. Devalvasiyanın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün ölkələr, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələr ixrac və idxal üzrə diferensiallaşmış rüsumlar və subsidiyalar tətbiq edirlər.

Valyuta siyasəti əslində ölkənin öz milli valyutasının məzənnəsinin və onun vasitəsi ilə xarici sövdələşmələrin idarə olunmasından ibarətdir. Valyuta məzənnəsinin devalvasiya və revalvasiya nəticəsində dəyişməsi milli gəlirin dinamikasına əhəmiyyətli təsir edir. İdarəetmə baxımından təcrübədə daha çox istifadə olunan metod valyutanın devalvasiyası yoludur. Çünki devalvasiya ixracın real həcmnin artmasına və idxalın azalmasına gətirir, ona görə də ixrac yönü və idxala rəqabətli sahələrdə yeni iş yerləri açılır və gəlir artır. Lakin ilk baxışdan yuxarıdakı məntiq doğru olsa da, bu həmişə müsbət nəticə vermir.

1. Devalvasiya beynəlxalq ticarət şəraitini pisləşdirərək, ölkəni hər idxal vahidi üçün daha çox ixraca məcbur edə bilər. Çünki ticarət şəraiti (R/R_m) pisləşirsə ölkənin real alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür. Digər tərəfdən bunu dərk edərək əhali öz xərclərini azalda bilər, bu isə neqativ prosesləri daha da gücləndirir. Ona görə də devalvasiya ancaq ticarət şəraitini yaxşılaşdırdığı və ya ən azı ona təsir etmədiyi halda milli gəliri artırabilir.

2. Devalvasiya tədiyyə balansını tənzimləməyə xidmət etdikdə müsbət nəticəyə gətirir. Çünki devalvasiya yaranmış kəsiri aradan qaldırmaqla Milli bankı valyutanın məzənnəsinin sün'i surətdə stabil saxlamaq üçün daha çox valyuta ehtiyatı xərcləməkdən xilas edir.

3. Devalvasiya ticarət balansını yaxşılaşdırmaya bilər, çünki real məzənnə alıcılıq qabiliyyəti pariteti səviyyəsində artdıqda ixrac artır. Bu səviyyədən sonra ixracın artımı baş vermir. Əksinə daxili xərclər artdığı üçün ticarət balansı pisləşir.

Beləliklə aydın olur ki, valyuta siyasətini ancaq onun məzənnəsinin idarə olunması kimi qəbul etmək düz deyil. Valyuta strategiyasının ölkədə makroiqtisadi sabilliyin təmin olunmasına istiqamətləndirilməsinin beş üsulu vardır. Həmin üsulların fərqlərini aydın görmək üçün onların həm tədiyyə balansının kəsiri, həm də valyuta məzənnəsinin düşməsi – devalvasiyaya təsirini araşdıraraq.

1. Milli iqtisadiyyatda mövcud şəraiti və ya valyuta məzənnəsinin dəyişmədən tədiyyə balansı kəsinin müvəqqəti maliyyələşdirilməsi. Kəsir yaranmasının müvəqqəti olduğu məlumdursa, ölkə sadəcə olaraq öz ehtiyatlarını istifadə edir, lakin dövriyyədə pul təklifinin çoxalmamasını gözləyir. Ümumi balans və müsbət saldo yarandıqda ehtiyatların bərpasına çalışır.

2.Valyuta nəzarətinin tətbiqi. Hökumət ölkə ilə qalan dünya arasında bütün əlaqələrə ciddi nəzarəti həyata keçirir. Məsələn, rəsmi valyuta məzənnəsini dəyişmədən rezidentlərə xaricə aparılmaq üçün valyutanın dəyişdirilməsinə məhdudiyyət qoyulması mümkündür.

3. Üzən valyuta məzənnələrinin tətbiqi. Valyuta bazarında məzənnənin müstəqil müəyyənləşdirilməsi üçün şərait yaradılması. Bu zaman məzənnə valyuta tarazlığı yarananadək düşə bilər.

4.Təsbit olunmuş daimi məzənnələrin tətbiqi. Rəsmi dövlət orqanları iqtisadiyyatda dəyişikliklər aparmaqla onu formalaşmış valyuta məzənnəsinə uyğunlaşdırır bilərlər. Bu əsasən, o halda baş verir ki, ölkə uzun müddət ərzində xarici ödəmə kəsirinə malik olur və ona görə də xaricilər onun valyutasını almaq istəməirlər. Belə olduqda ölkə valyuta ehtiyatlarının axırına çıxmaqla pul təklifini azalda bilər, devalvasiya etməklə qiymət və gəlirləri azalda bilər. Bu o vaxta qədər davam edəcəkdir ki, xarici valyutaya tələb və onun təklifi müəyyən qeyd olunmuş paritetdə tarazlaşacaqdır. Bu üsul tədiyyə balansının qeyri – stabilliyinin aradan qaldırılması üçün «klassik üsul» hesab olunur.

5.Valyuta məzənnələrinin kombinasiyası üsulu. Yə'ni hökumət «üzən valyuta» və «təsbit olunmuş valyuta» üsullarının kombinasiyasını tətbiq edə bilər. Bu halda iki variant mümkündür. Birinci variant Bretton – Vuds sistemi olan «dəyişən valyuta paritetləri» üsuludur. Yə'ni təsbit olunmuş məzənnə siyasəti aparılması üçün iqtisadiyyatda cüzi dəyişikliklər həyata keçirilir. Lakin bu tədbirlər kifayət etmədikdə devalvasiya edilir və yeni qeyd olunmuş səviyyədə məzənnə müəyyənləşdirilir. Bu üsul 1944-1971-ci illərdə aparıcı üsul olmuşdur. İkinci variantda isə valyutaların tənzimlənən üzməsi tətbiq edilir. Yə'ni hökumət valyuta məzənnəsini yeni paritet əldə olunanadək tədricən dəyişir. Yeni paritetə doğru isə valyuta gündəlik, əvvəlcədən müəyyənləşən və e'lan olunan ölçüdə («sürüşkən bağlılıq»), əvvəlcədən e'lan olunan dövrüləklə, böyük addımlarla (sürünən bağlılıq) və ya hər gün əvvəlcədən e'lan edilmədən (çirkli üzme) devalvasiya edilə bilər. Lakin hər üç halda hökumət iqtisadiyyatın yeni şəraitə uyğunlaşdırılması üçün tədbirlər görür və valyuta bazarında əməliyyatları asanlaşdırmaq üçün maliyyə mənbələri axtarır. Dünya təcrübəsini və iqtisadi mahiyyətini təhlil etdikdə yuxarıdakı beş üsulun yalnız son üçünün seçim üçün əlverişliliyi aydınlaşar.

Revalvasiya - pul vahidindəki qızıl tərkibinin rəsmi surətdə artırılması və ya başqa ölkələrin xarici valyutalarına münasibətdə milli valyuta məzənnəsinin artırılmasıdır.

Devalvasiya əhalinin məşğul hissəsinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə, revalvasiya isə daha ucuz xarici əmtəələrlə rəqabətə tab gətirə bilməyən sahələrdə işsizliyin artmasına gətirib çıxarır. Devalvasiya ölkələr arasındakı rəqabət mübarizəsini kəskinləşdirir. Qərbi Avropa ölkələrinin ABŞ dollarının 2 devalvasiyasından itkiləri təxminən 10 milyard dollar olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr aparıcı valyutaların devalvasiyasından böyük zərər çəkirlər.

Valyuta məhdudiyyətləri dövlətin daxili valyuta bazarındakı əməliyyatların, eləcə də ölkəyə xarici valyuta daxilolmalarının və ölkədə milli və xarici valyuta çıxarmalarının məhdudlaşdırılması istiqamətində həyata keçirdiyi valyuta tənzimlənməsi siyasətidir. Əsas etibar ilə valyuta məhdudiyyəti valyuta bazarında valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinə xidmət edir. Valyuta məhdudiyyəti milli iqtisadiyyatın xarici təsirlərdən qorunması məqsədi güdür.

Valyuta məhdudiyyətlərinin 2 əsas sferası fərqləndirilir: tədiyyə balansının cari əməliyyatları (ticarət və “görünməyən” əməliyyatlar) və maliyyə (kapital və kreditin hərəkəti, gəlirlərin köçürülməsi, vergi və başqa ödəmələr)

İlk dəfə olaraq valyuta məhdudiyyətləri birinci dünya müharibəsi illərində döyüşən ölkələrdə tətbiq edilmişdir. 1924-1928-ci illər müvəqqəti stabilizasiya zamanı onlar ləğv olundu. 1929-1933-cü illər dünya maliyyə böhranı zamanı, xüsusilə 1931-ci il müxtəlif ölkələrdə tədiyyə balansının pisləşməsi, kapitalın “uçuşu” , qızıl standartının dağılması ilə əlaqədar olaraq valyuta məhdudiyyətləri geniş vüsət aldı. İkinci dünya müharibəsinin başlanması ilə valyuta məhdudiyyətləri demək olar ki, bütün ölkələrə yayılmışdı. Müharibədən sonrakı dövr üçün yeni xüsusiyyət valyuta məhdudiyyətlərinin dövlətlərarası tənzimlənməsi orqanı olan BVF-nin yaranması oldu.

Valyuta siyasətinin istiqamətləri və formaları ölkələrin valyuta – iqtisadi vəziyyəti və dünya iqtisadiyyatının inkişafı ilə şərtlənir. Bu və ya digər ölkənin həyata keçirdiyi valyuta siyasəti ölkənin daxili və xarici bazarlarında reallaşdırdığı məhsulların milli valyutada öz əksini tapmış qiymətlərə təsir göstərmək üçün tətbiq edilir. Öz növbəsində bir çox amillərin, məsələn, dünya təsərrüfatının təkamülü, ölkənin iqtisadi

vəziyyəti və dünya arenasında qüvvələr nisbətini, onların qarşılıqlı təsiri və “dalğalanması” fonunda onun ilkindən başlayaraq növbəli şəkildə təsnifatını özündə ehtiva edir. Ölkənin valyuta siyasətinin iqsadi təbiəti tarixi - təkamül baxımından təhlilə məruz qaldığı üçün növbənöv sıralanmalar, yəni onu valyuta məhdudiyyətləri, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması, valyuta tənəzzüllərinin qarşısının alınması və valyuta dayanıqlığının təmin edilməsi kimi prioritet və konkret məqsədlərin qoyulşunda öz imkanını tapır.

Milli valyuta strategiyasının formalaşmasında valyuta siyasətinin aktual əhəmiyyət kəsb etməsi, onun valyuta böhranlarının qarşısının alınmasında mühüm rol oynaması ilə də səciyyələnir. Belə ki, müasir qloballaşma şəraitndə valyuta böhranının axın şəklində yayılması prosesi açıq-aydın müşahidə olunmaqdadır. Milli valyutalar zaman-zaman iri möhtəkirlərin hücumuna məruz qalırlar. Bu hücumlar çox asanlıqla ölkədəki sabitliyi poza bilər. Valyuta siyasəti nəticəsində bu kimi mənfi halların qarşısını almaq olur.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə valyuta siyasəti, əsasən, pulun alıcılıq qabiliyyətini saxlamağa və valyuta məzənnəsini sabitləşdirməyə yönəlir. Milli valyutaların məzənnəsinin sabitliyinin təmin edilməsi, yalnız beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maneəsiz genişlənməsi üçün deyil, həm də ölkə daxilində sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu problem tənzimlənen sabit və dəyişən valyuta məzənnəsi sistemləri tətbiq edildikdə xüsusən böyük əhəmiyyətə malikdir. Valyuta məzənnəsinə təsir göstərmək üçün mərkəzi banklar valyuta bazarına müdaxilə edir və vəziyyətdən asılı olaraq beynəlxalq ehtiyatlar müqabilində milli valyutayı alıb-sata bilirlər.

Nəhəng və yüksək inkişaf etmiş ölkələrin valyutasındakı dəyişmələr, dollar və avro arasındakı nisbətin dəyişməsi zəif inkişaf edən, iqtisadiyyatı asılı olan dövlətlərin valyuta strategiyasına birbaşa təsir edir.

1.3 Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və valyuta strategiyasının vəzifələri.

Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərini şərtləndirən əsas amillər inkişafın sürətinin yüksək olması ilə yanaşı inkişafın ölkənin beynəlxalq rəqabətliyini təmin etməsi hesab edilə bilər. Azərbaycan hökumətinin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində müasir dünyada baş verən ciddi iqtisadi təlatümlər bizim iqtisadiyyatımıza iqtisadi təhlükəsizliyimizə təsir edəcək qədər mənfi təsirlər gətirə bilməmişdir. Məsələn təkcə sonuncu, 2014-cü ildə mürəkkəb qlobal iqtisadi proseslər fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatında dinamik inkişaf və makroiqtisadi sabitlik davam etmişdir. Qeyri-neft sektoru iqtisadi artımın əsas mənbəyi olmuş, investisiya fəallığı yüksək səviyyədə qalmışdır. Tədiyə balansının profisiti strateji valyuta ehtiyatlarının artımını təmin etmişdir. Azərbaycan dünya ölkələri arasında makroiqtisadi sabitlik üzrə ilk onluqdakı yerini qorumuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi iqtisadi artım və şaxələnmə siyasətinə, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında öz əksini tapmış strateji inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq bütün dövlət idarəetmə orqanları və o cümlədən, pul-kredit siyasəti və valyuta siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə bilavasitə məsul olan Mərkəzi Bank 2014-cü ildə də ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında fəal iştirak etmişdir. Mərkəzi Bank öz fəaliyyətini inflyasiyanın aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanılması, manatın məzənnəsinin və bank sektorunda maliyyə sabitliyinin qorunması, bankların iqtisadi inkişafda rolunun artırılmasına yönəlmişdir. Qlobal iqtisadi mühitdən irəli gələn risklərə baxmayaraq, bütün bu məqsədlərə nail olunmuşdur. Makroiqtisadi sabitlik qorunmuş, manat bir daha özünü sabit valyuta kimi təsdiq etmişdir. İl ərzində dayanıqlı maliyyə sabitliyi təmin olunmuş, bank sektorunun iqtisadi artımda və investisiya fəallığının dəstəklənməsində rolu daha da artmış, maliyyə xidmətlərinə və resurslarına çıxış imkanları genişlənmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi siyasətinə uyğun olaraq Hökumətlə yanaşı, Mərkəzi Bank 2015-ci ildə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına, bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılmasına, maliyyə-bank infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş fəaliyyətini davam etdirmək əzmindədir. Məsələn, Mərkəzi Bank pul siyasəti

vasitəsilə 2015 –ci ildə də inflyasiyanın aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanılmasını hədəfləyir. Bunun üçün əsas vəzifələr kimi manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması, yeni qlobal və makroiqtisadi çağırışlara uyğun olaraq pul siyasəti çərçivəsinin təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi və s müəyyənləşdirilmişdir. Kontrtsiklik bank nəzarəti modeli və prudensial siyasət vasitəsilə bank sistemində risklərin çevik idarə olunması və bankların maliyyə dayanıqlığının daha da gücləndirilməsi də nəzərdə tutulur. Qeyri-neft iqtisadiyyatının kreditlərə olan tələbatının effektiv ödənilməsi, maliyyə xidmətləri və resurslarının əlyetərliyinin təmin edilməsi, regionlarda müasir bankçılığın inkişafı, nağdsız ödənişlərin və elektron bankçılığın miqyasının genişləndirilməsi, ipoteka mexanizminin təkmilləşdirilməsi dövlətin bank siyasətinin növbəti ildə əsas hədəfləridir.

Statistika göstərir ki, 2014-cü ildə qlobal iqtisadiyyatda artım davam etmiş, lakin, bu artım müxtəlif regionlar üzrə qeyri-bərabər getmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi fəallıq nisbətən yüksəlmişdir. Son illərdə büdcə kəsirlərini əhəmiyyətli azaldan fiskal konsolidasiyanın cari ildə nisbətən yumşaq həyata keçirilməsi stimullaşdırıcı pul siyasəti ilə birlikdə iqtisadi artımın canlanması üçün mühit yaratmışdır. Lakin, bəzi ölkələrdə, xüsusilə avrozonada suveren borc probleminin hələ də qalması, makroiqtisadi siyasətin stimullaşdırıcı imkanlarının tükənməsi və struktur problemlər iqtisadi artımı məhdudlaşdıran amillərdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə iqtisadi artım perspektivləri zəifləmişdir. Qlobal tələbin dəyişkənliyi və investisiya axınlarının azalması bu ölkələrdə iqtisadi fəallığa mənfi təsir edən amillərdir.

Yaranmış yeni meyilləri nəzərə alaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) bir çox ölkələr üzrə iqtisadi artım proqnozlarını aşağı salmışdır. Son proqnoza görə 2014-cü ildə qlobal iqtisadi artımın 3.3% olacağı gözlənilir. İqtisadi artım proqnozu inkişaf etmiş ölkələr (İEO) üzrə 1.8%-ə, inkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) üzrə isə 4.4%-ə endirilmişdir. Dünya iqtisadiyyatında işsizlik əsas problemlərdən biridir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məlumatına görə hazırda dünyada 202 milyon işsiz vardır. İşsizlik İEO-də 7.6%, İEOÖ-də 6.7% səviyyəsindədir.

Qlobal ticarətin əvvəlki ildəki 3% artımına qarşı 2014-cü ildə 3.8% artacağı gözlənilir. Bəzi qabaqcıl ölkələrdə faiz dərəcələrinin artması fonunda qlobal investisiya

axınlarının istiqaməti dəyişir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının (UNCTAD) məlumatlarına görə cari ilin sonuna birbaşa xarici investisiyaların İEO üzrə 35% artacağı, İEO üzrə isə 1.8% azalacağı gözlənilir.

Son global iqtisadi proseslər maliyyə sektoruna da təsir edir. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrin bank-maliyyə sistemində əsas çağırış maliyyə dayanıqlığına xələl gətirmədən iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi kanallarının bərpa edilməsidir.

2014-cü ildə global tələbin azalması fonunda əmtəə qiymətləri dinamikası azalma meyilli olmuşdur. Cari ilin ötən dövründə global əmtəə qiymətləri 19.5%, o cümlədən ərzaq qiymətləri 8.3%, metal qiymətləri 12.7% azalmışdır. 2014-cü il ərzində neftin əhəmiyyətli ucuzlaşması (40%-dən çox) müşahidə olunmuşdur. Neftin orta qiyməti isə il üzrə 100 ABŞ dolları ətrafında olmuşdur.

Global iqtisadiyyatda fəallığın aşağı düşməsi inflyasiyanın aşağı enməsi ilə müşayiət olunmuşdur. 2014-cü ilin sonuna inflyasiyanın İEO-də 1.6%, İEO-də isə 5.5% olacağı gözlənilir. Global iqtisadi artım və məşğulluq problemləri, aşağı inflyasiya fonunda əksər mərkəzi banklar yumşaq pul siyasətlərini davam etdirmiş, o cümlədən qeyri-ənənəvi monetar ekspansiya alətlərindən istifadə etmişlər.

2014-cü ildə milli iqtisadiyyatın əlverişli xarici mövqeyi qorunmuş, valyuta ehtiyatları artmaqda davam etmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı cari ildə region ölkələrində gedən proseslər fonunda yüksək sabitlik nümayiş etdirmişdir.

Dünya əmtəə bazarlarındakı mövcud konyunktura baxmayaraq, 2014-cü ilin ötən 11 ayında xarici ticarət balansının profisiti ötən ilin eyni dövrünə nəzərən 2.7% artmışdır. İxracın həcmi idxalı 2.6 dəfə üstələmişdir. İdxalın 18% azalması müşahidə olunmuşdur. İlin sonuna cari əməliyyatlar hesabı üzrə profisitin Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 10%-indən çox olacağı gözlənilir.

Milli iqtisadiyyata xarici investisiyalar 11 ayda 16.5% artaraq 5.6 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ölkənin yüksək beynəlxalq reytingi ilk dövlət avrobonclarını dünya bazarlarında əlverişli şərtlərlə yerləşdirməyə imkan vermişdir.

Tədiyə balansının profisiti şəraitində strateji valyuta ehtiyatları il ərzində 3% artmış, ehtiyatların ÜDM-ə nisbətinə görə (təqribən 70%) Azərbaycan dünyada ilk 20-likdəki yerini saxlamışdır. Valyuta ehtiyatları ölkənin təxminən 3 illik idxalı həcmindədir

və xarici dövlət borcunu 8 dəfədən çox üstələyir. Azərbaycanın beynəlxalq kreditor mövqeyi daha da güclənmişdir. Qiymətləndirmələrə görə ölkənin məcmu xarici aktivləri öhdəliklərini 2.7 dəfə üstələyir.

2014-cü ildə iqtisadi artım davam etmiş və bunun başlıca mənbəyi qeyri-neft sektoru olmuşdur. Azərbaycan yuxarı orta gəlirli ölkələr qrupunda mövqeyini möhkəmləndirmişdir. Şaxələnmə prosesləri davam etmiş, iqtisadi artımın daxili və xarici tələb mənbələri arasında yenidən balanslaşması müşahidə olunmuşdur.

Cari ilin 11 ayında real ÜDM 2.2%, o cümlədən qeyri-neft iqtisadiyyatında 6.5% artmışdır. ÜDM-in 60%-i qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. Qeyri-neft sənayesində 6.6%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə 16.8%, informasiya və rabitədə 14.2%, tikintidə 8.6% artım qeydə alınmışdır. “Sənaye ili” çərçivəsində aparılan məqsədyönlü siyasət emal sənayesində istehsalın artımına müsbət təsir etmişdir. Cari ildə İstehsalçı Etimadı İndeksi yüksək səviyyədə qalmışdır.

Qeyri-neft sektorunda yüksək iqtisadi fəallıq şəraitində cari ildə ölkədə 100 mindən çox yeni, o cümlədən 82 mindən çox daimi iş yeri açılmışdır.

2014-cü ildə iqtisadi artımda daxili tələb, o cümlədən investisiyalar və istehlak mühüm rol oynamışdır. Cari ilin 11 ayında ölkə iqtisadiyyatına 14.7 mlrd. manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da 63.1%-i qeyri-neft sektorunun payına düşür. Dövlət büdcəsinin xərcləri də daxili tələbi dəstəkləmişdir. Əsas kapitalla investisiyaların 38.9%-ni büdcə vəsaitləri təşkil etmişdir.

Ötən 11 ayda əhalinin istehlak xərclərinin artımı 7.5% təşkil etmişdir. İstehlak bazarında satılmış əmtəə və xidmətlərin həcmi 9% artmışdır. Mərkəzi Bankın ev təsərrüfatları arasında keçirdiyi sorğular İstehlakçı Etimadı İndeksinin də yüksək səviyyədə qaldığını göstərir.

2014-cü ildə ölkədə qiymətlərin sabitliyi təmin edilmiş, inflyasiya aşağı təkrəqəmli səviyyədə təmin olunmuşdur. Dünya İqtisadi Forumunun son hesabatına görə Azərbaycan dünyada inflyasiyanın ən aşağı olduğu ölkələrdən biridir. Cari ilin 11 ayında orta ilik inflyasiya ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 0.8 faiz bəndi azalaraq 1.5% təşkil etmişdir. Bu, ticarət tərəfdaşı ölkələrindəki orta inflyasiyadan (5.2%) əhəmiyyətli səviyyədə aşağıdır.

İl ərzində inflyasiyaya təsir edən amilləri daim nəzarətdə saxlanılmışdır. Məqsədyönlü monetar tənzimləmə, daxili tələblə müqayisədə təklifin daha çox genişlənməsi, dünya bazarlarında ərzağın ucuzlaşması inflyasiyaya azaldıcı təsir etmişdir. Mərkəzi Bankın real sektor müəssisələri və ev təsərrüfatları arasında apardığı konyuktur sorğular inflyasiya gözləntilərinin azalmasını göstərir. Dövr ərzində əhalinin pul gəlirlərinin artımı inflyasiya tempini üstələmişdir. Nəticədə 11 ayda əhalinin sərəncamında qalan gəlirlər real olaraq 3.6%, real əmək haqqı isə 4% artmışdır.

2014-cü ildə Mərkəzi Bank əlverişli xarici iqtisadi mövqeyə əsaslanan məqsədyönlü məzənnə siyasəti həyata keçirərək milli valyutanın - manatın sabitliyini qorumuşdur. Mərkəzi Bank valyuta bazarındakı proseslərə çevik reaksiya verərək burada tarazlığı təmin etmişdir. Məzənnə siyasəti makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi, habelə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunması hədəfləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. Məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi dəyişməz saxlanılmış, ABŞ dolları/manat ikitərəfli məzənnəsi bu siyasətin əməliyyat hədəfini təşkil etmişdir. Bir sıra xarici ticarət tərəfdaşı ölkələrində milli valyutaların əhəmiyyətli devalvasiyaya uğraması şəraitində 2014-cü ildə manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi demək olar ki, dəyişməmişdir. Daxili inflyasiyanın partnyor ölkələrdəki inflyasiyadan əhəmiyyətli aşağı olması isə real effektiv məzənnəyə azaldıcı təsir etmişdir.

Valyutaya tələb, nağd və qeyri-nağd bazarda xarici valyutanın alışı mənbələri və motivləri, təklif mənbələri, bəzi tərəfdaş ölkələrin valyutalarının dəyərsizləşməsi ilə bağlı psixoloji amillər Mərkəzi Bank tərəfindən operativ izlənilmişdir. Bu əsasda müvafiq tənzimləmə tədbirləri görülmüş, nəticədə valyuta bazarında sabitlik qorunmuş və manatın məzənnəsində tərəddüdlər baş verməmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud xüsusiyyətləri şəraitində manatın məzənnəsinin sabitliyi bir daha öz makroiqtisadi əhəmiyyətini təsdiq edir. Sabit məzənnə inflyasiya və inflyasiya gözləntilərinin idarə olunmasında, əhalinin və real sektorun aktivlərinin dəyərinin qorunmasında, bank sektorunun maliyyə sabitliyində əhəmiyyətli amildir. Eyni zamanda məzənnənin sabitliyində makroiqtisadi dayanıqlığın daha da möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş struktur siyasətlər və iqtisadi siyasətin koordinasiyası da mühüm rol oynayır.

2014-cü ildə aşağı inflyasiya şəraitində Mərkəzi Bank pul siyasətinin təşviqedicilik imkanlarından istifadə etmişdir. İqtisadi artımın daxili və xarici amillərini, ümumən, iqtisadi tsikldəki meyilləri nəzərə alaraq Mərkəzi Bank pul siyasətini yumşaltmışdır.

Qeyri-neft sektorunda investisiya fəallığının daha da artmasına və faiz dərəcələrinin enməsinə şərait yaratmaq üçün Mərkəzi Bank 2014-cü ildə faiz dəhlizi parametrlərinə 2 dəfə dəyişiklik etmişdir. Nəticədə **uçot dərəcəsi** mərhələlərlə 4.75%-dən 3.5%-ə endirilmişdir. Eyni zamanda bankların xarici və daxili öhdəlikləri üzrə məcburi ehtiyat normaları 3%-dən 2%-ə endirilmişdir. Bu tədbirlər depozit və kreditlər üzrə faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir etmişdir. 2014-cü ilin 11 ayında manatla pul kütləsi pula tələbə uyğun olaraq 6.6% artmış, onun strukturunun yaxşılaşması davam etmişdir. Qeyri-nağd pul kütləsinin artımı nağd pul kütləsinin artımını 22 faiz bəndi üstələmişdir.

Bank sisteminin xarici və daxili şoklara qarşı dayanıqlığı artırılmış, maliyyə sabitliyi qorunmuş, maliyyə resurslarının effektiv mobilizasiyası və bölüşdürülməsi təmin edilmişdir. Bank sistemində risklərin akkumulyasiyasının qarşısının alınması üzrə zəruri tədbirlər görülmüşdür. Bankların kapitalizasiyası davam etdirilmiş, əsas risklərin tənzimlənməsinə yönəlmiş prudensial nəzarət çərçivəsi tətbiq edilmişdir.

Bank sektorunda əsas trendlərin diaqnostikası əsasında sistem əhəmiyyətli risklər preventiv qaydada məhdudlaşdırılmışdır. “Kontr-tsiklik” idarəetmə və erkən xəbərdarlıq sistemləri gücləndirilmişdir.

Sektorun aktivlərinin keyfiyyətinin qorunması və kredit risklərinin tənzimlənməsi məqsədilə portfelin strukturunun yenidən balanslaşdırılması istiqamətində müxtəlif vektorlu destimulyasiya tədbirləri həyata keçirilmiş, makroprudensial nəzarət çərçivəsi sərtləşdirilmişdir.

Bankların kapitalizasiyası davam etdirilmiş, kapitalizasiya potensialı aşağı olan banklar üzrə intensiv nəzarət rejimi tətbiq olunmuşdur. Kapitalizasiya qərarının qəbulundan (avqust 2012) ötən dövr ərzində bankların məcmu kapitalı 95% və ya 2 mlrd. manat artaraq 4,2 mlrd. manata çatmışdır. Sektorun aktivlərinin 99%-nə malik bankların kapitalının həcmi 50 mln. manatdan yuxarı olmuşdur.

Bank nəzarətinin risk əsaslı yeni metodoloji çərçivəsi hazırlanmışdır. Bankların davranış standartlarının müəyyənləşdirilməsi, arzuolunmaz biznes praktikasının aradan

qaldırılması məqsədilə kredit təşkilatlarının sosial məsuliyyətlərinin artırılmasını nəzərdə tutan “məsuliyyətli” kreditləşmə üzrə yeni metodoloji çərçivə müəyyən olunmuşdur. Banklara etimadın artırılması tədbirləri çərçivəsində maliyyə xidmətləri istehlakçılarının müdafiə mexanizmlərinin formalaşdırılması, mübahisələrin operativ tənzimlənməsi, banklarda istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi işinin institutlaşdırılması davam etdirilmişdir.

Hazırda milli bank sektorunun dayanıqlığının əsas indikatoru olan kapital adekvatlığı 12%-lik normaya qarşı 18,7% təşkil edir. Bank sisteminin məcmu kapitalı cari ilin 11 ayında 21,3% artmışdır. Bank sektorunun likvidliyi yüksəkdir, öhdəlik və hesablaşmaların icrası fasiləsiz həyata keçirilir. Sistemin ani likvidlik əmsalı minimum tələbi 2 dəfə üstələyir. Bank aktivlərinin keyfiyyət göstəriciləri qənaətbəxş səviyyədədir. Real sektorun və əhalinin bank sisteminə vaxtı keçmiş borclarının portfeldə xüsusi çəkisi 5.5% təşkil edir. Bu da banklar tərəfindən yaradılmış ehtiyatlarla tam örtülür. Xarici borc öhdəliklərinin bank resurslarında xüsusi çəkisi cəmi 22% təşkil edir və bu dayanıqlıq baxımından təhlükəsiz səviyyədir. Bankların mənfəəti ötən illə müqayisədə 23% artmışdır. Sistemin aktivlərinin gəlirliliyi 2%, kapitalın gəlirliyi isə 13,8% təşkil etmişdir.

2014-cü ildə bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun daha da yüksəlməsi müşahidə olunmuşdur. Ölkənin strateji inkişaf hədəflərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank biznes kreditləşməsinin genişləndirilməsi üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirmişdir. Bankların maliyyələşmə mənbələrinin dəyərinin azaldılması, biznes kreditləri üzrə xərclərin optimallaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Ölkə üzrə maliyyə sistemi aktivlərinin 90%-ni özündə cəmləşdirən bank sektorunun maliyyə dərinliyi cari ildə artmaqda davam etmişdir. Sektorun aktivləri 21.2% artaraq qeyri-neft ÜDM-in 78%-nə çatmışdır. Hazırda Azərbaycan bank sektorunun maliyyə dərinliyi bank sistemləri orta inkişaf səviyyəsində olan ölkələrə uyğundur.

Bank kreditləri 18%, o cümlədən uzunmüddətli kreditlər 19.2% artmışdır. Hazırda kredit portfelinin 81%-dən çoxunu uzunmüddətli kreditlər təşkil edir. Cari ilin 11 ayında biznes kreditləri 18%, o cümlədən, sənaye və istehsala 36.3%, kənd təsərrüfatı və emala 14.1% artmışdır. Biznes kreditlərinin cəmi kredit portfelində xüsusi çəkisi 73% olmuşdur. Regionlara kredit qoyuluşları isə 39,4% artmışdır. İstehlak kreditlərində

mövcud dinamikanı və potensial riskləri nəzərə alaraq cari ildə bir sıra tənzimləmə tədbirləri görülmüşdür. Nəticədə, istehlak kreditlərinin artım tempi ötən illə müqayisədə 1.9 dəfə azalaraq 19%-ə, ipoteka kreditləri istisna olmaqla isə 11%-ə enmiş, avtomobil kreditlərinin mütləq həcmi 31% azalmışdır. Azərbaycanda istehlak kreditlərinin kredit portfelində payı Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı üzrə ölkələrin orta göstəricisindən aşağıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə istehlak kreditlərinin portfeldə payı 50% və daha yuxarıdır.

2014-cü ilin ötən dövründə 92 mln. manat məbləğində ipoteka krediti verilmişdir. Nəticədə, İpoteka Fondunun kredit portfeli 628 mln. manata çatmış, ipoteka krediti alanların sayı isə 15700-ü keçmişdir. Müvəkkil banklar, sığorta şirkətləri, qiymətləndiricilər və İpoteka Fondu arasında “Elektron ipoteka”-nın tətbiqinə başlanılmışdır. İpoteka kreditlərinin ümumi həcmi 25% artaraq 1 mlrd. manatı (qeyri-neft ÜDM-in 3%-i) üstələmişdir.

2014-cü ildə iqtisadi subyektlərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişlənməsi davam etmiş, maliyyə infrastrukturundan istifadə səviyyəsi yüksəlmişdir.

Alternativ kreditləşmə mənbələrinin canlandırılması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyəti cari ildə də dəstəklənmişdir. Qeyri-bank kredit təşkilatlarının sayı 157-ə, onların filiallarının sayı isə 222-ə çatmışdır. İlin əvvəlindən qeyri-bank kredit təşkilatları üzrə aktivlər 13.3%, kreditlərin həcmi isə 12.3% artmışdır.

Əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişlənməsində mühüm rol oynayan elektron bankçılıq xidmətlərinin inkişafı istiqamətində də tədbirlər görülmüşdür. Hazırda 23 bank internet bankçılıq, 15 bank mobil bankçılıq xidmətləri göstərir.

2014-cü ildə də banklara inam daha da artmış, nəticədə bank sektorunun resurs bazası genişlənmiş, resurs mənbələrinin dayanıqlığı güclənmişdir. 2014-cü ilin ötən dövründə korporativ depozitlər 35.3% artaraq 8.2 mlrd. manata, əhalinin əmanətləri isə 10.8% artaraq 7.1 mlrd. manata çatmışdır. Əhalinin manat əmanətləri 11 ayda 15% artmışdır. Regionlarda əmanətlər 12.4% artmışdır. Hazırda ölkədə hər 1000 nəfərə 473 əmanətçi düşür. Adambaşına əmanətin məbləği 745 manata, fiziki şəxslərin bank hesablarının sayı isə 6,4 milyona çatmışdır.

Əhali bank sektoru ilə münasibətdə xalis kreditordur. Əhalinin əmanətlərinin həcmi kreditlərini 2,3 mlrd. manat üstələyir. Cari ilin ötən dövründə əmanətlər üzrə əhalinin faiz gəlirləri 450 mln. manat olmuşdur.

Faiz dərəcələrinin azalması prosesi davam etmiş, bu prosesin sürətləndirilməsi üçün Mərkəzi Bank tərəfindən əlavə tədbirlər görülmüşdür. İlin əvvəlindən əmanətlər üzrə orta faiz dərəcəsi 0.4 faiz bəndi azalaraq 9.4%-ə enmişdir. Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsiindən əlavə may ayından Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası tərəfindən sığortalanan əmanətlər üzrə maksimal faiz dərəcəsinin 10%-dən 9%-ə endirilməsi də faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir göstərmişdir.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələri də azalma meyillidir. Son 5 ildə bu meyil daha da güclənmiş, hazırda kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi 14.3%, o cümlədən kommersiya kreditləri üzrə 10.8% təşkil edir. İstehlak kreditləri üzrə isə orta faiz dərəcələri kreditin növündən və təminatlılıq dərəcəsiindən asılı olaraq fərqlənir. Ümumən, istehlak kreditləri üzrə faiz dərəcələri bir çox ölkələrdəki faiz dərəcələrinə yaxındır.

2015-ci ilin pul və məzənnə siyasəti qlobal iqtisadi risklər, milli iqtisadiyyatın strateji inkişaf çağırışları nəzərə alınmaqla həyata keçiriləcəkdir. İnflyasiyanın aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanması pul siyasətinin əsas hədəfini təşkil edəcəkdir. Manatın məzənnəsinin sabitliyi növbəti ildə mühüm prioritetlərdən biri olacaqdır. İqtisadi situasiyadan asılı olaraq iqtisadi artıma effektiv dəstək vermək üçün pul siyasətinin çevikliyi artırılacaqdır. Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün prudensial nəzarət gücləndiriləcək, kontr-tsiklik tənzimləmə davam etdiriləcəkdir. Biznes kreditlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, real sektorun kreditləşdirilməsinin stimullaşdırılması, bank-maliyyə infrastrukturunun inkişafı mühüm prioritetlər olacaqdır.

Beynəlxalq-maliyyə kredit təşkilatlarının rəyinə görə 2015-ci ildə qlobal iqtisadiyyatın artımı bir qədər sürətləcənək, lakin bu artım regionlar üzrə qeyri-bərabər qalacaqdır. Qlobal əmtəə bazarlarında volatillik dərəcəsi, maliyyə sektorunun fəallığının bərpası səviyyəsi, inkişaf etmiş ölkələrdə pul siyasətlərinin xarakteri qlobal iqtisadi artıma təsir edən əsas amillər olacaqdır.

BVF-nun son proqnozlarına görə 2015-ci ildə qlobal iqtisadi artımın 3.8% olacağı gözlənilir. O cümlədən İEO üzrə 2.3%, İEOÖ üzrə isə 5% artım proqnozlaşdırılır. 2015-

ci ildə inflyasiya proqnozu İEÖ üzrə 1.8%, İEOÖ-də isə 5.6% təşkil edir. 2015-ci ildə ABŞ-da iqtisadi artım və məşğulluq göstəricilərinin yaxşılaşması şəraitində yumşaq pul siyasətindən tədricən imtina ediləcəyi gözlənilir. Bu, qlobal maliyyə bazarlarında faiz dərəcələrinə təsir edən vacib amil olacaqdır. Avrozonanın aparıcı ölkələrində isə struktur islahatları iqtisadi artımın canlanmasında mühüm rol oynayacaqdır. 2015-ci ildə qlobal ticarətin 5% artacağı proqnozlaşdırılır. Beynəlxalq kapital axınlarının növbəti ildə də daha çox İEÖ-lərə istiqamətlənəcəyi gözlənilir. Proqnozlara görə 2015-ci ildə birbaşa xarici investisiya axınları İEÖ-lərə 16.3%, İEOÖ-lərə isə cəmi 1.6% artacaqdır.

2015-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında artım davam edəcək, dövlətin strateji inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi iqtisadi artıma təsir edən mühüm amillərdən biri olacaqdır. İqtisadiyyatın şaxələnməsində qeyri-neft sektorunda investisiya fəallığı və ixrac potensialının reallaşdırılması mühüm rol oynayacaqdır.

2015-ci ildə ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi əlverişli qalacaqdır. Ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi sabitliyi təmin edən yüksək maliyyə dayanıqlığı qorunacaqdır. Mövcud makroiqtisadi proqnozlar çərçivəsində tədiyə balansının cari əməliyyatlar hesabının profisitli olması gözlənilir. 2015-ci ildə iqtisadi artımın 4.4% təşkil etməsi proqnozlaşdırılır. İqtisadi artım əsasən qeyri-neft sektoru hesabına təmin ediləcək, qeyri-neft sektoru üzrə artım proqnozu 8.2% təşkil edir. İqtisadi artımda daxili tələbin rolu əhəmiyyətli səviyyədə qalacaqdır. Proqnozlara görə 2015-ci ildə daxili investisiyalar 6.1%, əhalinin pul xərcləri isə real olaraq 5.2% artacaqdır.

2015-ci ildə səlahiyyətləri çərçivəsində qiymət sabitliyinin təmin edilməsi Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas məqsədini təşkil edəcəkdir. Son qlobal və daxili iqtisadi meyilləri nəzərə alaraq, orta müddətli perspektivdə inflyasiyanın aşağı səviyyədə qalması gözlənilir. Növbəti ildə inflyasiya 2-3% səviyyəsində hədəflənir.

Pul siyasətinin həm inflyasiya, həm də deflyasiya risklərinə çevik reaksiyası təmin ediləcəkdir. Bu reaksiyanın xarakteri və miqyası inflyasiyaya təsir göstərən tələb və təklif amillərindən asılı olaraq dəyişəcəkdir. Mərkəzi Bank müxtəlif qiymət indekslərinin təhlilinə və inflyasiyanın proqnozdan kənarlaşması risklərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirəcəkdir. İnflyasiya (deflyasiya) təzyiqlərinin müvəqqəti və uzun müddətli amillərini fərqləndirmək üçün baza inflyasiyanın dinamikası

daim izlənəcəkdir. Pul siyasətinin adekvat reaksiyasının formalaşmasında Mərkəzi Bank iqtisadi tsikl modelinin nəticələrini də nəzərə alacaqdır.

2015-ci ildə məzənnə siyasətini həyata keçirərkən Mərkəzi Bank makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, maliyyə sabitliyinin və qeyri-neft iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin qorunması kimi hədəfləri əsas götürəcəkdir. Manatın sabit məzənnəsi aşağı təkrəqəmli inflyasiya hədəfinə nail olunmasında, sosial rifahın və investisiya aktivliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Bunu nəzərə alaraq 2015-ci ildə manatın məzənnəsinin sabitliyi mühüm prioritetdir. Məzənnə rejimi əsasən dəyişməz saxlanacaq, ABŞ dolları/manat məzənnəsinin hədəflənməsi növbəti ildə də məzənnə siyasətinin əməliyyat çərçivəsini təşkil edəcəkdir. Növbəti ildə də ikitərəfli məzənnə ilə yanaşı, manatın nominal və real effektiv məzənnələri monitoring ediləcəkdir.

Pul təklifinin məqbul artım tempinə nail olmaq üçün 2015-ci ildə Mərkəzi Bank pul bazarında likvidliyin verilməsi və ya sterilizasiyası alətlərindən istifadə edəcəkdir.

Makroiqtisadi proqnozlar pula tələbin stabilləşməsi meyilinin 2015-ci ildə də davam edəcəyini göstərir.

Pul bazarındakı vəziyyətdən asılı olaraq Mərkəzi Bank tərəfindən likvidliyin tənzimlənməsi, o cümlədən inyeksiya əməliyyatlarından istifadə diqqətdə saxlanılacaqdır. Bazar əməliyyatları pul siyasəti məqsədləri ilə yanaşı bank sistemində sabitliyin qorunması, maliyyə vasitəçiliyinin stimullaşdırılması və ödənişlərin vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsinə xidmət edəcəkdir. Klassik alətlərlə yanaşı qeyri-ənənəvi pul siyasəti alətlərindən də zəruri hallarda istifadə edilməsi təmin olunacaq, o cümlədən banklar vasitəsilə biznesin kreditləşdirilməsi alətləri inkişaf etdiriləcəkdir.

Likvidlik alətləri üzrə faiz dərəcələri “faiz dəhlizi konsepsiyası”na uyğun olaraq müəyyənləşdiriləcəkdir. 2015-ci ildə faiz dəhlizinin parametrləri iqtisadi mühitə çevik şəkildə uyğunlaşdırılacaqdır. Öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirərkən Mərkəzi Bank ölkədə kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin azaldılması prioritetini də nəzərə alacaqdır.

Pul siyasəti alətlərinin kəmiyyət parametrlərini müəyyən edərkən pul siyasətinin iqtisadiyyata ötürücülük qabiliyyəti - transmissiyası xüsusiyyətləri də nəzərə alınacaqdır. Pul siyasəti alətlərinin təkmilləşdirilməsi və onların iqtisadiyyata təsirlərinin

gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Xüsusilə banklararası pul bazarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi diqqətdə saxlanacaq, buradakı faiz dərəcələrinin faiz dəhlizi mexanizminə integrasiyası imkanlarına baxılacaqdır.

Mərkəzi Bank pul siyasətinin strateji çərçivəsini 2015-ci ildə də təkmilləşdirməkdə davam edəcəkdir. Bu təkmilləşdirmə bir tərəfdən inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçid şərtlərinin reallaşdırılması, digər tərəfdən isə Mərkəzi Bankın tənzimləmə arsenalının genişləndirilməsi istiqamətlərində aparılacaqdır.

Beynəlxalq təcrübəyə görə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi qiymət sabitliyini təmin etməyin ən effektiv çərçivəsidir. Mərkəzi Bankın faiz dərəcələri vasitəsilə məcmu tələbə, iqtisadi artıma və inflyasiyaya yüksək təsir imkanlarını nəzərdə tutan bu siyasət çərçivəsi inflyasiya gözləntilərini sabitləşdirir və makroiqtisadi şokların təsirlərini çevik neytrallaşdırmağa imkan verir. Bunun üçün müvafiq şərait formalaşdıqca (xarici valyuta mənbələrinin şaxələnməsi, maliyyə və kapital bazarlarının dərinləşməsi, bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artması və s.) faiz dərəcəsiindən məcmu tələbə təsir edən operativ hədəf kimi istifadə olunması imkanları yaranacaqdır.

Pul siyasəti çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi zamanı son vaxtlar dünyada pul siyasəti dizaynında baş verən dəyişikliklər də nəzərə alınacaqdır. Son global böhran göstərdi ki, mərkəzi banklar dayanıqlı iqtisadi inkişafı yalnız qiymət sabitliyi ilə dəstəkləməklə kifayətlənməməlidirlər. Hazırda dünyada mərkəzi bankların hədəf perimetrinin (qiymət sabitliyi ilə yanaşı, iqtisadi artım və maliyyə sabitliyi) və alət arsenalının genişləndirilməsi məsələsi aktuallaşmışdır.

Maliyyə sektorunda riskli artımın makroiqtisadi disbalanslar yarada bilmə ehtimalını nəzərə alaraq monetar siyasət makroprudensial siyasətlə sıx əlaqələndiriləcəkdir. Pul siyasəti alətləri ilə təmin olunan makroiqtisadi sabitlik maliyyə sektorunda hərarətlənmənin qarşısını alan kontr-tsiklik makroprudensial alətlərin tətbiqi ilə gücləndiriləcəkdir.

Mərkəzi Bank 2015-ci ildə də bank sektorunun potensial risklərə qarşı dayanıqlığının yüksəldilməsinə, risklərin preventiv rejimdə məhduləşdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətini davam etdirəcəkdir.

2015-ci ildə bank nəzarəti çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi Bazel III prinsipləri, habelə bank fəaliyyətinin yerli mühitinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla davam etdiriləcəkdir. Risk əsaslı və kontr-tsiklik prudensial tənzimləmənin həyata keçirilməsinə imkan verən siyasət modelinin qurulması, hər bir risk növünün prudensial tələblərlə əhatəsi üzrə işlər davam etdiriləcəkdir.

Sektorun aktivlərinin keyfiyyətinin qorunması üçün bankların təmkinli kredit fəallığı və kredit portfelinin strukturunun yenidən balanslaşdırılması təmin olunacaqdır. Kredit qoyuluşlarının dinamikasının iqtisadi inkişaf strategiyası ilə uzlaşmasını təmin etmək üçün istehlak kreditləri üzrə artımın tənzimlənməsi davam etdiriləcəkdir. Banklarda “məsuliyyətli kreditləşmə” fəlsəfəsinin tətbiqi inkişaf etdiriləcək, girovların realizasiyası mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair yeni təşəbbüslər göstəriləcəkdir. Bank sektorunda riskli artımın qarşısını almaq üçün növbəti ildə də yeni prudensial nəzarət alətlərinin tətbiqi imkanları araşdırılacaqdır.

2015-ci ildə əməliyyat riskləri üzrə tənzimləmə çərçivəsinin yaradılması və əməliyyat risklərinin kapital adekvatlığının hesablanması nəzərə alınması nəzərdə tutulur. Bank sistemində konsolidasiya prosesləri davam etdiriləcəkdir. Sistem əhəmiyyətli bankların risk profilinə uyğun nəzarət çərçivəsinin seçilməsi diqqətdə saxlanılacaq, zəruri hallarda restrukturizasiya istiqamətində tədbirlər görülməcəkdir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi üzrə daxili potensialın yüksəldilməsi üçün korporativ idarəetmə standartlarının kompleks tətbiqi, idarəetmənin keyfiyyətinə, menecmentin kompetensiyalarına, texnoloji və kadr potensialına tələblərin yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir.

Əhali və korporativ sektorun bank sistemində etimadının artırılmasına yönəlmiş tədbirlər çərçivəsində maliyyə xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi mühüm priortetlərdən biri olacaqdır. Əhalinin maliyyə savadlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyət gücləndiriləcəkdir. Maliyyə Maarifləndirilməsi Portalının bu işdə xüsusi rol oynayacağı gözlənilir. Maliyyə savadlığı sahəsində müxtəlif təşkilatlarla birgə kütləvi tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Bu istiqamətdə yeni maarifləndirici vasitə və məhsulların hazırlanması təmin ediləcəkdir.

2015-ci ildə Mərkəzi Bank iqtisadiyyatın şaxələnməsində bank-maliyyə sektorunun rolunun yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Maliyyə resurslarını iqtisadiyyatın şaxələnməsinə yönəldən, iqtisadi artıma effektiv dəstək verməklə gəlirlərin daha səmərəli bölüşdürülməsinə və sosial rifahın daha da yaxşılaşmasına xidmət edən maliyyə sisteminin formalaşması təşviq olunacaqdır.

Biznesin uzunmüddətli kredit əldə etməsi imkanlarını artırmaq üçün yeni maliyyələşmə mexanizmlərin yaradılması imkanları araşdırılacaq, bankların real sektora yeni məhsul və xidmətlər təklif etməsi təşviq olunacaqdır. Biznes kreditləşməsinin genişlənməsində real sektor tərəfindən effektiv biznes layihələrinin təqdim edilməsi mühüm amil olacaqdır. Real sektor müəssisələrinin maliyyə hesabatlığının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşması, kreditorların hüquqlarının qorunması mexanizminin gücləndirilməsi biznes kreditlərinə çıxış imkanlarını artıran mühüm amildir.

Faiz dərəcələrinin aşağı salınması istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Bu istiqamətdə bank sektorunun resurs bazasının artırılması üçün əhalinin, korporativ sektorun və institusional investorların uzunmüddətli yığımlarının bank sektoruna cəlbinin stimullaşdırılması diqqətdə saxlanacaqdır. Habelə, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması və nəticədə kreditləşmənin resurs mənbələrinin genişləndirilməsi istiqamətində fəaliyyət gücləndiriləcəkdir. Əmanətlərin sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində qorunan əmanət və əmanətçilərin əhatəsinin genişləndirilməsi imkanlarına baxılacaqdır. Bank sektorunda restrukturizasiyanın davam etdirilməsi, banklararası bazarın inkişaf etdirilməsi, banklarda daxili potensialın gücləndirilməsi və əməliyyat effektivliyinin yüksəldilməsi, habelə bank xidmətlərinin elektronlaşdırılması və distant bank xidmətləri faiz dərəcələrinə azaldıcı təsir edən amillər olacaqdır.

Regional bankçılığın inkişafı 2015-ci ildə də diqqətdə saxlanılacaq, kredit institutlarının regional şəbəkəsinin genişləndirilməsi təşviq olunacaqdır. Fiziki filial şəbəkəsi ilə yanaşı distansion bankçılıq mexanizmlərinin, o cümlədən, elektron bankçılıq alətlərinin inkişaf etdirilməsi mühüm prioritetlərdən olacaqdır. Regionlarda sosial rifahın yüksəlməsində mikromaliyyənin rolunu nəzərə alaraq bank olmayan kredit təşkilatlarının inkişafına diqqət artırılacaqdır. Mikromaliyyə institutları, o cümlədən “Azərpoçt” MMC-

nin regional xidmət şəbəkəsi vasitəsilə bank xidmətlərinə çıxışın artırılması üzrə əlavə tədbirlər görülməkdir.

İpoteka kreditləşdirilməsi sisteminin inkişafı istiqamətində fəaliyyət 2015-ci ildə də davam etdiriləcəkdir. Bu istiqamətdə öyrənilmiş dünya təcrübələri əsasında hökumətlə birlikdə yeni təşəbbüslərin həyata keçirilməsi imkanlarına baxılacaqdır. Sosial ipotekanın əhatəsinin genişləndirilməsi də mühüm prioritetdir. İpoteka kreditləşməsi prosesinin sadələşdirilməsi məqsədilə “Elektron ipoteka” sisteminin imkanlarından istifadə ediləcəkdir. Vətəndaşların ipoteka kreditlərinə elektron müraciət imkanı yaradılacaqdır. Adi ipoteka kreditləşməsinin genişləndirilməsi üçün əlavə bazar mənbələrinin cəlbə, yeni ipoteka məhsullarının yaradılması, ipoteka kreditləri üzrə zəmanət mexanizminin formalaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülməkdir.

Beləliklə, 2014-cü ildə milli iqtisadiyyatda dinamik inkişaf və şaxələnmə prosesləri davam etmiş, müxtəlif sosial-iqtisadi göstəricilər üzrə ölkənin beynəlxalq reytingləri daha da yaxşılaşmışdır. Milli iqtisadiyyat qlobal gərginliyə və risklərə qarşı daha yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirmiş, iqtisadi artım davam etmişdir. 2014-cü ildə makroiqtisadi sabitlik qorunmuş, inflyasiya aşağı təkrəqəmli səviyyədə saxlanmış və manatın məzənnəsinin sabitliyi təmin olunmuşdur. Bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyi və maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları daha da genişlənməmişdir. Bank sektorunda risklərin qabaqalayıcı rejimdə idarə edilməsi nəticəsində bankların maliyyə dayanıqlığı daha da yaxşılaşmışdır.

2015-ci ildə də Mərkəzi Bankın fəaliyyətində makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunması əsas hədəflərdir. Aşağı təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin qorunması və manatın məzənnəsinin sabitliyi növbəti ildə də mühüm prioritetlərdir. Eyni zamanda iqtisadi artım çevik pul siyasəti ilə dəstəkləklənəcəkdir. Mərkəzi Bank bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunmasını, o cümlədən risklərin minimallaşdırılmasını təmin edəcəkdir. Bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılması və onun iqtisadi artımda daha effektiv iştirakının stimullaşdırılması istiqamətində də fəaliyyət gücləndiriləcəkdir.

Fəsil 2 Milli valyuta strategiyasının formalaşmasına təsir edən əsas amillər

2.1. Tədiyyə balansı və onun valyuta siyasətinin formalaşmasına təsiri.

Tədiyyə balansı müəyyən zaman dövründə hər hansı bir ölkənin dünyanın digər ölkələri və beynəlxalq maliyyə institutları ilə xarici iqtisadi əməliyyatlarının mövcud vəziyyətini əks etdirən sistemləşdirilmiş göstəricilərdən ibarət hesabatdır. Buradakı göstəricilər real resurslarla (mallar, xidmətlər və gəlirlər) DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatları və maliyyə resursları ilə (aktivlər və öhdəliklər) DTS-nə inteqrasiyanı, yəni BKB-na inteqrasiyanı əks etdirir. Milli iqtisadiyyatın DTS-nə inteqrasiyası ilə bağlı TB-da ölkəyə daxilolmalar üzrə aşağıdakı əməliyyatlar göstərilir:

1) real resurs maddələri üzrə - ixracat;

2) maliyyə resursları maddələri üzrə - həmin ölkənin rezidentlərinə məxsus olan xarici aktivlərin azalmasına, yaxud bu ölkənin xarici öhdəliklərinin artmasına səbəb olan əməliyyatlar.

Əksinə, ölkədən ödənişlər üzrə aşağıdakı əməliyyatlar göstərilir:

1) real resurs maddələri üzrə - idxalat;

2) maliyyə resursları maddələri üzrə - həmin ölkənin rezidentlərinə məxsus olan xarici aktivlərin artmasına, yaxud bu ölkənin xarici öhdəliklərinin azalmasına səbəb olan əməliyyatlar.

Dünya təcrübəsində TB-nı müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edirlər. Eyni zamanda, qeyd etməliyik ki, milli iqtisadiyyatın DTS-nə inteqrasiyasının mövcud vəziyyətinin təhlilində və onun iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsində tədiyyə balansının məlumatlarından hələ ki, tam və sistemli şəkildə istifadə olunmur. Fikrimizcə, hər bir ölkənin BKB-na inteqrasiya imkanlarının gücləndirilməsi və bu prosesin onların milli iqtisadi inkişafına təsirinin düzgün müəyyənəndirilməsi baxımından tədiyyə balansının göstəricilərindən aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə oluna bilər:

ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin əmtəə ticrəti, beynəlxalq xidmətlər və gəlirlər üzrə göstəricilərinin milli iqtisadiyyatın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsi kontekstində tədqiq edilməsində;

ölkənin beynəlxalq maliyyə bazarlarındakı vəziyyətinin dinamik sıralarının tədqiqində və BKB-na integrasiyanın milli iqtisadi inkişafa təsirinin müəyyənləşdirilməsində;

- ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas göstəricilərinin ortamüddətli inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində.

Yuxarıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə tədiyə balansının göstəricilərindən müvəffəqiyyətlə istifadə olunması üçün onun tərtibi məntiqi baxımdan əlaqədər struktur çərçivəsində yerinə yetirilməlidir. Belə ki, balansın göstəricilərinin təsnifləşdirilməsi və standart komponentləri həm nəzəri müddəaları, həm də praktik xarakterli mülahizələri əks etdirməlidir. Tədiyə balansının əsas vəzifəsi ölkənin xarici sektorunun cari vəziyyətini əks etdirməklə yanaşı onun göstəriciləri makroiqtisadi araşdırmalar üçün, məsələn, milli iqtisadiyyatın DTS-nə integrasiyası baxımından, xüsusilə BKB-na integrasiyanın milli iqtisadi inkişafa təsirini qiymətləndirmək baxımından zəruri informasiya bazası rolu oynamalıdır. Tədiyə balansını formalaşdıran əsas göstəricilər aşağıdakı əməliyyatlar üzrə iki istiqamətdə həyata keçirilir:

a) DTS-nə integrasiya üzrə cari əməliyyatlar - buraya aşağıdakılar daxildir :

- xarici ticarət üzrə daxilolmalar (əmtəə ixracı);
- xarici ticarət üzrə ödənişlər (əmtəə idxalı);
- beynəlxalq xidmətlər üzrə daxilolmalar (xidmət ixracı);
- beynəlxalq xidmətlər üzrə ödənişlər (xidmət idxalı);
- investisiya gəlirləri üzrə xaricdən daxilolmalar;
- investisiya gəlirləri üzrə xaricə ödənişlər;
- digər cari əməliyyatlar üzrə daxilolmalar və ödənişlər.

b) DTS-nə integrasiya üzrə maliyyə əməliyyatları (BKB-na integrasiya) - buraya aşağıdakılar daxildir:

- xaricdən cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar üzrə daxilolmalar;
- xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar üzrə ödənişlər;
- birbaşa investisiyaların repatriasiyası (qaytarılması) üzrə daxilolmalar və ödənişlər;
- xaricdən cəlb olunmuş kreditlər üzrə daxilolmalar;

- xaricə yönəldilmiş kreditlər üzrə ödənişlər;
- kreditlərin repatriasiyası (qaytarılması) üzrə daxilolmalar və ödənişlər;
- digər maliyyə əməliyyatları üzrə daxilolmalar və ödənişlər.

Qeyd olunan istiqamətlər üzrə tədiyə balansının göstəricilərinin təhlili yalnız o zaman daha səmərəli olar bilər ki, balansın göstəriciləri DTS-nə inteqrasiya kontekstində sistemli şəkildə təhlil olunsun və konkret məlumatlarla tamamlansın. DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatlara aid olan göstəricilərin saldosu həmişə BKB-na inteqrasiya, yəni maliyyə ilə əməliyyatların saldosunun və strateji valyuta ehtiyatları ilə əməliyyatların saldosunun məbləğinə bərabərdir. Bu asılılıqdan görünür ki, resurslar cari əməliyyatların saldosu kimi ölçülmüş, həmin ölkə tərəfindən verilmiş (yaxud onun tərəfindən xaricdən alınmış) xalis həcmi bu ölkənin qalan ölkələr qarşısında xalis tələblərinin həcmnin eynilə dəyişməsi ilə müşayiət olunmalıdır. Məsələn, cari əməliyyatların müsbət saldosu bir tərəfdən ölkənin qeyri-rezidentlər qarşısında xalis tələblərinin artmasında, ya da ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının çoxalmasında öz əksini tapır. Əksinə, cari əməliyyatların mənfi saldosu xaricdən xalis resursların alınmasının ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının məsrəfi hesabına, ya da qeyri-rezidentlər qarşısında öhdəliklərin artımı hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutur.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı ölkənin DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsinə təsir edən əsas amillərdən birinə nəzər salaq. Bu xaricdən xalis maliyyə resursları axınlarından və strateji valyuta ehtiyatlarından istifadə etmək məsələsidir. Burada ilk olaraq - maliyyə axınları vasitəsilə cari əməliyyatlar üzrə göstəricilərin kəsinin maliyyələşdirilməsi məsələsinin öyrənilməsindən başlamaq məqsədəuyğundur. Bu məsələ bir sıra mülahizələrlə bağlıdır. Birincisi, ölkəyə maliyyə resursları axını birbaşa investisiyalar, xarici banklardan ssudalar alınması, yaxud beynəlxalq kapital bazarlarında dövr edən istiqraz vərəqələri buraxılması formasında kapital qoyuluşları üçün daxili xərclərin bilavasitə artması ilə əlaqədar ola bilər. Bu yolla əldə edilmiş vəsait investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan xarici malların və xidmətlərin idxalına, habelə istehsalatda istifadə olunan ölkə resurslarının alınmasına sərf oluna bilər. Əlavə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin digər üsulu bank ssudaları, yaxud ölkənin daxilində səhmlər və istiqraz vərəqələri buraxılması hesabına vəsaitin

səfərbərliyə alınmasıdır. Belə bir vəziyyətdə daxili xərclərin artması ilə xarici maliyyələşdirmə arasında birbaşa bağlılıq olmur. Bununla belə investisiyaların artması nəticəsində daxili faiz dərəcələrinin yüksəlməsi (xaricdəki faiz dərəcələrinə nisbətən) ölkəyə pul vəsaiti axınını stimullaşdıracaqdır. Bu vəsaitin ölkəyə gəlib-gəlməyəcəyini xeyli dərəcədə bu ölkə iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərini investorların necə qiymətləndirməsi müəyyənləşdirir. Sabit iqtisadi və siyasi vəziyyətin olması ölkəyə güclü maliyyə resursları axınına kömək göstərir.

Beləliklə tədiyə balansının göstəriciləri arasındakı asılılıqların araşdırılması ölkənin yeritdiyi iqtisadi siyasətə təsir edən amillərin və milli iqtisadiyyatın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsi vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, tədiyə balansında sabit müsbət saldonun olması, ölkəyə kapital axını və xeyli məbləğdə valyuta ehtiyatlarının cəmlənməsi deməkdir və milli iqtisadiyyatlarda nadir hal kimi müşahidə edilir. Bu isə həmin ölkələrdə iqtisadi siyasətin hazırlanması zamanı adətən belə ciddi problem yaratmır. Bu baxımdan ölkənin tədiyə balansının müsbət saldo ilə səciyyələndiyi vəziyyətin bəzi cəhətlərinə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur. Cari əməliyyatların müsbət saldosu həmin ölkənin xüsusi sektorunun, yaxud dövlət idarəetmə sektorunun qeyri-rezidentlər qarşısında xalis tələblərinin artması, yaxud rəsmi ehtiyatların toplanması deməkdir. Güman etmək olar ki, xalis xarici aktivlərin həcmnin dəyişməsi qeyri-rezidentlər qarşısında tələblərin ümumi məbləğinin artması hesabına baş vermir, daha çox onların qarşısında öhdəliklərin azalmasının nəticəsidir. Xarici borca xidmət sahəsində ağır yükə çevrilmiş öhdəliklərin bu cür azalması əvvəlki dövrlərdə yığılmış borcun böyük həcmdə olduğu bir ölkə üçün arzu edilən hal olardı. Belə bir vəziyyətdə cari əməliyyatların müsbət saldosu tədiyə balansının tarazlığına nail olmaq üçün zəruri şərt ola bilər. Bunu isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatın rəqabətliliyinin yüksəldilməsinə təsir edən amillərdən biri kimi qiymətləndirmək olar.

Sabit müsbət saldosu olan ölkənin (Azərbaycanda son 10 ildə saldo müsbətdir) tədiyə balansının təhlili zamanı yığımlar və investisiyalar probleminin həllinə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri və beləliklə tədiyə balansı saldosunun müsbət tərəfə

hərəkətinə hansı üsullarla kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Fikrimizcə, belə tədbirlər müxtəlif formalarda ola bilər. Məsələn:

- Birincisi, bilavasitə cari əməliyyatların saldosunun dəyişdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər kimi İdxalı məhdudlaşdıran idxal tarifləri və normaları, xarici ödənişlər üzərində məhdudiyyətlər, ixracat subsidiyaları və dövlət satınalma sahəsində daxili istehsalçılar üçün güzəştli rejimi təmin edən tədbirlər buna misal ola bilər;- İkincisi, milli valyutanın məzənnəsini bilərəkdən aşağı salmaq məqsədilə valyuta bazarına müdaxilə etmək olar ki, bu da cari əməliyyatların müsbət saldosuna keçməyə imkan verir; - Nəhayət, həmin ölkənin daxili aktivlərinə vəsait qoyuluşu sahəsində qeyri-rezidentlərin imkanlarını məhdudlaşdırmaq olar.

Hesab edirik ki, qeyd olunan tədbirlərin tətbiqi nəticəsində milli iqtisadiyyatın DTS-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsi ilə yanaşı BKB-na integrasiya üzrə ölkədən maliyyə axınlarını artacaq və ölkənin davamlı inkişafını şərtləndirəcək. Beləliklə, tədiyyə balansının konseptual əsasları, təsnifatı, standart komponentləri ilə bağlı metodoloji məsələləri nəzərdən keçirərək belə qənaət gəlmək olar ki, BKB-na integrasiyanın tədqiqində tədiyyə balansının göstəricilərindən kompleks şəkildə istifadə etmək olar. Belə yanaşma müəssir şəraitdə milli iqtisadiyyatın gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində çevik siyasətin aparılmasına imkan verə bilər.

Tədiyyə balansının vəziyyəti, onun strukturunda bu və ya digər əməliyyatların dominantlığı müəyyən mənada ölkənin inkişaf səviyyəsini xarakterizə edir. Başqa sözlə tədiyyə balansının vəziyyəti və strukturu iqtisadi inkişaf prosesində keçilən mərhələlər ilə müəyyən olunur.

İqtisadi ədəbiyyatda adətən tədiyyə balansının inkişafının dörd əsas fazası göstərilir. Məsələn: ABŞ iqtisadiyyatı artıq bütün bu fazaları keçmişdir və hər bir fazada baş verən dəyişikliklər bu ölkənin sənaye və texnoloji inkişaf səviyyəsini və digər fundamental amilləri əks etdirir. İnkişafın birinci fazasında milli iqtisadiyyatın investisiyalara böyük ehtiyacı yaranır və bu dövrdə onun sənaye məhsullarını istehsal etmək üçün imkanları məhdud olur. Bu səbəbdən ölkəyə böyük məbləğdə sənaye məhsulları idxal olunur ki, bu da ticarət balansında kəsirin yaranması ilə nəticələnir. Eyni zamanda ölkəyə iri həcmdə xarici investisiya daxil olur və bu investisiyalar ticarət kəsirinin maliyyələşməsinə təmin

edir. Bu faza formalaşmamış debitor fazası adlanır və bu faza üçün ticarət balansının kəsiri, investisiya balansının isə müsbət saldosu səciyyəvidir.

İnkişafın ikinci fazasında ölkədə istehsalın həcmi genişlənir, həm idxalı əvəz edən, həm də ixracyönümlü sektorlar inkişaf edir. İxracın genişlənməsi xarici ticarət balansında müsbət saldonun yaranmasına səbəb olur. Lakin eyni zamanda ölkəyə xarici kapitalın bütün formalarda axını hələ də davam edir. Bununla belə investisiya gəlirləri balansı üzrə kəsir yaranır, çünki əvvəllər qoyulmuş investisiyalar və cəlb olunmuş kreditlər üzrə investorlar dividend və faizləri xaricə transfer etməyə başlayırlar. Bu fazaya formalaşmış debitor fazası deyilir və bu dövrdə xarici ticarət balansında müsbət saldo, investisiyalar balansında isə mənfi saldo əmələ gəlir. Azərbaycan hal-hazırda inkişafın bu fazasında qərar tutur. İnkişafın üçüncü fazasında ölkədən xaricə yönəldilən investisiyaların həcmi artmağa başlayır və nəticədə ölkə xalis kreditor statusunu əldə edir, ixracat isə genişlənməkdə davam edir. Bu fazaya formalaşmamış kreditor fazası deyilir ki, burada ölkənin xarici ticarət balansı müsbət saldoya malikdir və onun kreditor statusu güclənir. Neft gəlirlərinin artması, milli gəlirin yüksəlməsi, ixrac və investisiyalar ilə məşğul olan milli korporasiyaların formalaşması Azərbaycana da yaxın 5-10 ildə bu statusu əldə etməyə imkan verə bilər.

İnkişafın dördüncü fazasında isə inkişaf etmiş iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərinə görə (məsələn: 70-ci illərdə ABŞ-da) idxal artmağa başlayır, ixracat isə azalır. Xaricdə akkumulyasiya edilmiş investisiyalar rezidentlərə investisiya gəlirləri balansı üzrə böyük məbləğdə gəlir əldə etməyə imkan verir və bu balans üzrə müsbət saldo formalaşır. Bu faza formalaşmış kreditor fazası adlanır və bu zaman ölkənin xarici ticarət balansında mənfi saldo, onun investisiya gəlirləri balansında isə müsbət saldo yaranır. Azərbaycan bu statusdan hələ ki çox uzaqdır və yalnız yüksək iqtisadi artıma nail olunduqdan və xarici bazarlara milli korporasiyaların ekspansiyası təmin olunduqdan sonra bu statusu əldə etmək mümkündür. Beləliklə tədiyyə balansının fazasından asılı olaraq dövlət onun tənzimlənməsinin bu və ya digər strategiyasını reallaşdırı bilər.

Cari əməliyyatlar balansının yaxşılaşdırılması strategiyası: Tədiyyə balansının inkişaf fazaları təbii proses olsa da hər halda cari əməliyyatlar balansının xroniki kəsiri ilə üzləşmiş dövlətlər bir qayda olaraq onun aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq

iqtisadi strategiyaların həyata keçirilməsinə nail olmağa çalışırlar. Son illər Azərbaycanda aparılan liberallaşma siyasətinin dərin təhlili tədiyyə balansı prizmasından aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1.İqtisadiyyatın liberallaşdırılması üzrə aparılan islahatların səmərəsi potensial səviyyədə aşağı olmuşdur, çünki iqtisadiyyatın strateji sahələrinə onların davamlı inkişafını təmin edə biləcək maliyyə resurslarının axını təmin edilməmişdir. Bu da məcmu təklifi formalaşdıran əsas sahələrin, xüsusilə qeyri-neft sektorunun ixracyönümlü sahələrinin staqnasiyasını şərtləndirmişdir.

2.Dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiyaya yönəlmiş siyasətin reallaşması şəraitində milli istehsalçıların maraqları tam nəzərə alınmamışdır və əhəmiyyətli dövlət dəstəyinə malik olmayan yerli istehsalçılar subsidiyalaşdırılan xarici rəqabətə bəzən tab gətirə bilmirlər.

Bu fundamental nəticələr birmənalı olaraq tədiyyə balansının tənzimlənməsi strategiyasının onun cari hesabının qaldırılması üzərində qurulması və həyata keçirilməsini zəruri edir. Bu o deməkdir ki, xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsinin bütün istiqamətləri üzrə xarici valyuta hasilatının artırılmasına yönəlmiş strategiya reallaşmalıdır. Bunun üçün isə Azərbaycanda bütün imkanlar vardır və bu məqsədlə ilk növbədə qeyri-neft sektorunun ixracat potensialının reallaşmasını təmin edə biləcək uzunmüddətli struktur-sənaye siyasəti yürüdülməlidir. İdxalı əvəz edən və ixracyönümlü inkişaf strategiyalarının xüsusiyyətləri: Milli iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına dövlət dəstəyi dövlət sənaye siyasətinin kompleks istiqamətlərini əhatə edir ki, bu da tədiyyə balansının uzunmüddətli sabitliyi üçün zəmin yaradır. Hər bir ölkə bu tip tədbirləri iki inkişaf modelləri çərçivəsində reallaşdırı bilmişdir:

1.Daxili bazara yönəlmiş inkişaf modeli (idxalın əvəz olunması strategiyası). Bu modelin prioriteti daxili sənaye malları bazarının tam mənimsənilməsi yəni milli iqtisadiyyatın bu mallar ilə təminatının maksimallaşdırılmasından ibarətdir.

2.Xarici bazarlara yönəlmiş inkişaf modeli. Bu modelin əsasını isə milli məhsulların xarici bazarlara ekspansiyası təşkil edir.

Yaxın illər ərzində Azərbaycanın qarşısında daha perspektivli ixracyönümlü və idxalı əvəz edən sahələrin güclü dövlət dəstəyi mexanizmi çərçivəsində inkişaf

etdirilməsi vəzifəsi dayanır. Bu vəzifənin uğurla həyata keçirilməsi son nəticədə ölkənin xarici valyuta gəlirlərinin yüksək sahəvi diversifikasiyasına imkan verməklə tədiyyə balansının uzunmüddətli davamlılığını təmin edəcəkdir.

Kapitalın hərəkəti hesabının tənzimlənməsi strategiyası: Uzunmüddətli dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişaf spesifikasiyası nəzərə alınmaqla kapitalın hərəkəti hesabının tənzimlənməsi strategiyasının da işlənməsi Azərbaycan üçün ən aktual məsələlərdən biridir. Bu strategiyanın əsasında aşağıdakı prinsiplər durmalıdır:

Milli iqtisadiyyata qısamüddətli spekulyativ xarici kapital axınının məhdudlaşdırılması; Milli kapitalın leqal ixracatı üçün institusional mühitin yaxşılaşdırılması, çünki bu Azərbaycanın xarici aləmdə formalaşmış kreditor statusunu möhkəmləndirə bilər. Müsbət haldır ki, hal-hazırda Azərbaycana xarici kapital əsas etibarilə BXİ formasında gəlir və xaricə repatriasiya olunan dividendlərin məbləği tədiyyə balansında heç bir gərginlik yaratmır. Çünki bu dividendlərin mənbəyi xaricdə neft ixracatından əldə olunan xarici valyuta hasilatıdır ki, bu da daxili valyuta bazarına və tədiyyə balansına mənfi təsir göstərmir.

Xarici kreditlərə gəldikdə isə bu sahədə aparılan siyasət Azərbaycanda xarici borc problemi təhlükəsindən tam uzaqdır. Çünki alınan kreditlər əvvəla uzunmüddəlidir, digər tərəfdən isə bu kreditlər daxili yığım normasını yalnız tamamlayır və iqtisadi inkişafın əsas maliyyə mənbəyi deyildir. Kreditlərin böyük bir hissəsi həm də milli iqtisadiyyatın istehsal potensialının (o cümlədən ixracatçı) artırılmasına yönəlmişdir (məsələn, Dünya Bankının kreditləri). Kapitalın hərəkəti hesabının tənzimlənməsi strategiyasının mühüm komponentlərindən biri də portfel investisiyalar üzrə siyasətdir. Düzdür hal-hazırda Azərbaycana portfel investisiyaların axını az müşahidə olunur. Lakin, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası dərinləşdikcə portfel investorlarının da Azərbaycana marağı arta bilər. Ona görə də əsas strateji vəzifə bu «marağı» müəyyən bir həddə saxlamaq və onun doğuracağı monetar effektləri sərt nəzarətə götürməkdir.

Kapitalın hərəkəti hesabının tənzimlənməsi strategiyasının çox mühüm aspektlərindən biri də milli iqtisadiyyatdan kapitalın qeyri-leqal ixracının leqal formaya salınması məsələsidir. Sırr deyil ki, bütün keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da son illər xaricə müxtəlif formalarda qeyri-leqal kapital axını baş

vermişdir. Ona görə də başlıca vəzifələrdən biri əvvəla qeyri-leqal kapital axınına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi olmalıdır. Çünki bu axın tədiyyə balansında gərginlik elementi yaradır. Digər tərəfdən isə qeyri-leqal kapital ixracını şərtləndirən və investisiya mühitində mövcud olan bir çox problemlərin həll olunması da vacibdir. Çünki, kapital leqal surətdə milli şirkətlər və fiziki şəxslər tərəfindən xarici çıxanlarsa bu, bir tərəfdən ölkənin imicini və iqtisadi təsirini artırmış olur. Digər tərəfdən isə tədiyyə balansının investisiya gəlirləri üzrə gələcəkdə ölkəyə valyuta daxilolmalarının artması üçün güclü potensial yaranır.

Azərbaycan hökuməti tədiyyə balansının tənzimlənməsində qısamüddətli tənzimləmə vasitələrindən effektiv şəkildə istifadə edir. Ən çox istifadə olunan alətlər isə valyuta məzənnəsinin devalvasiyası, mərkəzi bankın faiz (uçot) dərəcələrinin dəyişdirilməsi və pul kütləsinin həcminə nəzarətdir. Düzdür, bunlar müəyyən mənada stabilliyi təmin etməyə şərait yaradır və hətta 2005-ci ilin yekununa görə Azərbaycanın cari əməliyyatlar balansında 167 mln ABŞ dolları həcmində müsbət saldo yaranmışdır. Bununla belə Azərbaycan hal-hazırda əldə etdiyi formalaşmış debitor statusunu qoruyub saxlamaq və davamlı inkişaf nəticəsində kreditor statusunu əldə etmək üçün qısamüddətli tənzimləmə vasitələrini fəal şəkildə uzunmüddətli siyasətə uyğunlaşdırmalıdır. Çünki hal-hazırda Azərbaycanın xarici iqtisadi vəziyyətində müəyyən qeyri stabillik və neft amilindən kəskin şəkildə asılılıq hiss olunur və hətta ixracın strukturunda mənfiyə doğru dəyişiklik baş verir, əvəzində isə idxalın strukturu genişlənir. Əgər vaxtında tədbir görülməzsə onda bu müəyyən dövrdən sonra Azərbaycan üçün çox pis nəticələrə gətirib çıxara bilər və Azərbaycan tədiyyə balansının inkişaf fazaları üzrə geriləyə bilər.

Ölkəyə daxil olan xarici kapitalın da həcmində neft sektoru böyük paya malikdir. Ümumiyyətlə Azərbaycanda sənayenin strukturunda xarici investisiyaların bölgü ölçüləri əlverişsizdir. Xarici investisiyaların sahəvi diversifikasiya əmsalı illər üzrə 1.4-1.7 ətrafında dəyişir ki, bu da ideal hesab olunan 3-dən çox aşağıdır.

Son on ildə iqtisadi sahədə keçid dövrünü geridə qoyan ölkəmizin inkişafı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Ötən illərdə iqtisadiyyatın davamlı və tarazlı inkişafının təmin olunması nəticəsində ÜDM - in orta illik artımı 13%, qeyri – neft sektorunda – 10,6 % təşkil etmişdir. 2003- 2012 – ci illər ərzində ÜDM 3 dəfədən çox artmış və onun inkişafına 140 mlrd. doll. yaxın, o cümlədən 60 mlrd.doll. çox xarici

sərmayə qoyulmuşdur. Bu illər ərzində ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi nəticəsində ölkədən 200 mlrd.doll. məhsul ixrac olunmuş və strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50 mlrd.doll. çatmışdır.

2003-2013 -ci illərdəki xarici iqtisadi fəaliyyətin yekunları xarici partnyorların etimadının artdığını və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinə getdikcə daha çox ölkə cəlb olunduğunu nümayiş etdirir. Tədiyə balansının göstəricilərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, qeoiqtisadi əlaqələrin davamlı inkişafı və cari vəziyyəti, getdikcə artan iqtisadi imkanlar və digər amillər Azərbaycanın dünyada artan nüfuzunun və imicinin əyani sübutudur və təsadüfi deyil ki, Ümumdünya iqtisadi forumun 2014 – 2015 –ci illər üçün “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı” –nda ölkəmiz dünyada 46 –cı, MDB məkanında isə 1 – ci yerdədir. Son məlumatlara görə ölkəmiz 7 pillə irəliləyərək 39 –cu yerə qalxmışdır.

Beləliklə, hesab edirik ki, tədiyə balansının göstəricilərinin milli iqtisadiyyatların aparıcı və digər sektorlar üzrə bölgüsünün aparılması hər bir ölkənin beynəlxalq rəqabətlik göstəricilərinin cari vəziyyətini və gücləndirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün ümumi bir sistemdə cəmləşdirilmiş informasiya bazası rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda qeyd etmək istərdik ki, milli iqtisadiyyatların beynəlxalq rəqabətliyinin qiymətləndirilməsi kontekstində tədiyə balansının göstəricilərindən sistemli təhlil əsasında kompleks şəkildə demək olar ki, hələlik istifadə olunmur. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatların beynəlxalq rəqabətliyinin qiymətləndirilməsi prosesində mövcud informasiya mənbələrinin hər hası birinə əhəmiyyət verilməməsi qeyri-obyektiv qiymətləndirməyə səbəb ola bilər. Bu baxımdan hesab edirik ki, hər bir ölkənin beynəlxalq bazarlarda əmtəə, xidmət və maliyyə vəziyyətini daha obyektiv qiymətləndirmək üçün tədiyə balansının göstəricilərindən uğurla istifadə etmək olar.

Apardığımız tədqiqat belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatların global rəqabətlik reytinginin Makroiqtisadi sabitlik, İnfrastruktura və Maliyyə bazarlarının inkişafı kateqoriyalarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsində tədiyə balansının göstəricilərindən sistemli təhlil əsasında kompleks şəkildə istifadə etməklə daha tutarlı nəticələr əldə etmək olar. Bu isə öz nöbəsində milli iqtisadiyyatların

beynəlxalq rəqabətliliyinin gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, tədiyə balansının tərtibinin sektorlar üzrə bölgüsü dünya təcrübəsində ilk dəfə 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında yerinə yetirilmiş və hal hazırda davam etdirilməkdədir. Tədiyə balansının sektorial bölgüsünün çox önəmli bir iş olduğunu Beynəlxalq Valyuta Fondunun və digər mötəbər beynəlxalq qurumların ekspertləri də qeyd etmişlər. Onların da fikrlərinə milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin təhlili aparılarkən tədiyə balansının sektorial bölgüsü üzrə göstəricilərindən istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər və Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsinin digər ölkələr tərəfindən öyrənilməsi məqsədəuyğundur. Deyilənlərə əlavə etmək istərdik ki, Kazaxstan, Qırğızstan və Gürcüstan mütəxəssisləri Azərbaycanın bu sahədəki uğurlu təcrübəsi ilə yaxından tanış olmuşdurlar.

Aparılan tədqiqat belə bir qənaətə də gəlməyə əsas verir ki, tədiyə balansının sektorial bölgüsünün göstəriciləri ölkə iqtisadiyyatının “qalan dünya” ilə münasibətlərində neft-qaz və digər sektorların rolunu müəyyənləşdirməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyinə təsir edən amillərin də müəyyən edilməsində istifadə oluna bilər.

2.2 DTS-ə inteqrasiya: tədiyə balansı və valyuta strategiyası

Son 10 ildə iqtisadi sahədə keçid dövrünü geridə qoyan ölkəmizin inkişafı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu illər ərzində ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi nəticəsində ölkədən 240 mlrd.doll. çox əmtəə və xidmət ixrac olunmuş və strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50 mlrd.dolları keçmişdir. Milli iqtisadiyyatın 2004-2013-cü illərdə DTS-nə inteqrasiyasının ümumi nəticələrini 2 istiqamətdə təhlili etmək olar:

DTS-nə inteqrasiya üzrə cari əməliyyatlar;

DTS-nə inteqrasiya üzrə maliyyə əməliyyatları: BKB-na inteqrasiya.

Aparılan tədqiqatlar 2004-2013-cü illərdə xarici partnyorların ölkəmizə etimadının artdığını nümayiş etdirir və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinə getdikcə

daha çox ölkə cəlb olunduğunu göstərir. Bu illər ərzində partnyor ölkələrin siyahısına daha 30 ölkə əlavə olunmuş və 2013-cü ildə respublikamız dünyanın 160 dövləti ilə iqtisadi əlaqələr saxlamışdır. 2013-cü ildə əmtəə və xidmətlərin idxal-ixrac dövriyyəsi 55,4 mlrd. doll. çatmış və 2004-cü ildəkinə nisbətən 5 dəfədən çox artmışdır. Son illər Azərbaycan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə olduğu kimi qalan ölkələrlə münasibətlərində yalnız borclu kimi çıxış edən ölkədən investisiya ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Hesablamalar göstərir ki, ölkənin məcmui xarici aktivləri 2015-ci ilin əvvəlinə 120 mlrd.doll. çatacaqdır. Nəticədə dünyanın kapital bazarlarında Azərbaycanın mövqeyi daha da möhkəmlənəcək və kapitalın hərəkəti sahəsində ölkənin kifayət qədər yüksək beynəlxalq kredit və investisiya reytingi qazanmasına səbəb olacaqdır.

1. DTS-nə integrasiya üzrə cari əməliyyatlar. Son 10 il ərzində milli iqtisadiyyatın DTS-nə integrasiyası üzrə cari əməliyyatların ümumi məbləği 426 mlrd. doll. olmuşdur. Bunun isə 70 %-ə qədərini əmtəə ticarəti təşkil edir. Əmtəə ticarəti üzrə balansı bu dövr ərzində müsbət olaraq qalmış və nəzərdən keçirilən dövrün ümumi saldosu müsbət 150,9 mlrd. doll. səviyyəsində olmuşdur. Aşağıdakı 1 sayılı cədvəldə cari əməliyyatların əsas analitik göstəriciləri verilmişdir.

1-ci cədvəl

2004-2013-cü illərdə DTS-nə integrasiya üzrə cari əməliyyatlar

Mrld.ABŞ doll.

Göstəricilər	Dövriyyə	O c ü m l ə d ə n		
		Daxilolmalar	ödənişlər	fərq
Cari əməliyyatlar	426,0	261,2	164,8	96,4
neft-qaz sektoru	275,0	209,3	65,7	143,6
digər sektorlar	151,0	51,9	99,1	-47,2
Əmtəə ticarəti	294,5	222,7	71,8	150,9
neft-qaz sektoru	221,3	208,7	12,6	196,1
digər sektorlar	73,2	14,0	59,2	-45,2
Beynəlxalq xidmətlər	64,0	20,0	44,0	-24,0
neft-qaz sektoru	17,8	-	17,8	-17,8
digər sektorlar	46,2	20,0	26,2	-6,2

Gəlirlər	47,6	6,0	41,6	-35,6
neft-qaz sektoru	35,9	0,6	35,3	-34,7
digər sektorlar	11,7	5,4	6,3	-0,9
Digər əməliyyatlar	19,9	12,5	7,4	5,1
neft-qaz sektoru	-	-	-	-
digər-sektorlar	19,9	12,5	7,4	5,1

Əmtəə ticarəti. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi hal hazırda Azərbaycan 160 ölkə ilə ticarət əlaqələri yaratmışdır. Bununla belə ixrac-idxal dövriyyəsinin 70 % -ə qədəri əsas tərəf müqabilləri olan 10 ölkənin payına düşür. Bunlar İtaliya, Birləşmiş Krallıq, Türkiyə, ABŞ, Rusiya, İndoneziya, Almaniya, Tailand, Fransa və Yaponiyadır.

2-ci cədvəl

2013-cü ildə əmtəə ticarət üzrə əsas tərəf müqabilləri

Mln. ABŞ dolları

	Əmtəə dövriyyəsi	İxrac	İdxal	Saldo
İTALİYA	6227	5990	237	+5753
B. KRALLIQ	4421	3203	1218	+1985
TÜRKİYƏ	3451	1793	1658	+135
ABŞ	3017	2654	363	+2291
RUSİYA	2820	1165	1655	-490
İNDONEZİYA	2800	2772	28	+2744
ALMANİYA	2195	1433	762	+671
TAİLAND	1687	1665	22	+1643
FRANSA	1529	1133	396	+737
YAPONİYA	1449	1172	277	+895
BAŞQALARI	13336	8796	4540	+4256
CƏMİ	42932	31776	11156	+20620

MDB dövlətləri	4267	1649	2618	-969
Digər dövlətlər	38665	30127	8538	+21589

Əmtəə ixracı. Xarici ticarətin daha da sərbəsləşdirilməsi sahəsində tədbirlər görülməsi, yanacaq kompleksinin ixracat yönümlü müəssisələrində istehsalın inkişafı, habelə son illərdə neftin əlverişli qiyməti ixracatın sürətlə artmasını təmin etmişdir. 2013-cü ildə ixracın ümumi dəyəri 2003-cü ilə nisbətən 12,1 dəfə artaraq 31,8 mlrd. doll. bərabər olmuşdur.

Hesablamalar göstərir ki, son 10 ildə də Azərbaycanın ixracatının iqtisadiyyatın neft-qaz sektoru malları üzərində təmərgüzləşməsi davam etmiş və həmin malların xüsusi çəkisinin ixracatın həcmində 94,4 %-ə qədər qalxmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə xarici bazarlara ümumi məbləğ 30 mlrd. doll. bərabər olan neft-qaz məhsulları, o cümlədən 26,9 mird. doll. xam neft ixrac edilmişdir ki, bunun da 25,3 mlrd. doll. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) tərəfində hasil olunmuş neftin payına düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, 2013 ildə ABƏŞ-in hasil etdiyi neftin 68,8 %-i, yəni 17,4 mlrd. doll. Azərbaycanın payına düşən və 30,8 %-i, yəni 7,9 mlrd.doll. ABƏŞ-in xarici səhmdarlarının payına düşən neftdir. Xarici səhmdarların xeyrinə ixrac olunmuş neftin 3,6 mlrd. dolla. “Əsrin müqaviləsi” ilə bağlı xarici səhmdarlar tərəfindən Azərbaycana yönəldilmiş birbaşa investisiyaların repatriasiyası kimi, yəni neft sektorunun xarici öhtəliklərinin azalması hesabına, 4,3 mlrd. doll. isə xarici səhmdarların gəlirləri kimi ixrac edilmişdir. Neft məhsullar ixracının artması ilə yanaşı son illər ərzində təbii qazın da ixracı artmağa başlamış və son beş il ərzində xarici ölkələrə 6,2 mlrd.doll. qaz ixrac olunmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ixracatın ümumi dəyər həcmi müəyyən hissəsi qeyri neft-qaz sektorunun məhsullarının payına düşür. Təqdirəlayiq haldır ki, son on ildə iqtisadiyyatın bu sahəsinə xeyli xarici investisiya cəlb edilmiş və bəzi iri ixrac yönümlü müəssisələr xarici şirkətlərin idarəçiliyinə verilmişdir. Nəticədə 1994-2003- ci illərin yekunlarına nisbətən 2004-2013-cü illərdə qeyri neft-qaz sektorunun ümumi ixracı 1,8 dəfə artaraq 14,0 mlrd. doll. təşkil etmişdir. Yalnız 2013 cü ildə xarici

ölkələrə 1,7 mlrd. doll. maşın-avadanlıq, kənd təsərrüfatı , kimya, metallurgiya və digər neft-qaz malları ixrac olunaraq 2012-ci ilin göstəricisinə nisbətən 6% artmışdır.

Əmtəə idxalı. 2004-2013-ci illər ərzində milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı ölkəyə gətirilən maşınların, avadanlığın, cihazların, tikinti materiallarının və digər istehsal yönümlü mlların xeyli artması nəticəsində idxalın ümumi dəyər həcmi 2013-cü ildə 2003-cü ilə nisbətən 4 dəfədən çox artmış və 11.2 mlrd. doll. çatmışdır. Əvvəlki dövürlərdə olduğu kimi, 2013-ci ilqə də idxalın strukturu ixracın strukturundan köklü surətdə fərqlənir. Tədiyə balansının tərtibi metodolojiyasına uyğun düzəlişlər nəzərə alınmaqla 2013- ci il ərzində ölkəyə 4,5 mlrd. doll. istelak malları gətirilmişdir. Bunun da 31 %-i, yəni 1,4 mlrd. doll. qədəri ərzaq məhsullarının payına düşür. Bundan başqa 2013-ci il ərzində ölkəyə 6,7 mlrd. doll. istehsal təyinatlı maşın-avadanlıq, kimya, qara və əlvan metal məhsulları və s. xammal gətirilmişdir. Müqisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ildə həmin məhsulların idxalı cəmi 2,5 mlrd.doll. məbləğində olmuşdur. Nəzərdən keçirilən 2004-2013-cü illər ərzində idxalın ümumi dəyəri əvvəlki 10 ilə nisbətən 5 dəfədən çox artaraq 71,8 mlrd. doll. olmuşdur. Bütövlükdə isə son 20 il ərzində ölkəyə 86 mlrd. doll. əmtəə idxal olunmuşdur. Bunun da 15 mlrd. doll. qədəri neft-qaz sektorunda həyata keçirilən beynəlxalq layihələrin icrası ilə bağlı idxal olunmuş mallardır.

Beynəlxalq xidmətlər. Azərbaycan iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi sahəsində dövlətin ardıcıl siyasəti və qeoiqtisadi əlaqələrdə baş verən müsbət dəyişikliklər beynəlxalq xidmət ticarətinin sabit qaydada artmasına və inkişafına gətirib çıxarmışdır. Hesab edirik ki, Azərbaycanın beynəlxalq xidmətlər bazarındakı cari vəziyyətinin kompleks şəkildə tədqiqi Azərbaycanın DTS-nə integrasiyasının müassir vəziyyətinin daha düzgün qiymətləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində əvəzsiz rol oynaya bilər. Bu məqsədlə ölkənin tədiyə balansında beynəlxalq xidmətlər üzürə əks etdirilmiş ümumi və ayrı-ayrı xidmət sahələrinin göstəricilərinin thlilinə üstünlük verilməlidir.

Tədiyə balansının təhlili göstərir ki, Azərbaycanda beynəlxalq xidmət siyasətinin dinamikası xdmətlərin kifayət qədər yüksək sürətlə artdığını təsdiq edir.

Belə ki, 2013-cü ildə xarici ölkələrlə qarşılıqlı xidmət dövriyyəsi 2003- cü ildəkinə nisbətən 2 dəfə artaraq 12,4 mlrd. doll. bir qədər çox olmuşdur. Bunun isə 8,3 mlrd. doll. qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycana, 4,1 mlrd. doll. isə əksinə qeyri-rezidentlərə göstərilən xidmətlərdir.

Ölkənin beynəlxalq xidmətlər bazarına integrasiyasının artım dinamikası ilk növbədə milli iqtisadiyyatın xarici ölkələrlə əmtəə ticarəti dövriyyəsinin sürətlə artması və tranzit nəqliyyat xidmətlərinin intensivləşməsi nəticəsində beynəlxalq daşımaların çoxalması ilə yanaşı 3-cü cədvəldən göründüyü kimi xidmət ixracının və idxalının bəzi sahələrinin kifayət qədər inkişaf etməsi ilə səciyyələnir.

3-cü cədvəl

2004-2013-cü illərin yekunları üzrə beynəlxalq xidmətlər

Mrld. ABŞ dolları

	İXRAC (daxilolmalar)	İDXAL (ödənişlər)	FƏRQ
Turizm xidmətləri	7,7	9,2	-1,5
Nəqliyyat xidmətləri	5,8	6,8	-1,0
Tikinti xidmətləri	1,2	9,5	-8,3
Hökumət xidmətləri	0,9	0,7	0,2
Rabitə xidmətləri	0,6	0,4	0,2
Digər xidmətlər	3,8	17,4	-13,6
CƏMİ	20,0	44,0	-24,0

Bütövlükdə 2004-2013-cü illərdə beynəlxalq xidmət dövriyyəsi 64 mird.doll. olmuşdur ki, bunun da 20 mlrd. doll. bu illər ərzində Azərbaycanın xarici ölkələrə göstərdiyi xidmətlərin dəyəridir.

Beləliklə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanın beynəlxalq xidmətlərinin inkişaf dinamikası, xüsusən “Turizm”, “Nəqliyyat” və “Tikinti” sahələrində baş vermiş kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri ölkənin milli iqtisadiyyatının DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsinə nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir etmişdir.

İlkin və təkrar gəlirlər. Tədiyə balansının bu göstəricilərinin təhlili də Azərbaycanın DTS-nə integrasiyasının mövcud vəziyyətinin araşdırılmasında və milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, xaricdən cəlb edilən maliyyə və əmək ehtiyatlarının artması nəticəsində həmin ehtiyatlardan istifadəyə görə qeyri-rezidentlərə faiz və investisiya gəlirləri şəkilində ödənişlər son 10 ildə dinamik olaraq artmışdır. Bu illər ərzində qeyri-rezidentlərin xeyrinə hesablanmış vəsait 41,6 mlrd. doll. məbləğində olmuşdur ki, onun da çox hissəsini (85 %) ölkənin neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyalarla bağlı xarici investorlara məxsus (xam neft şəkilində repatriasiya edilmiş) gəlirlər təşkil edir. Eyni zamanda nəzərdən keçirilən dövr ərzində DTS-ə integrasiyanın bu istiqaməti üzrə xarici ölkələrdən daxilolmalar da xeyli artmış və toplam olaraq 6 mlrd.doll. təşkil etmişdir.

Daxilolmalar. Müstəqilliyimizin ilk illərində unvestisiyalara tələbatın yüksək olduğu bir zamanda və iqtiaadiyyatın daxili vəsaitinin aşağı səviyyədə olması onun xarici aktivlərinin artmasına imkan vermidir. Xarici ölkələrə uzunmüddətli investisiyaların əslində sıfır səviyyədə olduğu bir zamanda, xarici maliyyə aktivlərindən gələn gəlir əsasən Mərkəzi Bankın beynəlxalq ehtiyatları və 2-ci səviyyəli bankların aktivləri hesabına formalaşmışdır.

2001-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Mərkəzi Bankı ilə yanaşı Dövlət Neft Fondunun da xarici avuarlarından gəlirlər daxil olmağa başlamışdır. Yalnız, 2013-ci ildə strateji valyuta ehtiyatlarının idarə olunmasından daxilolmalar 800 mln.doll. təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarından daxil olan gəlirlərin o qədər də yüksək olmaması xaricdə yerləşdirilmiş ehtiyatların strukturunda ölkə rəhbərliyi tərəfindən düzgün seçilmiş siyasət, yəni daha gəlirli olanlarının payının az olması siyasəti ilə əlaqədardır. Çünki strateji valyuta ehtiyatlarının idarə olunmasında risksiz siyasətə üstünlük verilməsi daha müdrük yanaşmadır.

Ödənişlər. 2001-ci ildən başlayaraq ölkəyə cəlb olunmuş xarici sərmayələrdən istifadə edilməsinin həcmnin və qeyri-rezidentlərin əmək ehtiyatlarının idxalının daha da artması gəlirlər balansı üzrə xərclərin çoxalmasına səbəb olmuşdur. İlk illərdə bu

xərclərin əsas hissəsini BVF-un kreditləri və xarici investorların ssudaları üzrə hesablanmış faizlərin ödənilməsi təşkil etmişdir. Ödənişlərin müəyyən hissəsi isə xarici investorların birbaşa investisiyalardan əldə etdikləri gəlirlərin payına düşürdü.

Xaricdən cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların xeyli hissəsini səhmdar kapital şəklində neft-qaz sektoru üzrə xarici şirkətlərdən daxil olmuş vəsait, xaricdə yerləşən baş firmaların Azərbaycandakı filiallarına bir ildən çox olmayan müddətə verdikləri sərmayələr və birgə müəssisələrə xarici payçılar tərəfindən daxil olmuş vəsait təşkil edir. Həmin sərmayələrdən əldə edilən gəlirlərin repatriasiyası hesabına neft-qaz sektoru üzrə faiz ödənişləri 2000-ci ildən hesablanmağa başlanmış və həmin il cəmi 50 mln.dollar olmuşdur. Qeyri neft-qaz sektorunda isə birbaşa investorların gəlirlərinə hesablanmış faizlər cəmi 10 mln. doll. təşkil etmişdir. Beləliklə, demək olar ki, ilkin gəlirlər üzrə ödənişlərin ümumi həcmində birbaşa investisiyalar üzrə faiz ödənişləri həmin dövüdə o qədər də çox olmamışdır.

Sonrakı illərdə xarici kapitaldan istifadə edilməsində neft-qaz sektorunun iştirakının daha da genişlənməsi kapitalın (əsas borcun) repatriasiyası ilə yanaşı onlara hesablanmış faiz ödənişlərinin, əmək hqlarının və digər gəlirlərin də repatriasiyası durmadan artmağa başlamış və artıq 2003-cü ildə 0,5 mlrd., 2013-ci ildə isə 4,4 mlrd. doll. vəsait gəlirlərin repatriasiyası şəklində xarici sərmayədarlara ödənilmişdir.

2. DTS-nə inteqrasiya üzrə maliyyə əməliyyatları: BKB-na inteqrasiya. Müstəqillik illəri dövründə, xüsusilə də “Əsrin müqviləsi” bağlandıqdan, 1994-ci ildən sonra Azərbaycanı dünyaya tanıdan ən mühüm faktorlardan biri də dinamik iqtisadi inkişafıdır. Bu istiqamətdə ən böyük uğurlardan biri isə xaricdən sərmayə cəlb edilməsi üçün əlverişli imkanların yaradılması olmuşdur. Eyni zamanda xaricdən cəlb olunmuş kapitalın və investisiya gəlirlərinin xarici sərmayədarlara qaytarılması (repatriasiyası) və Azərbaycan rezidentlərinin xaricə sərmayə qoymaları üçün də şəraitin yaradılmasını qeyd etmək lazımdır. Deyilənlərin əyani təsdiqini ölkənin tədiyə balansının “Maliyyə ilə əməliyyatlar” üzrə göstəricilərinin, yəni Azərbaycanın BKB-na inteqrasiyası üzrə göstəricilərinin təhlili zamanı görmək olar. Bu göstəriciləri təhlil edərkən onları 2 dövrə, 1994-2003-cü və 2004-2013-cü illərə bölmək olar.

Birinci dövr ölkəyə xalis xarici kapital axınının artması ilə səciyyələnir. Bu illər ərzində Azərbaycanın xarici maliyyə aktivlərindəki və öhtəliklərindəki dəyişikliklərin dinamikası göstərir ki, ölkəyə xalis kapital axını artımının yüksək sürəti başlıca olaraq maliyyə öhtəliklərinin daha sürətli artımı ilə əlaqədərdir. Rezidentlər tərəfindən xarici aktivlərə yönəldilmiş investisiyaların çox aşağı olduğu bir halda ölkəyə 1994-2003-ci illər ərzində xaricdən bütün formalarda cəlb olunmuş mütləq kapital axınının ümumi məbləği 15,4 mlrd. doll. olmuşdur.

Ölkə iqtisadiyyatının BKB-na integrasiyası dərinləşdikcə onun tərkibində mühüm dəyişikliklər də baş verirdi. Belə ki, xarici kapitalın ümumi axınında dövlət təminatı olmayan kapital axınlarının payı 1994-cü illərdə 40 faiz təşkil etmişdirsə, 2003-cü ildə 90 faiz olmuşdur. Bu illər ərzində dövlət borcu yaratmayan xarici kapital, əsas ehtibarı ilə birbaşa investisiya müəssisələrinə cəlb olunmuş və 11,1 mlrd.doll. məbləğində olmuşdur. Ölkəyə qeyri-borc kapitalı axınının - birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması həm neft-qaz sektoru hesabına, həm də birgə müəssisələr hesabına təmin edilmiş və müvafiq olaraq 9,5 və 1,6 mlrd.doll. olmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatının BKB-ə integrasiyası üzrə bu dövrü səciyləndirən əsas amillərdən biri də odur ki, 2000-ci ildən başlayaraq xarici ölkələr qarşısındakı öhtəliklərin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması ilə yanaşı xarici aktivlərin də tədricən çoxalması müşahidə olunur. Belə ki, 2003-cü ilin sonuna 3,6 mlrd.doll. vəsait geyri-rezidentlərə qaytarılmış və ölkədən xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyaların həcmi 1,3 mlrd. doll. çatmışdır. Pozitiv hal olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2003-cü ilin sonuna qədər ölkənin strateji valyuta ehtiyatları da bir qədər artaraq 1,6 mlrd.doll. çatmışdır. Bu isə ölkənin beynəlxalq aktivlərinin 6,1 mlrd. doll. səviyyəsinə çatmasını şərtləndirmişdir. Nəticədə beynəlxalq öhtəliklər ilə aktivlərin, yəni ölkənin xalis beynəlxalq investisiya mövqeyinin mənfi saldosu da tədricən azalmağa başlamışdır.

İkinci dövrün, yəni 2004-2013-cü illərin göstəricilərinə nəzər yetirsək görərik ki, son 10 ildə BKB-na integrasiya ilə bağlı ölkənin iqtisadi əlaqələrində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdi. Belə ki, bu illər ərzində xaricdən bütün formalarda cəlb olunmuş kapital 1994-2003-cü illərin göstəricisinə nisbətən cəmi 4,9 dəfə artaraq 75,3 mlrd.doll. təşkil etdiyi halda 2004-2013- cü illər ərzində xaricə yönəldilmiş kapital

16,1 dəfə artaraq 155,8 mlrd. doll. təşkil etmişdir. Bu vəsaitin 55,2 mlrd. doll. xaricdən cəlb olunmuş kapitalın geri qaytarılması (repatriasiyası), yəni ölkənin xarici öhtəliklərinin azalması ilə bağlı əməliyyatların, 100,6 mlrd. doll. isə bütün formalarda xarici iqtisadiyyata yönəldilmiş Azərbaycan kapitalının payına düşür. Bu kapitalın da çox hissəsi ölkənin xalis beynəlxalq aktivlərinin artmasını təmin etmişdir. Nəticədə 01.01.2008-ci il tarixinə ilk dəfə olaraq müstəqil Azərbaycanın xalis beynəlxalq investisiya mövqeyinin mənfi saldosu müsbət saldo ilə əvəzlənmiş və 01.01.2014-cü il tarixinə 75 mlrd. doll. səviyyəsində qiymətləndirilir. Bunu isə pozitiv hal kimi ölkə rəhbərliyinin son 10 ildə apardığı uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Bu dövrü səciyyələndirən cəhətlərdən Azərbaycanın digər ölkələrə kreditlər verməyə başlamasını, neft gəlirlərini xarici banklarda daha intensiv yerləşdirilməsini və ölkənin xarici öhtəliklərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalmasını qeyd etmək olar.

4-cü cədvəl

1994 – 2013- cü illərdə

BKB-na integrasiyanın əsas analitik göstəriciləri

	1994-2003		2004-2013		1994-2013	
(%)	mlrd.\$ (%)		mlrd. \$. (%)		mlrd. \$.	
Cəlb olunmuş kapital – Cəmi	15,4	100	75,3	100	90,7	100
Birbaşa investisiyalar	11,1	72,1	44,1	58,6	55,2	60,9
- neft-qaz sektoru	9,5	61,7	38,0	50,5	47,5	52,4
- digər sektorlar	1,6	10,4	6,1	8,1	7,7	8,5
Kreditlər və sudalar	3,9	25,3	23,9	31,7	27,8	30,6
- dövlət təminatlı	1,3	8,4	7,2	9,6	8,5	9,4
- digərləri	2,6	16,9	16,7	22,1	19,3	

21,2						
Digər kapital	0,4	2,6	7,3	9,7	7,7	
8,5						
Xaricə yönəldilmiş kapital - Cəmi	9,7	100	155,8	100	165,5	100
Birbaşa investisiyalar	1,3	13,4	7,7	4,9	9,0	
5,5						
Kreditlər və sudalar	-	-	4,0	2,6	4,0	
2,4						
Birbaşa investisiyaların qaytarılması	3,0	30,9	38,6	24,8	41,6	
25,1						
Kreditlərin qaytarılması	0,6	6,2	16,6	10,6	17,2	
10,4						
Digər kapital	3,2	33,0	40,2	25,8	43,4	
26,2						
Strateji valyuta ehtiyatları	1,6	16,5	48,7	31,3	50,3	
30,4						

Məhz qeyd olunan müsbət dəyişikliklərin nəticəsi imkan vermişdir ki, 2014-cü ilin 01 yanvar tarixinə Azərbaycanın xarici ölkələr qarşısındakı öhtəliklərinin artım tempi xeyli azalmış və 01.01.2014-cü il tarixinə cəmi 31.9 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Eyni zamanda ölkənin beynəlxalq aktivlərinin həmi 2004-ci ilin əvvəlinə nisbətən 16,5 dəfə artaraq 106,7 mlrd. doll. çatmışdır. Bunun da 1/2 hissəsi strateji valyuta ehtiyatlarının payına düşür. Beləliklə, əgər 2004-ci ilin əvvəlinə ölkənin beynəlxalq aktivlərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi 50 faiz idisə 2014-cü ilin əvvəlinə bu göstərici 140 faizi keçmişdir. Yuxarıda deyilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, son 10 ildə Azərbaycanın BKB-na daha sürətli və çoxşaxəli integrasiyası ölkəmizin DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsində mühüm rol oynamış və milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişaf perspektivləri üçün zəruri imkanlar yaratmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmuş xarici kapitalın mühüm hissəsini kreditlər və digər maliyyə axımları təşkil edir. Bütövlükdə 1994-2013-

ci illərdə ölkəyə 35,5 mlrd. doll. məbləğində kredit və digər maliyyə ehtiyatları cəlb edilmişdir ki, bunun da 27,8 mlrd. doll. kreditlərin payına düşür. Son 10 ildə cəlb edilmiş kreditlər 1994-2003-cü illərin ümumi göstəricisindən 6,1 dəfə çox olaraq 23,9 mlrd. doll. olmuşdur. Təqdirəlayiq haldır ki, həmin məbləğin yalnız 7,2 mlrd. doll. birbaşa dövlət və dövlət təminatı əsasında cəlb olunmuş kreditlərin, 16,7 mlrd. doll. icə dövlət təminatı olmayan kreditlərin payına düşür. Təkcə son 3 il ərzində banklar, birgə müəssisələr və digər özəl təşkilatlar tərəfindən xaricdən 7,5 mlrd. doll. çox vəsait cəlb olunmuşdur. Bu icə öz növbəsində xarici partnyorların ölkə iqtisadiyyatının özəl sektoruna ehtimadının artdığını göstərməklə yanaşı bu sektorun milli iqtisadiyyatın DTS-də, eləcə də BKB-da mövqeyinin gücləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişafının müvəfiqiyyətlə təmin olunmasında mühüm rol oynaya bilər.

Pozitiv hal olaraq onu da qeyd etmək istərdik ki, 1994-2013-ci illər ərzində xaricdən cəlb olunmuş bütün kreditlərin 60 faizindən çoxu (17,2 mlrd. doll.) artıq geri qaytarılmışdır. Yalnız son 5 ildə 10 mlrd. doll. kredit borcları xarici kreditlərə qaytarılıb. Bu vəsaitin 45.6 faizi (4,6 mlrd.doll.) bank sektorunun, 27,2 faizi (2,7 mlrd. doll.) neft-qaz sektorunun, 14,3 faizi (1,4 mlrd. doll.) dövlət borcu yaradan kreditlərin, 12,9 faizi (1,3 mlrd. doll.) isə digər müəssisə və firmaların payına düşür.

Son 10 ildə ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri də strateji valyuta ehtiyatlarının artırılması və bunun da nəticəsində milli iqtisadiyyatın BKB-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsi olmuşdur. Nəticədə 2004-cü ilin əvvəlinə cəmi 1,6 mlrd. doll. təşkil edən strateji valyuta ehtiyatları 2014-cü ilin 01 yanvar tarixinə 50 mlrd. doll. çox olmuşdur. Bu isə ÜDM-un 68,4 % və adambaşına 5,4 min ABŞ doll. deməkdir.

Fəsil 3 Azərbaycanın valyuta strtegiyasının perspektivləri

3.1 Müasir şəraitdə Azərbaycanın valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi və istiqamətləri.

Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində valyuta siyasəti mühüm yer tutur. Valyuta siyasəti ümumdünya təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamik müvazinətini təmin etmək, beynəlxalq ödəmələri müəyyən bir sistem daxilində yerinə yetirmək və xarici ödəniş balansını tənzimləmək məqsədilə ölkənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusudur. Valyuta siyasəti büquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyinə, yəni ölkədə və onun sərhədləri xaricində valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlar aparılması qaydalarını tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, habelə valyuta normaları üzrə dövlətlər arasında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri rəsmiləşdirilir.

Son 10 ildə ölkə iqtisadiyyatında müşahidə olunan makroiqtisadi sabitlik, xarici ticarət münasibətlərinin dinamik inkişafı və iqtisadi islahatların ardıcılığı Azərbaycanın başqa ölkələrlə münasibətlərində əlverişli meyllərin formalaşmasını və BKB-na integrasiyasının gücləndirilməsini təmin etmişdir. Ortamüddətli perspektivdə də bu meyllərin saxlanması ölkənin tədiyə balansının əsas göstəricilərinin sabit inkişafını qiymətləndirməklə yanaşı, yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan iqtisadiyyatının DTS-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

Əmtəə ticarəti. Xarici ticarət münasibətlərinin inkişaf meylləri bir sıra amillərin təsirini əks etdirir. Bunlardan iqtisadiyyatın əsas ixracat nomenklaturası malların istehsalının həcmi artırmaq imkanlarını, ümumi tələbatın və ümumi təklifin tənzimlənməsi üzrə daxili siyasəti göstərmək olar.

Azərbaycan ixracatının əsas mövqelərinin dünya əmtəə bazarında qiymətlərinin dəyişməsinin uzunmüddətli olmamacı və 2004-cü ildən başlayaraq xam neft ixracının sıçrayışlı artımı əmtəə ticarəti balansında müsbət saldonun yaranmasını və onun dinamik olaraq artımını təmin etmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, əmtəə ixracının ortamüddətli inkişaf perspektivləri əsas etibarilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogenlərin hasilatının artması və onların xarici ölkələrə ixracını təmin edən nəql yollarının inkişafı ilə bağlıdır. Əsas neft-qaz kəmərlərinin bir qədər gec də olsa işə salınması böyük neft-qaz ixracının intensivləşdirilməsini reallaşdırmış və artıq 10 ildir ki, beynəlxalq neft-qaz sövdələşmələri çərçivəsində Azərbaycan nefti və qazı xarici ölkələrə ixrac olunur. Bu

prosesin orta və uzunmüddətli inkişaf perspektivləri dünyanın ən iri layihələrindən olan Şahdəniz-2, TANAP, və 2013-cü ilin 17 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış TAP layihələrinin uğurla yerinə yetirilməsi nəticəsində reallaşacaq.

Azərbaycan ixracatının digər əsas mövqei - qeyri neft-qaz kateqoriyasına aid olan kənd və balıqçılıq təsərrüfatının və kimya sənayesi kompleksinin məhsullarıdır. İqtisadiyyatın bu sahələrinin gələcək inkişafı və əmtəə ixracı potensialının artırılması xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsindən və xarici bazara çıxarılması nəzərdə tutulan malların beynəlxalq rəqabətliyyə davamlılığından da xeyli asılı olacağını iştirakçıların istisna etmək olmaz.

Milli valyutanın məzənnəsinin yaxın gələcəkdə heç bir kəskin dəyişikliyə məruz qalmayacağı ilə yanaşı maşın, avadanlıq və zəruri istehlak mallarına daxili tələbatın yüksək olması gələcəkdə də bu tip əmtəə idxalının artmasını şərtləndirəcək. Maşın və avadanlıqlar başlıca olaraq daxili sərmayələr hesabına müəssir infrastruktur layihələrinin (nəqliyyat, su, rabitə, turizm və s.) icrası və beynəlxalq neft-qaz layihələri ilə əlaqədar daha çox gətiriləcək və əmtəə idxalının mühüm tərkib hissəsi olacaqdır.

Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, ortamüddətli dövrdə idxal ediləcək malların nəzərə çarpacaq hissəsi əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə də rezident fiziki şəxslər tərəfindən gətiriləcək və bütövlükdə Azərbaycanın qeyri neft-qaz sektoru üzrə əmtəə ticarəti balansının və xüsusən uzaq xarici ölkələrlə ticarətin mənfi saldosu başlıca olaraq bu cür əmtəə (minik avtomobilləri, zəruri ərzaq və digər istehlak malları) idxalının məhz dəyər həcmi ilə əlaqədar olacaq. Azərbaycanın Çin, Türkiyə, Rusiya Federasiyası, Almaniya, İran və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə ticarət əlaqələrinin sabitliyi, məhkəmə idxalçıları üçün vergilərdəki fərq və qeyri-ərzaq istehlak malları istehsalının ölkə daxilində hələ ki, ləng inkişafı belə güman etməyə əsas verir ki, ortamüddətli perspektivdə də əmtəə ticarəti dövriliyyəsinin nəzərəçarpacaq hissəsi fiziki şəxslərin idxal əməliyyatlarının payına düşəcək.

Bütövlükdə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan neftinin dünya bazarındakı qiymətinin yaxın gələcəkdə də son 10 ilin orta qiyməti səviyyədə olacağını və əsas ixracat mallarının fiziki həcmilərini, xüsusi ilə qazın ixracının artmasının labüd nəticəsi

kimi ixracatın ümumi dəyərinin və əmtəə ticarəti balansının müsbət saldosunun mövcud səviyyəsi qorunub saxlanılacaq.

Beynəlxalq xidmətlər. Məlum olduğu kimi, milli iqtisadiyyatların global rəqabətliliyini və ortamüddətli inkişaf perspektivlərini müəyyən edən amillərdən biri də infrastrukturun inkişaf səviyyəsidir, xüsusilə də DTS-nə integrasiya kontekstində. Bu amillə bağlı tədiyə balansının göstəricilərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsində və milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafında ölkənin beynəlxalq xidmət ticarətinin intensiv inkişafının müstəsna rolu olmuşdur. Belə ki, yalnız son 10 ildə beynəlxalq xidmətlər dövriyyəsinin ümumi dəyəri 64 mlrd.doll. bərabər olmuşdur. Avropa ilə Asiya arasında tranzit ərazi kimi respublikanın əlverişli geosiyasi və coğrafi vəziyyəti tranzit xidmətlərin ixracını inkişaf etdirmək üçün yaxşı perspektivlər nəzərdə tutur. Bu inkişaf mövcud nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin genişləndirilməsini və tikintisini davam etdirilməklə yanaşı yeni ixrac kəmərlərinin çəkilişini də nəzərdə tutur.

Azərbaycanın infrastruktur sahələrinin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların, xüsusilə daxili investisiyaların mövcud həcmi və gələcək görüntüləri belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə beynəlxalq xidmətlər üzrə nəzərdə tutulan proqramların həyata keçirilməsi ölkənin beynəlxalq xidmətlərinin nəinki keyfiyyətinin yüksəlməsinə və sayca artmasına, həm də xidmətlərə çoxsahəli xarakter verilməsinə imkan yaradacaqdır.

Hər şeydən əvvəl nəqliyyat, kommunikasiya və turizm sahəsində mühüm irəliləyiş nəzərdə tutulur. Azərbaycan hökuməti əsas nəqliyyat infrastrukturunu və kommunikasiya obyektlərinin yenidən qurulmasını və tikintisini davam etdirmək, ixracat üçün yeni neft-qaz kəmərlərinin çəkilişi sahəsində beynəlxalq danışıqları intensivləşdirmək, göstərilən sahələrin strukturunun dəyişdirilməsi və nəticə ehtibarı ilə beynəlxalq xidmətlər bazarında daha intensiv iştirak etmək niyyətindədir. TAP layihəsinin imzalanması buna əyani sübut olmaqla yanaşı Azərbaycan dövlətinin aktivinə yazılan daha bir tarixi qərardır.

TRASEKA (Avropa- Qafqaz nəqliyyat dəhlizi) yeni “İpək yolunun” fəaliyyətinin genişləndirilməsi, mövcud neft və qaz borusu kəmərlərinin səmərəliliyinin

artırılması, tranzit ticarəti sahəsində hökumətlərarası və beynəlxalq sazişlərdə Azərbaycanın iştirakının genişləndirilməsi, habelə geniş miqyaslı iqtisadi inkişaf və bir sıra Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinin xarici ticarət dövriyyəsinin daim artması tranzit xidmətlərinin inkişafı üçün mühüm zəmin yaradacaq. Bu baxımdan 2015-ci ildə tikintilərinin başa çatdırılması nəzərdə tutulan “Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı” və “Bakı –Tbilisi-Qars” dəmir yolu mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Azərbaycan artıq “Kosmik” dövlətdir və Azərbaycanın sünii peykinin beynəlxalq xidmətlərindən dünyanın bir çox ölkələri istifadə etməyə başlamışdır. Yaxın gələcəkdə bu xidmətlərin coğrafiyası genişlənəcək və ölkəyə milyonlarla gəlir gətirəcək. Telekommunikasiya sistemində ediləcək digər keyfiyyət və struktur dəyişiklikləri sahənin inkişaf etdirilməsinə, yenidən qurulmasına və modernləşdirilməsinə, respublika və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, göstərilən rabitə xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsinə, keyfiyyətinin və həcmnin artmasına və nəticə etibarilə rabitə xidmətləri sahəsində uzun illərdir yaranmış müsbət balansın möhkəmlənməsinə kömək göstərəcəkdir.

BKB-na inteqrasiya. Azərbaycanın BKB-na inteqrasiyasının ortamüddətli perspektivləri bilavasitə ölkənin ixrac yönümlü əmtəə və xidmət sahələrinin inkişafı və onun geoiqtisadi siyasəti ilə əlaqədar olacaq. Ötən illərin təcrübəsi də bu amillərin hələdici rol oynadığını göstərmişdir. Belə ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərliyinin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində dünya miqyaslı ən iri beynəlxalq konsorsiumlar yaradılmış və ölkəyə 55 mlrd. doll. çox birbaşa investisiya axını təmin edilmişdir. Nəticədə 2004-2013-cü illər ərzində beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə 176,1 mlrd. doll. xam neft və 7,3 mlrd. doll. qaz ixrac olunmuşdur. Dünya bazarında karbohidrogenlərin qiymətlərinin epizodik olaraq dəyişilməsi də nəzərə alınmaqla qarşıdakı 5 ildə beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində xarici ölkələrə daha 100 mlrd. doll. xam neft və qaz ixracı nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etməliyik ki, neft-qaz kompleksi müəssisələrinə bundan sonra xarici investorların vəsaitinin daxil olması əvvəlki dövrlərə nisbətən bir qədər azala bilər. Bu amili nəzərə alaraq ölkənin iri sənaye müəssisələrinin daha intensiv özəlləşdirilməsi xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsinin strategiyasına çevrilməlidir.

Yaxın gələcəkdə bu strategiyanın həyata keçirilməsi ölkədə investisiya iqliminə öz təsirini gücləndirərək milli iqtisadiyyatın qeyri neft-qaz sahələrinə kapital axınının stimullaşdırılmasına gətirib çıxaracağına zəmin yarada bilər. Xarici kapitalın köməyi ilə telekommunikasiyaların, kənd və balıq təsərrüfatlarının, tikintinin və turizmin daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaradılacaqdır. Bu isə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycana illik xarici kapital axını yaxın gələcəkdə də milyardlıq səviyyədə aşağı olmayacaq. Bunun da nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində digər tranzit iqtisadiyyatlar tərəfindən sərt rəqabətlə qarşılanmamaq üçün sığortalana və BKB-da öz mövqiyini daha da gücləndirə biləcək.

Milli iqtisadiyyatın BKB-na integrasiyasının inkişaf perspektivləri yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı nəzərəcarpacaq dərəcədə ölkədən kapital axınları, xüsusi ilə xarici iqtisadiyyata yönəldiləcək birbaşa investisiyalarla bağlı olacaq. Bu istiqamətdə ortamüddətli perspektivdə Dövlət Neft Şirkətinin Türkiyədə, Gürcüstanda, Rumıniyada, İndoneziyada və başqa dövlətlərdə nəzərdə tutduğu layihələrin icrasına 20 mlrd. doll. çox investisiya yönəldəcəyi və Dövlət Neft Fondu tərəfindən Bakı-Tibilisi-Qars, Şahdəniz, “Star” NEK tikintisi layihələrinə ayrılacaq vəsaitin əvvəlki illərə nisbətən artırılacağı gözlənilir. Bununla yanaşı Xəzərin Azərbaycan sektorunun mənimsənilməsinə dair mövcud layihələrin davam etdirilməsi ilə əlaqədar xarici investorların gəlirləri və əsas kapitalın repatriasiyası çərçivəsində ölkədən 30 mlrd. doll. kapital axınları (xam neft və təbii qaz şəkilində) davam etdiriləcək. Eyni zamanda nəzərdə tutulan dövr ərzində əvvəlki illərdə xaricdən cəlb olunmuş kreditlər üzrə əsas borcun geri qaytarılması və hesablanmış faizlərlə bağlı xarici kreditorlara 10 mlrd. doll. qədər vəsaitin ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Tədiyə balansının və BKB-na integrasiyanın perspektiv görüntüləri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ortamüddətli dövüdə də DTS-nə integrasiya üzrə cari əməliyyatlara aid göstəricilərin ümumi saidosu 2004-2013-cü illərdə olduğu kimi müsbət olaraq yüksək səviyyədə qalacaq və təxminən 10-12 mlrd. doll. səviyyəsində olacaqdır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, gözlənilən müsbət saldo xarici ticarət göstəricilərinin ayrı-ayrı ixracat mövqeləri, başlıca olaraq xam neft və qaz ixracatı artımı hesabına reallaşacaq. Bu isə öz nöbəsində tədiyə balansının digər maddələri üzrə

gözlənilən mənfi saldonu lazımınca maliyyələşdirməklə yanaşı ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artmasını da şərtləndirəcək. Bu isə gələcəkdə dövlətin daxili vəsaitinin daha da yüksək səviyyədə olmasını və ölkənin məcmui xarici aktivlərinin kifayət qədər artaraq 150 mlrd. doll. səviyyəsinə çatmasını təmin edəcək.

Nəticədə ortamüddətli dövür ərzində Azərbaycanın “qalan dünya” ilə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi, tədiyə balansının sabitliyi və “xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi”-nin müsbət saldosunun dayanıqlı artımı təmin olunacaq. Bununla da ölkənin milli iqtisadiyyatının DTS-də mövqeyinin daha da gücləndirilməsinə və BKB-ə integrasiyasının genişləndirilməsinə şərait yaradılacaq.

Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansının əsas göstəricilərinin mövcud vəziyyətinin təhlili və perspekt görüntüləri milli iqtisadiyyatın xarici amillərin təsiri ilə xüsusi bağlılığını göstərməklə yanaşı, ölkənin DTS-də mövqeyinin davamlı olaraq gücləndirilməsini səciyyələndirən aşağıdakı məqamları da qeyd etməyə imkan verir:

1. Müstəqilliyimizin ilk illərində DTS-nə integrasiya üzrə cari əməliyyatların mənfi saldosu (kəsiri) ölkə iqtisadiyyatının ümumi xərclərinin ümumi gəlirlərindən çox olmasının nəticəsi ilə bağlı olmuşdur. Buna görə də 2000-ci ildən başlayaraq Azərbaycan ixracatına çoxsahəli xarakter verilməyə və idxalı əvəz edən istehsalatların inkişaf etdirilməsi üzrə müvafiq dövlət siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır. Nəticədə xarici sektorun sabitliyi təmin olunmuş, strateji valyuta ehtiyatları artmağa başlamış və ölkə iqtisadiyyatının DTS-nə integrasiyası sürətlənmişdir.

2. Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və xarici kapitalın hərəkəti üzərində məhdudiyyətlərin olmaması respublikaya investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biri olmuşdur. Bu da həm milli iqtisadiyyatın DTS-də mövqeyinin gücləndirilməsinə şərait yaratmış, həm də ölkənin tədiyə balansının sabitliyinin təmin olunmasını şərtləndirmişdir. Bunun da nəticəsində cari əməliyyatlar üzrə ümumi göstəricilərin mənfi saldosu 2005-ci ildən müsbət saldo ilə əvəzlənərək hər il dayanıqlı olaraq artmağa başlamış və strateji valyuta ehtiyatları yüksək tempə çoxalaraq 50 mlrd. doll. ötmüşdür.

3. Xəzər şelfi yataqlarından istifadə edilməsi və nəql üzrə ixrac boru kəmərlərinin istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar neft-qaz ixracatının nəzərdən keçirilən dövüdə

intensivləşməsi nəticəsində obyektiv olaraq gələcəkdə də ixracatın ümumi həcmində neft və qaz məhsullarının payının yüksək səviyyədə qalacağını şərtləndirir. İxracatın bu məhsullara olan tələbatda və onların dünya bazarındakı qiymətlərin dəyişikliklərdən asılılığına baxmayaraq neft-qaz ixracatının fiziki həcmələrinin dinamik artımı gəlirlərin çoxalmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda karbohidrogenlərin dünya qiymətlərinin azalması ilə bağlı asılılıqdan yaxa qurtarmaq üçün müvafiq dövlət proqramı çərçivəsində ixracata çoxsahəli xarakter verilmiş və bu tendensiyanın gələcəkdə də davam etdirilməsi prioritet istiqamət olaraq qalacaqdır.

4. Xarici maliyyələşdirmədə üstünlüyü müsbət amil kimi qəbul edilən birbaşa investisiyalaşdırmaya üstünlük verilmiş, 1995-ci ildən başlayaraq neft-qaz sektoruna böyük xarici kapital qoyuluşları başlamış və artıq 2000-ci ildən başlayaraq xarici investorların mənfəətindən ayırmaları və onların qarşısındakı öhtəliklərin geri qaytarılmasına başlanmışdır. Yalnız son 10 ildə 55 mlrd. doll. vəsait qeyri-rezidentlərə qaytarılmışdır. Bu isə Azərbaycanın etibarlı tərəfdaş olduğunun əyani sübutudur.

5. Azərbaycanın 20 illik kredit siyasəti tarixinin 1-ci 10 illiyi xaricdən birbaşa investisiyaların və uzunmüddətli güzəştli kreditlərin cəlb edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu tarixin 2-ci 10 illiyini səciyələndirən əsas amil isə ondan ibarətdir ki, ölkədən xaricə maliyyə axınları artmağa başlamışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- xaricdən cəlb olunmuş kapitalın (əsas borcların) geri qaytarılması (reportiasiyası) və qeyri-rezidentlərin gəlirlərinin ödənilməsi;

- Azərbaycan kapitalının xarici ölkələrdə yerləşdirilməsi.

6. DTS-nə inteqrasiya üzrə cərə əməliyyatların və BKB-na inteqrasiyanın mövcud vəziyyətinin təhlili və Tədiyə balansının perspektiv görüntüləri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatın ortamüddətli inkişafı əsas etibarilə aşağıdakı amillərlə bağlı olacaq:

- ixrac yönümlü istehsalın və strateji valyuta ehtiyatlarının artırılması;
- investisiyalaşdırma siyasətinin davam etdirilməsi və milli valyutanın məzənnəsinin sabit saxlanması.

3.2. Azərbaycanın valyuta strategiyasının geoiqtisadi amilləri.

Müasir Azərbaycanın iqtisadi inkişafdakı uğurunu şərtləndirən vacib məqamlardan biri də Neft Strategiyası olub. Neft Strategiyasının mahiyyəti son dərəcədə çoxşaxəli kombinasiyaları əhatə edir.

Neft amili Azərbaycanın beynəlxalq imicinin formalaşmasına da təsir göstərən mühüm faktorlardandır. Neft strategiyasının pozitiv mahiyyətini təsdiqləyəcək komponentlərdən biri neft faktorunun ölkə iqtisadiyyatında böyük çəkiyə malik olmasıdır. Ötən illərlə müqayisədə cəmiyyətdəki iqtisadi münasibətlərin təhlili sübut edir ki, Azərbaycan böhran situasiyasından tamamilə qurtulmuşdur. Neft gəlirlərinin digər iqtisadi sahələrə investisiya formasında cəlb edilməsi məqsədləri bir daha təsdiqləyir. Bu realıq perspektivdə Azərbaycan iqtisadiyyatının yalnız neftdən asılı olmayacağını da deməyə əsas verir.

Neft strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədi ilə aparılan uğurlu iqtisadi və diplomatik missiya strateji baxımdan Azərbaycanın iqtisadi potensialının gücləndirilməsinə və milli təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmişdir. Neft gəlirlərinin ölkə iqtisadiyyatının geridə qalmış sahələrinin inkişaf etdirilməsinə kənd təsərrüfatı, ağır sənaye və maşınqayırma sektoruna uzunmüddətli kapital qoyuluşlarına sərf edilməsi məqsədləri əsas iqtisadi reallıqları və problemləri düzgün analiz etməyi tələb edir. Ekspertlərin fikrincə DNF ideyası yalnız neftdən gələn gəlirləri düzgün istiqamətə sərf edəcək yeni dövlət strukturunun yaradılması ilə kifayətlənmir. DNF strateji qiymətli kağızlar bazarına fəal müdaxiləyə zəmin yaradacaq investisiya strukturlarına çevrilə bilər. Bu perspektiv məqsədlərindən biri hesab olunur.

Neft strategiyası ilə bağlı konseptual baxışların xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə sıralasaq bu məsələni bir daha təsdiqləmiş olarıq;

a) neft kəməri; Azərbaycan neftinin bir necə kəmərlə dünya bazarlarına ixrac edilməsi ölkənin strateji maraqlarına tamamilə münasibdir. Əsas ixrac kəmərlərinin seçilməsində prioritetin Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutuna verilməsi bu mütənasibliyi təsdiqləyən ən başlıca arqumentlərdəndir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunun iqtisadi üstünlükləri kəmərin əhəmiyyətinə optimist yanaşmağı tələb edir. Bakı –Tbilisi –Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsi zərurəti həm mövcud

kəmərlərin (Bakı- Supsa və Bakı-Novorossiysk boru kəmərləri) Azərbaycanın artan ixrac tələbatını ödəmək qabiliyyətinə malik olmaması, həm də ixrac istiqamətlərinin diversifikasiyasının əhəmiyyətinin aydın dərk olunması ilə bağlıdır. Belə ki, Bakı – Novorossiysk kəmərinin paralel olaraq Rusiya və Qazaxıstan neftinin hesabına istismar edilməsi onun rentabelliğini azaldır. Digər tərəfdən Yüksək keyfiyyətli Azərbaycan neftinə aşağı keyfiyyətli Rusiya və qazaxıstan neftinin qarışması onun qiymətini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır. Bundan başqa Bakı-Novorossiysk kəmərinin keçdiyi ərazi münaqişələr regionuna çevrildiyindən, bu amil də onun siyasi maksimumlarını şübhə altına almış olur.

b) Bakı-Supsa kəmərinin çatışmayan cəhəti isə onun nəql etmə imkanlarının “Əsrin Kontraktı” çərçivəsində hasil olunacaq neftin nəqli tələblərinə heç cavab verməməsidir. Bundan əlavə boğazlar problemi bu kəmərin rentabelliğini aşağı salan əsas amillərdən biridir. Bu baxımdan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri Azərbaycanın maraqlarına tam cavab verəcək hesab oluna bilər və bu kəmərin perspektivini təkcə siyasi deyil, həm də iqtisadi baxımdan əsaslandırır. Türkiyənin Bakı-Tbilisi-Ceyhana perspektivli marşrut kimi üstünlük verməsini təmin edən faktorlardan biri də bu ölkənin Xəzər qazının potensial alıcısı rolunda çıxış etməsidir.

Beynəlxalq neft kontraktlarının əsas göstəriciləri

Nö	Neft kontraktları	İstehsal həcmi (min ton)	İmza- lanma tarixi	Xarici iştirakçı- ların sayı	İnvestisi- ya (mlrd. dol.)	Azərbay- canın payı (%)
1	Azəri, Çıraq və Günəşli	630	20.09.1994	11	12-14	10
2	Qaradağ	80-50	10.09.1995	4	1,7-2	7,5
3	Şahdəniz	100	04.06.1996	6	4	10
4	Əşrəfi, Dan ulduzu	100-150	14.12.1996	4	1,5-2	20
5	Lənkəran, Talış dəniz	100	13.01.1997	5	1,5-2	25
6	Yalama	100	03.07.1997	2	1,5-2	40
7	Naxçıvan	75-100	01.08.1997	1	5	50
8	Abşeron	150-300	01.08.1997	3	3-3,5	50
9	Oğuz	75,5	01.08.1997	1	2	50
10	Kürdaşı	90-120	02.07.1998	4	2	50
11	Cənub-Qərbi Qobustan	30-60	02.07.1998	2	0,3-0,5	20
12	İnnam	150-250	21.08.1998	3	3-4	50

13	Muradxanlı	50-80	21.08.1998	1	1-1,5	50
14	Araz, Alov, Şərq	150-300	21.07.1998	5	9	40
15	Kürzəngi, Qarabağlı	60-90	15.07.1998	2	0,5-08	50
16	Atəşkəh, Yanan Tava, Muğan dəniz	100	25.07.1998	4	2	50
17	Zəfər, Məşəl	120-150	27.04.1999	2	2	50
18	Lerik dəniz, Savalan	100-120	27.04.1999	2	2	50
19	Padaq	50-100	27.04.1999	2	0,8	20
20	Mişovdağ	-	-	-	-	-
21	Zığ və Hövsan	-	-	-	-	-

Mənbə: ARDNŞ-nin məlumatları

Bütün bunları nəzərə alaraq 29-dekabr 1999-cu ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqda” fərman imzalandı. Fərmanda ARDNF-nin yaradılması məqsədi belə göstərilir: “Neft gəlirlərinin tərəqqi və inkişafın tələbləri nəzərə alınmaqla gələcək nəsillər üçün toplanması və artırılması, ölkənin cari sosial ehtiyacları, eləcə də indiki nəsil üçün istifadə olunması”.

Dövlət Neft Fondunun yaradılması ilə cəmiyyətdə orta təbəqənin formalaşması arasındakı mütənasiblik yaranır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, Dövlət Neft Fondunun yaradılması yeni iş yerlərinin açılmasına geniş imkanlar yaradır və bunun müqabilində qeyri-neft problemlər yükü bir qədər də azalmış olur.

Daha dəqiq desək, siyasi sabitliyin təminatçı funksiyasını icra edən «Qızıl təbəqə»nin formalaşması daha da intensivləşir. Bu baxımdan neft gəlirlərinin belə bölgü mexanizmi iqtisadi inkişafı nəzərdə tutur, həm də strateji baxımdan cəmiyyətin siyasi təhlükəsizliyini ehtiva edir.

AR DNF-nin yaradılması və Azərbaycan neftinin satışından əldə olunan vəsaitin neft fonduna daxil edilməsi ən başlıca nailiyyətlərdən biridir. İstismar texnologiyasının inkişafı Xəzərin təkində yeni-yeni yataqların istismarını şərtləndirdiyindən AR DNF vəsaitinin 100 milyardlara qalxacağı da istisna deyil. Neft gəlirlərinin xərclənmə istiqamətləri haqqında təkliflər məhz bu reallıqlara əsaslanır.

Təkcə son bir neçə ildə AR DNF-nin xərclərinə nəzər salsaq Azərbaycanın sosial –

iqtisadi inkişafında fondun necə əhəmiyyətli rol oynadığını görə bilərik. Cədvəl 3-dən göründüyü kimi son illərdə büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsi neft fondundan köçürmələr hesabına maliyyələşir. Bu isə dövlət büdcəsindən ölkə üçün strateji əhəmiyyətə malik investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə imkan verir. Məhz bu vəsait hesabına dövlət büdcəsində əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşuna 2011-ci ildə 5,358 mlrd, 2012-ci ildə 5,774 mlrd, 2013-cü ildə 6,915 mlrd manat xərclənmiş, 2014-cü ildə isə bu məqsəd üçün 6,260 mlrd manat vəsait ayrılmışdır.

Azərbaycanın Neft Strategiyasının mahiyyətində bəzi məqamlar diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Bunlar ölkənin iqtisadi və geosiyasi təhlükəsizliyinin qorunmasını nəzərə alan və təkamülçülüyə əsaslanan islahatçı baxışları ehtiva edir. Azərbaycan neft strategiyasının OPEK ölkələrinin neft fonduna əsaslanan xarici siyasət kursu ilə müqayisəli təhlili bunu bir daha təsdiq edir.

Azərbaycanın perspektiv neft-qaz strukturlarının kəşfiyyatı və işlənməsi proseslərində iştirakçı ölkələrin payı

	Olkələr	Kompaniyaların sayı	İştirak payı (%)
1	Azərbaycan	1	37,59
9	ABŞ	9	29,30
3	Böyük Britaniya	4	7,51
4	Rusiya	2	5,00
5	Yaponiya	5	4,69
6	Fransa	2	4,23
7	İtaliya	1	2,91
8	Norveç	1	2,59
9	Türkiyə	1	1,63
10	Səudiyyə Ərəbistanı	1	1,38
11	Kanada	2	1,05
12	Iran	1	1,05
13	Almaniya	1	0,53
14	İspaniya	1	0,26
15	Belçika	1	0,26
	Cəmi (15 ölkə üzrə)	33	100.0

Mənbə: ADNŞ-nin məlumatları

Geoiqtisadi məkanda səmərəli fəaliyyəti təmin etmək üçün üç əsas məsələyə - fəaliyyət şəraiti, strateji fəaliyyət üçün yeni sahə, strateji qərarların qəbulu üçün yeni vasitələrə diqqət vermək vacibdir. Beləliklə geoiqtisadi problemlərin mahiyyəti və onların həllində iqtisadi integrasiyanın rolu və vəzifələrini ümumi şəkildə

qiymətləndirərək Azərbaycan reallıqları baxımından iqtisadi integrasiyanın əsas vəzifələrini və ya hədəflərini aşağıdakılar kimi ifadə edə bilərik:

1 Çağdaş dünya iqtisadiyyatının inkişafının mühüm meyllərindən biri regional integrasiyanın güclənməsi hesab edilir. Regionallaşma bir neçə səbəbdən hazırda qloballaşmanın və iqtisadi integrasiyanın aparıcı əlamətinə çevrilir. Əvvəla regional əməkdaşlıq iqtisadi integrasiyanın təməl prinsiplərinə daha müvafiqdir. İkincisi- regional əməkdaşlıqda məqsədlərin uzlaşdırılması daha asandır və transaksiya xərcləri daha azdır. Üçüncüsü- regional əməkdaşlıqda iqtisadi maraqların milli-mənəvi və qlobal siyasi maraqlarla qarşılıqlı münasibətlərində marjinal dəyərlərin əhəmiyyəti əksər hallarda həlləddici hesab edilmir. Nəhayət – regional integrasiya mahiyyət etibarını ilə geoiqtisadi xarakter almaqla milli iqtisadi təhlükəsizliyin amilinə çevrilə bilər və s. Qeyd olunanlara dünya təsərrüfat sisteminin çoxtərəfli tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyinin artırılması və bununlada regionallaşmanın qloballaşmaya zidd olmaması xüsusiyyətlərinin əlavə etdikdə, həmin prosesin bütün dünyada genişlənməsini şərtləndirən məqamlar başa düşülən olur. Nəzərə almaq vacibdir ki, forma və mahiyyət etibarını ilə regionallaşma bu prosesə cəlb olunan ölkələrin müstəqilliyinə faktiki olaraq maneə yaratmır, əksinə geoiqtisadi mövqenin möhkəmləndirilməsi baxımından milli iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında daha geniş imkanlar və resurslar yaradır.

2. Dünya tarixində və dünya təsərrüfat sistemində ciddi mövqeyə malik olan türk dilli ölkələrin iqtisadi integrasiyasının dərinləşdirilməsi və müvafiq geoiqtisadi strukturlaşdırılmış integrasiya birliyinin yaradılması üçün fikrimizcə hazırda çox məqbul imkanlar vardır. Bu ölkələrin faktiki olaraq mövcud qarşılıqlı sərhədlər vasitəsi ilə vahid coğrafi məkan yarada bilməsi, onların iqtisadi potensialının, dünya iqtisadiyyatının indiki inkişaf mərhələsi və fəaliyyət strukturunda qarşılıqlı tamamlayıcı ola bilməsi imkanları, ölkələrdə formalaşmış iqtisadi təfəkkür səviyyəsinin yaxınlığı, özlərinə məxsus şərəfli tarixi təcrübə, coğrafi mövqenin yaratdığı geoiqtisadi faktor amili və s. Türk dünyası ölkələrinin sivil iqtisadi integrasiya birliyinin yaranmasını şərtləndirir və mümkün edir.

3. Belə birliyin bütün türk ölkələri üçün adekvat faydalılığının təmin edilməsi baxımından xüsusi araşdırmalar aparılması və müvafiq layihənin hazırlanması zəruridir.

Layihə, birliyin ümumi səciyyəsinə formalaşdırmaqla bərabər, integrasiyanın aparıcı istiqamətlərini müəyyənləşdirməlidir. Fikrimizcə integrasiya birliyinin aparıcı dominantları:

- təbii resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi,
- tranzit-kommunikasiya infrastrukturunun inkişafı,
- birlik daxili bazarın potensialının səmərəliliyinin artırılması,
- dünya bazarında geoiqtisadi mövqeyə əsaslanan fəal iştirakçıya çevirilmə hədəfləri və s. ola bilər.

4. Müasir dünya təcrübəsində məkan geosiyasətinin yerini axınlar geosiyasəti almışdır. Hazırda heç bir dövlət ötən əsrdə merkantilist doktrinasının təklif etdiyi proteksionist tədbirlərlə qoruna bilmir. Vətəndaşlarının maddi rifahını qoruyub saxlamaq üçün dövlətin bacarıq və gücü indi ərazi və əhali kimi horizontal amillərdən deyil, iqtisadi fəaliyyətin məhsuldarlığı, «sistem-ölkə» rəqabət qabiliyyətliliyi kimi şaquli amillərdən asılıdır. Kapitalın beynəlmilləşməsi dövlətin iqtisadi inkişafa təsirini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Dövlət yalnız kapital axını ilə müşayiət olunan global texnologiyanı cəlb etməklə öz vətəndaşlarının məşğulluğunu və rifahını iəmin etmək iqtidarındadır. Beləliklə, geoiqtisadiyyat iqtisadi geosiyasətə çevrilmişdir.

Geoiqtisadiyyat faktiki olaraq, qanunları və mexanizmləri ilə dövlətin inzibati-hüquqi təşkili paradigmasını formalaşdırır. Beləki, bazarın qloballaşmasının nəticəsi kimi, daxili və xarici bazar arasındakı sərhədlərin itməsi, milli iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasına yeni yanaşmalar tələb edir. Müasir global iqtisadiyyatda müdafiə tədbiri ilə müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil. Rəqabət qabiliyyətli mövqeyin axtarışı hücum taktikasının tətbiqini zəruri edir.

Azərbaycan öz integrasiya siyasətini ölkənin strateji maraqları və real vəziyyət nəzərə alınmaqla formalaşdırmışdır. Bu siyasət daha çox ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə, bütün tərəflərlə qarşılıqlı əlverişli geniş əlaqələrin yaradılmasına yönəlmişdir. Azərbaycan MDB və GUAM kimi regional integrasiya qurumlarının tam hüquqlu üzvü olaraq AB, NAFTA, MERKOSUR və ASEAN kimi integrasiya qurumları ilə də sıx əlaqələr qurmuşdur və bu əlaqələr daim inkişaf edir. Eyni zamanda ölkəmiz

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ECO), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı kimi regional təşkilatların da üzvüdür və onların işində fəal iştirak edir.

Bu gün AB Azərbaycanın ən iri ticarət partnyorudur. 2013-cü ildə Azərbaycanın ixracının 48,02%-i, idxalın isə 35,13%-i Avropa Birliyi ölkələrinin payına düşmüşdür. Müqayisə üçün qeyd edək ki, həmin dövrdə ixracın yalnız 6,3 %-i, idxalın isə 23,83%-i MDB ölkələrinin payına düşmüşdür.

Azərbaycanın geoiqtisadi məkandakı mövqeyini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri ölkənin ixrac potensialıdır. Məlumdur ki, ixrac potensialı istənilən ölkənin sosial iqtisadi inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi, xarici ticarət balansının saldosu mühüm göstəricilər olsa da, ixracın strukturu – ölkənin beynəlxalq əmək bögüsündə və deməli global iqtisadi məkandakı yerini müəyyən edən əsas göstəricidir. Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri ölkənin ixracının yüksək həcmi təmin edir. Ancaq ixracın strukturu bu istiqamətdə vəziyyətin heç də qənaətbəxş olmadığını göstərir.

Azərbaycanın böyük turizm potensialının olduğunu nəzərə alsaq ölkəmizin turizm xidmətlərinin netto idxalçısı kimi çıxış etməsi mənfi hal kimi qiymətləndirilə bilər və bu sahədə ölkənin potensialından daha səmərəli istifadə olunmasına ehtiyac var. 2009-cu ildə qəbul olunmuş “2010-2014-cü illərdə AR-da turizmin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” da məhz Azərbaycanın turizm potensialından daha effektiv istifadə olunmasının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Məlumdur ki , dünyada regionalizm meyilləri güclənir və bu proses müxtəlif iqtisadi sistemlərin sərhədində yerləşən ölkələrin rolunun artması ilə müşayiət olunur. Azərbaycanın şimaldan postsovet ölkələri ilə , cənubdan İran, Türkiyə arasında mövqeyi, eyni zamanda Şərq –Qərb və Şimal – Cənub ticarət xətlərinin üzərində yerləşməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bütün Şərqi Avropa, Qafqaz və Orta Asiya ölkələri kimi Azərbaycanın da maraqları Qərbdə və ya Şərqdə fərdi “pəncərə” açmaqda yox, Şərq – Qərb və Şimal – Cənub münasibətlərində fəal iştirakdan, bu istiqamətlərdə nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. MDB ölkələri, Avropa və Asiya ölkələri ilə ticarət iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədilə Azərbaycan Xəzər dənizinin bütün istiqamətlərini – Şimal, Cənub, Şərq və Qərbi birləşdirən “Şimal-Cənub”

və Şərq Qərb” Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə qoşulub. Bu nəqliyyat dəhlizlərinin infrastrukturunun inkişafı bu istiqamətlərdə yük axınlarının günbəgün artması səbəbindən çox aktualdır. Azərbaycanın bu nəqliyyat dəhlizlərinə qoşulması həm ölkənin ticarət – iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi, həm də beynəlxalq aləmdə mövqelərinin möhkəmlənməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Zəngin iqtisadi ehtiyatlara, yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olan Azərbaycan ölkə rəhbərliyinin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində regionda aparıcı, lider dövlətə çevrilmişdir. Bu gün ölkəmizin nəqliyyat siyasəti Azərbaycan dövlətinin iqtisadi müstəqilliyini daha da möhkəmləndirməyə xidmət edir.

Şimal-Cənub iqtisadi əlaqələrində Azərbaycanın rolunun artırılmasında nəqliyyat-kommunikasiya komplekslərinin inkişafı mühüm rol oynayır. Azərbaycanda dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrinə xas olan nəqliyyat – kommunikasiya kompleksi – dəmir yolu, dəniz, avtomobil, boru kəməri, hava nəqliyyatı və rabitə sektoru inkişaf etmişdir. Avropa – Asiya kəsişməsində yerləşən Azərbaycanda səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli şərait vardır. Azərbaycanın əlverişli iqtisadi mövqeyə malik olması ona Şimal-Cənub iqtisadi əlaqələrində xüsusi əhəmiyyət verilməsinə gətirib çıxarmış, respublikamız bu əlverişli geoiqtisadi məkanda ticarət dəhlizi rolunu gücləndirmişdir. Avropa və Asiyanın, Şimal və Cənubun kəsişməsində yerləşən Azərbaycan regionda enerji və yük axınları üçün qovşaq rolunu oynamaq üçün unikal imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir. 1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycanın bütün həyatı əhəmiyyətli sahələrdə inkişafının əsasını qoyan "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə respublikanın iqtisadi və tranzit-kommunikasiya əhəmiyyəti xeyli dərəcədə artmışdır. Sonrakı mərhələdə Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, daha sonra Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərlərinin işə salınması, habelə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisinin yekunlaşmaq üzrə olması təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə regionun tranzit əhəmiyyətini artırır. Şimal-Cənub əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakı və qlobal layihələrə cəlb edilməsi onun etibarlı, həmçinin daimi tərəfdaşlığının bariz nümunəsi olduğunu göstərir. Azərbaycan bunu özünün TRASEKA proqramında fəal iştirakı ilə sübut etmişdir.

Şimalla-Cənub arasında körpü rolunu oynayan Azərbaycanın Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsində aparıcı yer tutması respublikanın dünya ölkələri ilə integrasiyasının daha da dərinləşməsinə xidmət edir. Bu isə nəinki iqtisadi, həm də siyasi sabitlik və təhlükəsizlik baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanın “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizində iştirakı da ölkəmizin iqtisadi və strateji maraqları baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şimal – Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqda saziş 12 sentyabr 2000-ci ildə II Beynəlxalq Avrasiya konfransında Rusiya, İran və Hindistan arasında imzalanmışdır. Bu marşrut Süveyş kanalı ilə daşıma marşrutundan üç dəfə qısa olub, yüklərin Fars körfəzi ölkələri, Hindistan, Pakistan və İranla Mərkəzi və Şərqi Avropa, eləcə də Skandinaviya ölkələri arasında Rusiyadan keçməklə daşınması üçün nəzərdə tutulurdu. İmzalanan müqavilədə yüklərin Xəzər dənizi vasitəsi ilə, Azərbaycandan yan keçməklə Rusiyadan birbaşa İrana daşınması nəzərdə tutulurdu. Amma bu istiqamətdə dəmir yolu və ya avtomobil nəqliyyatı ilə Azərbaycandan keçməklə daşınması həmin vaxtı 5-7 gün qısaltmağa, həm də daşıma xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir. Bütün bu amillərnəzərə alınmaqla 2002-ci ildə Azərbaycan da daxil olmaqla “Şimal-Cənub” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin yaradılması haqda müqavilə imzalandı. 2005-ci ilin fevral ayında “Şimal-Cənub” BND-də işlərin təşkili üzrə komissiyanın ikinci iclasında Azərbaycan, Rusiya və İran öz dəmir yollarını birləşdirmək barədə razılığa gəldilər.

Bu marşrutla ildə 5 mln ton yük daşınır. Layihə üzrə bütün işlər başa çatdıqdan sonra isə hər il 20 mln ton yük daşına biləcəkdir və layihənin reallaşdırılması üçün çəkilən xərclər üç il ərzində ödənilə bilər.

Beynəlxalq “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizi Avropa ölkələrinin, Rusiyanın, Orta Asiya və Qafqaz regionlarının Fars körfəzi və Hindistana çıxışına, Xəzəryanı ölkələrin Qara dəniz limanları ilə ticarət əlaqələrinin intensivləşdirilməsinə şərait yaradacaqdır. Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan üzərindən yüklərin böyük əksəriyyətinin daşınmasında dəmir yolunun iştirakı nəzərdə tutulur ki, burada əsas amil kimi, yüklərin bir nəqliyyat növü ilə böyük həcmdə, tez bir zamanda, daha uzaq məsafəyə daşınması götürülür. Dəhliz vasitəsilə yük

daşımalarına Azərbaycan Respublikasının yol-nəqliyyat kompleksinin daha geniş cəlb edilməsi, xüsusən avtomobil nəqliyyatının və Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin imkanlarından tam istifadə olunması üçün şərait yaradılmalıdır. Azərbaycanın “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizinə qoşulması və dəhlizlə yük daşımalarında fəal iştirakı respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun olaraq yüklərin, o cümlədən tranzit yüklərin daha geniş cəlb olunmasına, yük həcmnin çoxalmasına və gəlirlərinin artmasına, ölkəmizin nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına, öz növbəsində, bir çox sosial problemlərin həllinə şərait yaradacaqdır.

Əgər son vaxtlar Qərblə İran arasındakı qarşıdurmanın tədricən yumşalmasını və Əfqanıstanda hərbi əməliyyatların tədricən başa çatmağa doğru meyillənməsini nəzərə alsaq “Şimal- Cənub” BND -nin əhəmiyyətinin nə dərəcədə artacağını proqnozlaşdırmaq çətin deyil.

Bütün bunlar göstərir ki, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan hər növ nəqliyyat daşımaları üçün əhəmiyyətli strateji mərkəzdir. Respublikamız çox qütblü nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi formalaşdırmaqla, özünün həm geosiyasi, həm də geoiqtisadi mövqelərini daha da gücləndirir. Azərbaycanın nəqliyyat strategiyasının prioritet istiqamətləri arasında TRASEKA layihəsi çərçivəsində əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirilir. Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaranmasının və inkişafının əsas nəqliyyat və kommunikasiya xəttlərinin hansısa bir iri dövlətin təsiri altında düşməsinin qarşısını almaqla yanaşı, Xəzər dənizindəki və Xəzər sahilindəki zəngin enerji daşıyıcılarının və digər təbii ehtiyatların dünya bazarına sərbəst, davamlı olaraq çıxışını təmin etməkdən ibarətdir.

TRASEKA proqramının tətbiqi hökumətlər arasında daha sıx əməkdaşlıq və dialoqla nəticələnmişdir. Bu da tranzit ödənişlərin rəqabətli səviyyədə saxlanılması razılığına və sərhəddən keçmənin rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsinə gətirib çıxardı. TRASEKA dəhlizi boyu iritonnajlı yüklərin nəql edilməsi haqda da razılaşmalar əldə olunmuşdur. Onun Mərkəzi Asiyanın dəniz yolları vasitəsilə dünya bazarları ilə birləşdirən ən qısa və potensial cəhətdən ən sürətli və ən ucuz marşrut

olduğu təsdiq edilir. TRASEKA dəhlizi boyu limanlar, dəmir yolları və avtomobil yolları üzrə əsaslı layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün 1,7 milyard [Avrodan](#) çox vəsait ayırmışlar. Bundan əlavə, Avropa İttifaqının özəl sərmayəçiləri Qafqaz və Mərkəzi Asiya nəqliyyat şirkətləri ilə birgə müəssisələrdə iştirak edirlər. Regional əməkdaşlığı genişləndirmək və iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirmək üçün Avropa İttifaqı Cənubi Cəvradə Hava Marşrutları layihəsi və Neft və Qaz Kəmərləri layihəsi (İNOQEYT) kimi digər layihələri də dəstəkləyir. Nəqliyyat dəhlizi olmaqla integrasiyaya doğru əhəmiyyətli tədbir kimi TRASEKA-nın inkişaf dinamikası bu gün həmişəkindən daha güclüdür. Tərəfdaş ölkələr TRASEKA-nı milli nəqliyyat sistemlərinin dünyanın digər ölkələri ilə integrasiya üçün əhəmiyyətli sayıllar. Mərkəzi Asiyadan başlayaraq, Qafqazdan keçərək, [Qara Dənizə](#) istiqamətlənmiş və regionu Trans-Avropa Şəbəkələri və dünyanın digər nöqtələri ilə birləşdirən Şərq-Qərb dəhlizi böyük həcmdə yük daşımalarını təmin edən reallıqdır. Regional nəqliyyat hüquqi bazasının Avropa və beynəlxalq normalara integrasiyası və uyğunlaşdırılması davamlı bir prosesdir. Avropa və digər beynəlxalq agentliklər malların hərəkətində süni maneələrin azaldılması üçün TRASEKA proqramı çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər.

Şimal - Cənub xarici ticarət əlaqələrinə mal dövriyyəsi artımına nail olmaq üçün Azərbaycanda avtomobil və dəmir yollarının yenidən qurulması, Bakı Beynəlxalq Ticarət Limanının tikintisi, Xəzər Gəmiçiliyi idarəsinin inkişafı sahəsində çox mühüm işlər görülməkdədir.

Azərbaycanın nəqliyyat sisteminin inkişafı, alternativ avtomobil və dəmir yolu xətlərinin çəkilişi külli miqdarda investisiya tələb etsə də, bu layihələrin reallaşdırılması, ilk növbədə, milli təhlükəsizlik maraqları baxımından vacib sayılır. Ölkəmizin iqtisadi potensialının və müdafiə qüdrətinin artması hər bir sahəyə, o cümlədən yol-nəqliyyat kompleksinin daha da inkişafına və təhlükəsizliyinin təmin olunmasına geniş imkanlar açır.

Nəticə və təkliflər.

Dünyanın müasir inkişaf mərhələsində kapital axını milli və regional iqtisadi həyatda əsas rol oynayır. İnkişaf etmiş dünyanın beynəlxalq maliyyə və kapital bazarı ilə bağlı manevr etməsi üçün üzən valyuta məzənnələrindən yaxa qurtarmasına baxmayaraq, valyuta məzənnə siyasəti bu bazarla əlaqəni saxlayır. Belə vəziyyət, çağdaş dövrümüzdə dünyanın iqtisadi inkişafında baş verən mənfi məqamların ilk növbədə maliyyə sektorundan rəvaclanmasını şərtləndirən amillərdəndir. Dövlət həyata keçirilən valyuta siyasətinin başlıca subyektidir. O, perspektiv üçün valyuta münasibətlərinin inkişafının əsas istiqamətlərinin strategiyasını, qarşıdakı dövrə fəaliyyət taktikasını, iqtisadi məsələlərə nail olmağın vasitə və yollarını müəyyən edir. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizlik və inflyasiyanın artımının dayandırılmasına, tədiyyə balansı tarazlığının dəstəklənməsinə yönəldilir. Valyuta siyasətinin əsasən bu formalarda həyata keçirilir: diskont, deviz siyasəti və onun növləri olan, valyuta intervensiyası, valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası, valyuta məhdudlaşdırmaları, valyuta dönərliliyi dərəcəsinin tənzimlənməsi, valyuta məzənnəsi rejimi, devalvasiya, revalvasiya.

Bu gün Azərbaycana daxil olan xarici kapitalın da həcmində neft sektoru böyük paya malikdir. Ümumiyyətlə Azərbaycanda sənayenin strukturunda xarici investisiyaların bölgü ölçüləri əlverişsizdir. Xarici investisiyaların sahəvi diversifikasiya əmsalı illər üzrə 1.4-1.7 ətrafında dəyişir ki, bu da ideal hesab olunan 3-dən çox aşağıdır. Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) tərəfindən yürüdülmən dolların manata qarşı ucuzlaşdırılması siyasəti nəticəsində isə ölkənin ixracı, o cümlədən onun əsas hissəsini təşkil edən neft ixracını ucuzlaşdırır.

Dissertasiya çərçivəsində apalınmış tədqiqatların yekunu olaraq aşağıdakıları qeyd etməyi məqsəd müvafiq hesab edirik. Eyni zamanda valyuta strategiyasının nəzəri aspektlərini kifayət qədər və dərinlən təhlil edildiyi üçün yalnız Azərbaycana aid təkliflərlə kifayətlənəcəyik:

1. Valyuta sistemi iqtisadi nöqteyi-nəzərdən təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi əsasında meydana gəlmiş valyutanın fəaliyyəti ilə əlaqədar iqtisadi

münasibətlərin məcmusu kimi yaranan, milli qanunvericilik və dövlətlərarası sazişlər əsasında mövcud valyuta məzənnəsi və ödəmə münasibətlərini tənzimləyən prinsip və razılaşmalar toplusudur. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir və onun çoxtərəfli məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, yəni dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizlik və inflyasiyanın artımının dayandırılmasına, ödəniş balansı müvazinətinin dəstəklənməsinə yönəldilir.

Valyuta siyasətinin əsasını rəsmən qəbul edilmiş nəzəri doktrinalar təşkil edir. Valyuta siyasəti hüquqi cəhətdən valyuta qanunvericiliyinə, yəni ölkədə və onun sərhədləri xaricində valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlar aparılması qaydalarını tənzimləyən hüquqi normalar toplusu, habelə valyuta normaları üzrə dövlətlər arasında ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrlə rəsmiləşdirilir.

Milli valyuta sistemi – milli qanunvericiliklə müəyyən edilən ayrı – ayrı ölkələrin valyuta münasibətlərinin təşkili formasını ifadə edir. Milli valyuta sistemlərinin əsasını dövlətin qanunla müəyyən etdiyi milli valyuta təşkil edir. Milli pul beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edildikdə valyuta olur.

2. Dövlətlərin milli valyuta strategiyaları dedikdə onların daxili valyuta siyasətləri başa düşülür. Dövlətin valyuta siyasəti onun iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərinə nail olmasına yönəldilən siyasətidir. Bu siyasətə iqtisadi artımın davamlılığının təmin edilməsi, işsizliyin və inflyasiyanın artımının qarşısının alınması, tədiyə balansının tarazlığının təmin edilməsi daxildir.

3. Azərbaycan Respublikasında valyuta siyasəti sahəsində sərbəst fəaliyyət 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra başlanmışdır. Bu məsələ ilə bağlı ilk qərarların qəbulu 1992-ci ilə təsadüf edir. 1993-cü ilin avqust ayında imzalanmış prezident fərmanı ilə manat 1994-cü il yanvarın 1-dən Azərbaycan Respublikası ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi rolunu yerinə yetirməyə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası “Valyuta Tənzimi Haqqında” qanuna əsasən respublikamızın milli valyutasına aşağıdakılar aid edilir :

- tədavüldə olan, eləcə də tədavüldən çıxarılan, lakin tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının banknotları şəklində olan manatları və sikkələri;

- Azərbaycan Respublikasında banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarında olan manat vəsaiti;

Azərbaycan Respublikasından kənarda yerləşən banklarda və digər kredit təşkilatlarında hesablarda olan manat vəsaiti.

4. Azərbaycanın beynəlxalq valyuta sisteminə integrasiyasına təsir göstərən əsas amillərdən biri neft amilidir. Bu amil bizi bütün dünyada tanıdan amillər sırasındadır.

Azərbaycanın beynəlxalq valyuta sisteminə integrasiyasına səbəb olan, zəruriləşdirən amillərdən biri də Azərbaycanın tranzitiv ölkə olmasıdır. Bu xüsusiyyətə malik olmaqla ölkəmiz bir çox ölkələr arasındakı əlaqəni genişləndirir, sürətləndirir və ölkələr arasındakı dostluq münasibətlərinin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayır. Xarici ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların marağına səbəb olan bu amil nəticəsində Azərbaycan xeyli gəlir əldə edir.

5. Azərbaycan Respublikasının tədiyə balansının əsas göstəricilərinin cari vəziyyətini təhlil edərkən onun xarici amillərin təsiri ilə xüsusi bağlılığını və milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətə davamlı iqtisadiyyat kimi formalaşdığını səciyyələndirən aşağıdakı məqamları qeyd etmək olar:

Azərbaycanın əmtəə ixracında kətdikcə çoxsahəli meylin artmasına baxmayaraq hələ də obyektiv olaraq ixracat xammal yönümlüdür. Azərbaycan ixracatının əsas maddələri olan xam neft, neft emalı məhsulları və təbii qaz ümumi ixracatın dəyər həcmnin 95 faizini təşkil edir ki, bu da ixracat nomenklaturalı malların dünya qiymətlərindəki dəyişikliklərdən Azərbaycan ixracatının asılılığını müəyyən edir. Xəzər şelfi yataqlarından istifadə edilməsi və nəql üzrə ixrac boru kəmərlərinin istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar neft-qaz ixracatının nəzərdə tutulan intensivləşməsi nəticəsində obyektiv olaraq gələcəkdə də ixracatın ümumi həcmində neft və qaz məhsullarının payının yüksək səviyyədə qalacağını şərtləndirir. Eyni zamanda karbohidrogenlərin dünya qiymətlərinin azalması ilə bağlı asılılıqdan yaxa qurtarmaq üçün müvafiq dövlət proqramı çərçivəsində ixracata çoxsahəli xarakter verilmişdir. Belə ki, 2003-cü ilin yekunlarına nisbətən 2012-ci ildə qeyri neft-qaz sektorunun ümumi ixracı 1,5 dəfə artaraq 2 mlrd. doll. çatmışdır və bu tendensiyanın gələcəkdə də davam etdirilməsi nəzərdə tutulur.

6. İnvestisiyaların cəlb edilməsinə dair dövlət siyasəti strateji sahələr üzrə Azərbaycanın əlverişli imkanlarını, partnyor ölkələrin Azərbaycanın ixracat nomenklaturasına ehtiyaclarını və mümkün satış bazarlarını nəzərə almaqla respublikada yeni ixracyönümlü istehsalın təşkilinin və mövcud sahələrin genişləndirilməsinin məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. Ölkəyə cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların və digər valyuta axınlarının geri qaytarılması ilə bağlı öhtəliklərin yerinə yetirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənmişdir. Belə əməliyyatlar xam neft ixracı hesabına kapitalın geri qaytarılması, yəni neft-qaz sektoruna cəlb olunmuş investisiyaların geri qaytarılması (repotriasiyası) və digər xarici öhdəliklərin ödənilməsi şəklində həyata keçirilmişdir. Bu isə öz növbəsində Azərbaycanın etibarlı tərəfdaş olduğunun əyani sübutudur.

7. Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi və xarici kapitalın hərəkəti üzərində məhdudiyyətlərin olmaması respublikaya investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biri olmuşdur. Bu da həm milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətliliyinin artmasına şərait yaratmış, həm də ölkənin tədiyə balansının sabitliyinin təmin olunmasını şərtləndirmişdir. Bunun da nəticəsində ölkənin strateji valyuta ehtiyatları yüksək temple çoxalaraq 50 mlrd. doll. çatmışdır. Azərbaycanın 20 illik kredit tarixinin 1-ci dekadası xarici kapitalın cəlb edilməsi sayəsində respublikanın üstünlüklərini dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. Bunlar birbaşa investisiyalar, əsasən güzəştli xarakter daşıyan uzunmüddətli kreditlər və qeyri - dövlət sektoru tərəfindən xarici vəsaitin cəlb edilməsi üçün şərait yaradılmasıdır. Bu tarixin 2-ci dekadasını səciyələndirən əsas amil isə ondan ibarətdir ki, ölkədən xaricə maliyyə axınları artmağa başlamışdır. Bu axınlar 2 katiqopiyadan ibarət olmuşdur :

- cəlb olunmuş investisiyaların (borcların) repotriasiyası, yəni qeri qaytarılması;
- xarici investorların qazandıqları gəlirlərin ödənilməsi. Cəlb olunan xarici kapitalın strukturu ölkənin sabit tədiyə qabiliyyəti baxımından kifayət qədər əlverişli olmuşdur: xaric kapitalın üçdə iki hissəsindən çoxu birbaşa investisiyalar şəklində cəlb olunmuş və beynəlxalq maliyyə təsisatları tərəfindən verilən uzunmüddətli dövlət borclarının payı cəmi 10 faizə qədər idi. Qeyri-dövlət sektoru tərəfindən cəlb edilən kapitalla bağlı da orta müddətli borcların həcmnin artması

meyli sabit olmuşdur. Bununla belə xarici öhdəliklərin yığılması nəhayətsiz davam edə bilməzdi və milli iqtisadiyyatın rəqabətliliyini yüksəldmək məqsədi ilə respublikanın tədiyə qabiliyyətini qoruyub saxlamaq üçün cari əməliyyatlar üzrə göstəricilərin profisitinə nail olunmuşdur. Bu məqsədə çatmaq üçün əsas strategiya ondan ibarət olmuşdur ki, cəlb olunan xarici kapitaldan səmərəli istifadə edilmiş və onlar məhsuldar investisiyaların maliyyələşdirilməsi istiqamətlərinə yönəldilmişdir. Bütün bunlar daxili vəsait qıtlığının kompensasiya edilməsinə və ixracyönümlü iqtisadiyyatın inkişafına kömək göstərilmişdir. Nəticədə hökumətin apardığı uğurlu islahatlar gedişində iqtisadiyyatın makrosabitliyi əldə edilmiş, xaricdən kifayət qədər cəlb olunmuş investisiyalar daxili investisiyaların inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratmış və Azərbaycan kapitalının xarici ölkələrdə yerləşdirilməsi prosesi başlanmışdır.

8. Başlıca olaraq neft-qaz sektorunda, habelə iqtisadiyyatın tikinti və kommunikasiya sahələrində uğurla davam etdirilən inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi üçün xarici maliyyələşdirmə axını bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycanın xarici ölkələrdən investisiya cəlb etməsini şərtləndirən əsas xüsusiyyətlər:- ölkə ərazisində investisiyaların gəlirli olması; nadir xammal ehtiyatlarının olması; islahatların gedişinə beynəlxalq təşkilatlarının etimad dərəcəsinin artması və nəhayət milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artması ilə bağlıdır. Tədiyə balansının cari vəziyyətinin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin gücləndirilməsi:- ixracyönümlü istehsalın artırılması; beynəlxalq xidmətlərin inkişafı; investisiyaların stimullaşdırılması və milli valyutanın məzənnəsinin sabit saxlanılması amillərindən xeyli asılı olcaqdır.

Qeyd olunan amillərin icrasına yönəldilən dövlət siyasəti tədbirləri bu və ya digər dərəcədə başqa məsələlərlə ziddiyyət yaratmasın deyə xarici ticarət, pul - kredit və vergi - büdcə siyasəti yeridən dövlət orqanları görülməli tədbirlərini bir - biri ilə razılaşdırmaları və birgə fəaliyyət göstərmələri məqsədəuyğundur

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.

1. Ш.Г.Гаджиев. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев, 2000, 504 с.
2. R.T. Həsənov. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika, dərs vəsaiti, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2009, 282 səh.
3. R.T.Həsənov. Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları, Bakı, 343 səh.
4. Ə.Həsənov. Müasir Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik, Bakı, 2005.
5. Ə.Həsənov. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti, Bakı 2011, 437 səh.
6. İ. Kərimli. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri, Bakı, 2006.
7. A.Ş.Şəkəreliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, monoqrafiya, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2011, 542 səh.
8. A.Abdullayev. İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət, Bakı 2003, 227 səh.
9. E.M.Hacızadə. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyadakı reytingi, Bakı, Elm nəşriyyatı, 2011, 128 səh.
10. J.Stiqlis Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar, Bakı 2004.
11. П. Вельфенс. Основы экономической политики. 2002. – 495 с.
12. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 1994-2014-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının Tədiyə Balansları, www.nba.az
13. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2002-2014 cü illər, Bakı: “Səda”
14. Руководство по платежному балансу. Пятое издание. МВФ, 1995
15. Справочник по составлению платежного баланса. МВФ, 1995
16. www.azstat.org – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin internet sahifəsi
17. www.cbar.gov.az – Azərbaycan Mərkəzi Bankın internet sahifəsi
18. www.oilfund.az – Azərbaycan Neft Fondunun internet sahifəsi